

RESEARCH OUTPUTS / RÉSULTATS DE RECHERCHE

Cahier DD

Dumont, Louise; Vandelanotte, Lieven

DOI:

[10.17605/OSF.IO/DX5C7](https://doi.org/10.17605/OSF.IO/DX5C7)

Publication date:

2024

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (HARVARD):

Dumont, L & Vandelanotte, L (eds) 2024, *Cahier DD: Multilingual mélanges voor Dirk Delabastita*. Presses Universitaires de Namur (PUN), Namur. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/DX5C7>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Cahier DD

Multilingual mélanges voor Dirk Delabastita

Textes réunis par Louise Dumont & Lieven Vandelanotte

Cahier DD

Multilingual mélanges voor Dirk Delabastita

Textes réunis par Louise Dumont & Lieven Vandelanotte

© Presses universitaires de Namur, 2024
Rue Grandgagnage, 19
5000 Namur (Belgique)
+32 (0) 81 72 48 84
pun@namur.be – www.pun.be

Dépôt légal : D/2024/1881/6
Imprimé en Belgique

Tous droits de reproduction, traduction, adaptation, même partielle, y compris les microfilms et les supports informatiques, réservés pour tous les pays.

CC BY-NC-ND

Couverture : Lieven Vandelanotte – Photo : Raymond Klavins (Unsplash)
Illustration : M. la Mine

Preface

Whatever you do, dear reader, don't call this object a book. We were under strictest orders not to compile a book, and we have most certainly not compiled a book. This, of course, as the more observant readers among you will have noticed, is in fact a *cahier*, and therein lies the difference. A *cahier DD* more specifically, presenting a mix of material which we hope will please, interest, move and surprise Dirk Delabastita, on the occasion of his retirement as Professor of English literature and literary theory at the University of Namur. The cahier is multilingual, not in a showy or programmatic way, but in the same natural and unobtrusive way in which the life of our department has always comfortably mixed English, Dutch, German and French. It's a *mélange*, as well, since we wanted to give contributors all freedom to commit to the page or screen whatever they felt most inspired to write or draw for Dirk.

Om de bijdragen in dit cahier een beetje overzichtelijk aan de *m/v* te brengen, zijn we zo vrij geweest te gaan grasduinen in het onovertroffen *Algemeen Letterkundig Lexicon* – een van de favoriete projecten waar Dirk mee zijn schouders onder gezet heeft, gratis en publiek toegankelijk op de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, DBNL. Naast Dirk Delabastita bestaat de huidige redactie uit Lars Bernaerts, Sara Van den Bossche en Frank Willaert. Van *abecedarium* komen we zo, via onder meer *envoi*, *humoreske* en *light verse*, uiteindelijk uit bij *versie* – twaalf kapstukken waaraan verhalen, berichten en beelden opgehangen worden over Shakespeare, woordspel, vertaling, maar toch ook en vooral over Dirk, in tal van facetten, in geuren en kleuren. Als we het niet altijd even nauw genomen hebben met onze classificatie, hopen we op de goede luim en welwillendheid van de lezer te mogen rekenen: zie onder *captatio benevolentiae* in voornoemd lexicon.

Nous remercions tout d'abord toutes les personnes qui nous ont confié leurs études, leurs hommages et leurs témoignages : étudiant·e·s et collègues (actuel·le·s ou « ancien·ne·s » de tous âges), ami·e·s, compagnes/compagnons de route, autant de voix qui résonnent tout au long de ce cahier. Pour leurs conseils, leurs idées et leur soutien, nous remercions notre très chère « équipe DD », et notamment Elisabeth Leijnse, Laurence Mettewie, Noémie Nélis et Asseline Sel. Un grand merci également à Stéphanie Herfurth et Ann Brutsaert des Presses universitaires de Namur pour leur disponibilité, leur efficacité et leur enthousiasme et au comité éditorial des PUN pour leur soutien. Notre collègue Mathieu Minet a non seulement réalisé une brillante affiche pour la soirée « DD Day » du 3 mai 2024, mais il nous a également généreusement permis d'en utiliser un élément clé pour embellir la quatrième de couverture : nous l'en remercions chaleureusement ! Pour le soutien financier, nous avons pu compter sur la trésorerie du département de Langues et littératures germaniques. Mais les « mille mercis », eh oui, on les réserve de toute évidence pour Dirk, l'inoubliable, l'essentiel : comme il va nous manquer !

Table of contents

Abecedarium-2	1
Jeroen Darquennes — <i>Koekjes voor Dirk</i>	3
Laurence Mettwie — <i>Is ‘chance’ avoir de la chance, ou les merveilles de la musique du hasard</i>	7
Hendrik van Gorp, Frank Willaert & Lars Bernaerts — <i>Specifiek Letterkundig Lexicon</i>	13
Lieven Vandelanotte — <i>Heel klein abecedarium van DD (en dus met twee D’s)</i>	17
Clerihew	23
Andrew Chesterman.....	25
Pieter Boulogne.....	25
Luc van Doorslaer	25
Jack McMartin	26
Heidi Salaets	26
Paola Gentile	26
Envoi	27
Peri Afacan	29
Vanina Bar	30
Emilie Blondin.....	30
Anke Bosse	31
Sophie De Streel, Margot Genette & Pernelle Lorette	32
Guillaume Etienne.....	33
Manon Hermann	34
Norbert Jacquinet.....	34
Emma Joveneau	35
Alexandra Léonard	35
Marie-Charlotte Debroux, Geneviève Patris, Bertrand Willocq & Michel Bosquet	36
William Shakespeare.....	36

Essay	37
Pierre Assenmaker — <i>Powerful rhyme. La poésie contre le temps qui passe, des augustéens (latins) aux Sonnets de Shakespeare</i>	39
Paul Arblaster — <i>Strange beasts in early-modern English Bibles: Translations and non-translations of Isaiah 13, verses 21-22</i>	47
Marysa Demoor — <i>The colour of national identity</i>	55
Guido Latré & Asseline Sel — <i>In the beginning was the untranslatable: Erasmian and Faustian translations of St John's 'lógos'</i>	61
Lieven Vandelanotte — <i>Performing point of view and multilingualism in multimodal discourse: The "POV" meme</i>	71
Ilias Vierendeels — <i>De wetenschap en de voetbal</i>	81
Exemplum.....	87
Louise Dumont & Martin Denis — <i>A special DDay</i>	89
Raphaël Ingelbien — <i>The office</i>	91
Delphine Piraprez — <i>To a young and wise professor</i>	93
Sarah Zandonà-Gruber — <i>Au pays des « candis »</i>	95
Humoreske	97
Dolorès Bouchat, Emilie Debu, Emilie Senzot, Manon Vilain & Sabrina Favero	99
Diane Devillez	103
Manfred Peters	105
Kim Sa Tràn.....	107
Laudatio.....	109
Marie-Aude Lefer.....	111
Inma Serón-Ordóñez	113
Light verse	115
Alicia Poussière	117
Aline Remael.....	117
Marion Bonten, Léa Clarinval, Philippine Delvaux & France Durieux	119

Lyriek.....	123
Peter Flynn — <i>Moonshee – a sestina for Dirk Delabastita</i>	125
Yves Gambier — <i>Sacré Dirk !</i>	127
Sandra L. Halverson — <i>To Dirk, on the occasion of his retirement – 2024</i>	129
Memorabilia.....	131
José Lambert, Lieven D’hulst, Reine Meylaerts, Elke Brems, Luc van Doorslaer, Heidi Salaets, Pieter Boulogne & Jack McMartin — ‘ <i>To target translation and help the words play</i> ’: <i>Reflecties van het CETRA-bestuur</i>	133
Daniel Gile — <i>Dirk, the gentleman</i>	139
Franz Pöchhacker — <i>To Dirk from Franz</i>	141
Keith Gregor — <i>A Belgian in Murcia: Dirk as European Shakespearean</i>	145
Squib	147
Michael Boyden — <i>Shakespeare fartaytsht un farbessert</i>	149
Rainier Grutman — <i>De taalgevoelige snaar</i>	151
Ton Hoenselaars — <i>Dirk Delabastita: “Ik kan in ruil daarvoor niets anders geven dan dank en altijd dank”</i>	153
Noémie Nélis — <i>DD issues</i>	157
Versie	161
Valérie Bada & Christine Pagnouille — <i>Quelques vers en traduction, pour un collègue et ami</i>	163
Maud Gonne & Wout Van Praet — <i>Sentimentele collega’s. Adaptation libre et commentée de Paul Verlaine, « Colloque sentimental » (1869)</i>	167
Elisabeth Leijnse — <i>DD, een schat!</i>	169
Valérie Leyh — <i>Au bord de la mer</i>	175

Abecedarium-2

Etym: Lat. het abc, alfabet; vandaar ook a-b-boek en abc-boek.

Abecedaria waren vanaf de 17de eeuw populaire leesleerboeken voor kinderen. Sommige waren zelfs meertalig: Hebreeuws, Grieks, Latijn en Duits.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org

Koekjes voor Dirk

Jeroen Darquennes

Cheers – Op en top Brits woord, o.a. gebruikt als afsluiter in brieven en mails, maar tevens ideaal om ‘dank u’ te zeggen aan een anglofiel die als een vaderfiguur (zie ook gentleman*) met onzichtbare hand waakt over de ‘bonne entente’ op de vijfde verdieping. Dat zal hij ook als jonge emeritus blijven doen, want de vraag “Hoe zou Dirk dat aanpakken?” zal nooit ver weg zijn. Dat maildres (zie ook rekencentrum*) en dat mobiele nummer (zie ook RV*) vooralsnog niet veranderen, Dirk.

Gentleman (mv. gentlemen) – DD ten voeten uit. Het kan geen toeval zijn (zie toeval*) dat net DD als doctoraatsstudent bij Rik Van Gorp (zie koekje*) terechtgekomen is. Minzaam, belezen, erudiet zijn ze beiden. Volgens mij draagt ook Rik soms een ‘klak’. Ze hebben een voorliefde voor mooie pulls (al zie je DD zelden met das). Of Radio 4 ook de autokeuzes van Rik Van Gorp weet te beïnvloeden (zie Radio 4*), durf ik te betwijfelen. Rik heeft wellicht ook vandaag nog een voorkeur voor een “vinnige Volvo” (zoals hij het zelf formuleerde tijdens een hoorcollege in 1993).

Koekje – Smakelijk woord dat opduikt in de beeldrijke uitdrukking “een koekje van eigen deeg”. Voor iemand die in het kader van het vak ‘literaire theorie’ aanzienlijke delen van het *Lexicon van literaire termen* (Hendrik Van Gorp, Rita Ghesquière en Dirk Delabastita m.m.v. Jan Flamend, 1991, Wolters, Leuven; zie ook gentleman*, polysysteemtheorie*) tot zich heeft mogen nemen en sinds 2008 kantoor mag houden in een voormalig plantenparadijs (met fontein) betekent dat concreet: Een aan trefwoorden opgehangen hommage aan een bijzonder gewaardeerde en hoogst aimabele collega (zie ook cheers*, pull*, en in mindere mate: orgelmuziek*). 850 woorden. Het hadden er gerust meer kunnen zijn (maar goed, er is hoop, zie RV*).

Orgelmuziek – Oorzaak van bijwijken indrukwekkend gedreun dat zich (nog steeds) een weg baant tussen de deurlijsten aan de rechterkant van de lange binnenmuur van de keuken op de vijfde verdieping van de Rue Grafé 1. Brengt sommigen op miraculeuze wijze tot rust. Drijft anderen regelrecht tot wanhoop. Is echter slechts één van de interesses van een verfijnd iemand (zie pull*) die een streepje klassiek evenzeer weet te waarderen als de toch wat robuustere klanken uit de gitaar en de mond van Big Bill (“Ene me hesp ...”) en andere Leuvense legendes. Wie “Mariàke van Blanne” is? DD weet het ongetwijfeld.

Polysysteemtheorie – Welja, die theorie van Itamar Even-Zohar en Gideon Toury die literatuur opvat als een dynamisch geheel van elkaar beïnvloedende systemen. Of zo. Details zijn hier niet echt nodig (die kunnen teruggevonden worden in het online en gratis beschikbare Vlaams-Nederlandse *Algemeen Letterkundig Lexicon* waar DD de drijvende kracht achter is). Van belang is dat DD houdt van theorie (zie koekje*) en, zowel in de garage thuis als in de kasten in zijn knusse bureau (en de iets minder knusse ‘réserve’), ook van duidelijke systemen (die, het valt niet geheel uit te sluiten, samen misschien ook wel eens een dynamisch geheel zouden kunnen vormen).

Pull – In meerdere kleuren en veelvuldig voorhanden kledingstuk in de garderobe van (zie ook: gentleman*) DD. De kleur varieert alnaargelang het seizoen en de dag van de week. Het materiaal van de pulls kan wel eens verschillen, al bevestigen de exemplaren telkens opnieuw een voorkeur voor zachte materialen die de persoonlijkheid van de drager benadrukken (zie ook orgelmuziek*).

Radio 4 – Voor sommigen een radiozender die de klassieke duidingsprogramma’s van de BBC huisvest. Moet niet, maar kan ook gebruikt worden als criterium bij de aankoop van een wagen (daar waar anderen eerder oog zouden hebben voor de inhoud van het handschoenenkastje of de cilinders, zie ook gentleman*). Voor bijkomende informatie: zich wenden tot DD.

Rekencentrum – Typisch voor universiteiten in de wonderlijke laatste helft van de vorige eeuw. Ongezond en allesbehalve duurzaam warmterecuperatienest. Toevluchtsoord tijdens koude wintermaanden. Te mijden in de zomer. Opgenomen in de lijst omwille van een zeker toeval (zie toeval*) en omwille van de voorliefde van DD voor oude elektronica. Geen aftandse platenspeler, stereo of versterker kan de vijfde verdieping verlaten zonder eerst aangeschurkt te hebben tegen een pull (zie pull*) van dr. D.

RV – Kan men elkaar geven. Vorig jaar is het er niet van gekomen, maar noteer het alvast: On se donne, met onmiddellijke ingang, minstens één keer per jaar RV, in een afstamming in *ons* Hageland of in het Naamse, want zoals Gilbert Dardel, burgemeester van Namur (600 inwoners) in Québec het graag verwoordt: Namurois un jour, namurois pour toujours! Zie ook cheers*.

Toeval – Volgens *dwds.de* een “überraschendes Ereignis, unvorhergesehenes Zusammentreffen von Vorgängen, Geschehnissen”, soms “auf Vorstellungen vom Zufall als tätigem Subjekt beruhend”. Wordt, bijvoorbeeld, gebruikt in uitdrukkingen als “Dat kan (toch) geen toeval zijn?”. Wel, kan het toeval zijn dat een van de eerste websites die ik ongeveer een kwarteeuw geleden bezocht (en wel in het rekencentrum van wat nu de Brusselse tak van de KULeuven is, zie rekencentrum*), precies de website van de FUNDP

was met daarop een foto van een (nog steeds, hoor) jonge DD? Toeval (met vraagteken) als synoniem voor *destiny*? Zie bijdrage van DD in *Cinquante ans de langues et littératures germaniques à Namur 1961-2011*.

Jeroen

Maart 2024

Is ‘*chance*’ avoir de la chance, ou les merveilles de la musique du hasard

Laurence Mettewie

Chance : Il y a des moments dans la vie où on a de la chance d’obtenir ou de gagner quelque chose, la chance d’échapper à une mésaventure ou encore la chance de croiser une personne, un auteur, un livre. Les hasards de la vie ont fait que j’ai eu l’occasion de découvrir sur ma route un auteur et de « faire de la route » avec un professeur de littérature et d’en découvrir les traits communs au gré des rencontres, des lectures ou des conversations.

The author and the professor : l’auteur américain (°1947, Newark, USA) d’entre autres *The New-York Trilogy* (1987), *The Music of Chance* (1990), *Mr Vertigo* (1994), *4 3 2 1* (2017), ou de la merveilleuse histoire de Mr. Bones, ce chien libre, philosophe et ingénu dans *Timbuktu* (1999) ou encore du script des films *Smoke* et *Blue in the face* (1995) situés dans un bar à tabac de Brooklyn et dernièrement de *Baumgartner* (2023), est à plus d’un égard remarquable : multidisciplinaire, prolifique et accessible, il est fasciné par les coïncidences de la vie et par l’effet domino du hasard. Ce hasard fait partie de ce qu’il appelle « la mécanique de la réalité »¹, mais dans laquelle on garde toujours le choix d’agir. Ainsi, les vies de ses personnages se mêlent et se démêlent dans des variations plus ou moins harmonieuses ou vertigineuses, tels les instruments d’un orchestre suivant, au rythme de rencontres plus ou moins fortuites, une partition en cours d’écriture et souvent dépourvue de point d’orgue. Si le profil d’un tel représentant de la littérature contemporaine anglophone et celui d’un professeur de littératures anglophones (°1960, Leuven, Belgique), semblent à première vue éloignés, les parallélismes sont toutefois frappants. S’il est évident qu’ils ont en commun la modestie, il y a aussi la reconnaissance de leurs pairs et de leurs publics, pour une œuvre aussi variée qu’hautement qualitative, exigeante de minutie, d’érudition, d’engagement et de légèreté à la fois. Mais il y a bien plus ...

Pen and paper : Evitant le trio écran, clavier, souris, l’auteur leur préfère le geste au crayon ou à l’encre ou les marteaux des lettres d’une machine à écrire, qui dévoile cliquetis après cliquetis, trait après trait, puis feuille à feuille, le texte qu’il annote, corrige, amende, élime ou réorganise. En poche, l’auteur a donc toujours un crayon, un stylo prêt à l’usage, au cas où [voir *Simpel voetbal*]. De même, le professeur lit, relit, annote, formule et reformule, édite et re-re-final-copy-edit [voir *Hard work to look*

---

¹ RTBF Entrez sans frapper: interview de Paul Auster, <https://auvio.rtbf.be/media/les-10-ans-d-entrez-sans-frapper-les-10-ans-d-entrez-sans-frapper-3071158> [consulté le 01/04/2024].

effortless] crayon à la main, comme si la mine stimulait la finesse de la pensée et le souci du détail, le papier la concentration et le plaisir de tourner et retourner les pages.

Fond of translation : Si l'auteur vit depuis plusieurs décennies de sa plume d'écrivain, il a débuté comme traducteur littéraire (d'auteurs français, dont Mallarmé, oui celui d'*Un coup de dés jamais n'abolira le hasard*). Une école qu'il conseille à tout auteur en herbe, qui se doit de se nourrir de classiques, car c'est "[...] the best way of reading. You have to understand a text completely before you try to translate it. Then you have to dismantle it, completely take it apart, and then build it back up again in a new language."² Le professeur de littérature aussi, de surcroît s'il est *traductologue*, démantèle et désarticule le texte pour en examiner chaque tournure, adaptation, polysémie ou jeu de mots pour le (re)proposer dans une interprétation nouvelle, sous un éclairage particulier.

Languages Other Than English : Tout écrivain à succès qu'il est, l'auteur a gardé de cet épisode de sa vie une affection pour les traducteurs/trices, pour leur métier, pour leur fonction cruciale dans la diffusion de la littérature, le partage interculturel, le tissage du lien entre l'auteur et ses lecteurs. C'est sans doute pour cela que longtemps il a veillé à faire paraître, avant la version originale anglaise d'un nouveau roman, les traductions dans des « petites langues », d'autant plus si le public cible a de bonnes connaissances en anglais comme les lecteurs néerlandophones ou scandinaves. Primeur donc aux traductions ! Au cœur de la démarche, il y a un profond respect pour le gagne-pain des traducteurs/trices, mais aussi une attention particulière pour les langues autres que l'anglais. De même, le professeur en tant que rédacteur en chef d'une revue de traductologie a veillé à un *active and collaborative multilingual companion website*.³ Y paraissent des traductions en parallèle d'articles scientifiques en anglais, pour en augmenter la diffusion et dépasser le carcan du *English only* dans le monde intransigeant de l'édition scientifique. A ce jour, des articles ont été traduits dans 14 langues, dont le français, le hongrois ou le kazakh. Le professeur voit cet exercice exigeant, comme un écolage pour les personnes, souvent ses étudiant.e.s, qui se frottent ainsi modestement au métier de la traduction, aux défis formels et interculturels, aussi qu'au contenu et à la démarche scientifique tout en voyant leur travail reconnu. Mais c'est aussi un écolage pour les jeunes académiques qui encadrent ces traductions et que le professeur encadre lui-même ; et comme tout bon maître, il tisse des liens, transmet et guide, et s'efface ensuite pour mettre en lumière les plus jeunes.

Hard work to look effortless : Comme rédacteur en chef, ce professeur aura fait preuve d'une patience d'ange avec les auteurs ou *guest editors* lents et peu scrupuleux, d'une

---

² <https://asiasociety.org/paul-auster-lost-and-found-translation> [consulté le 01/04/2024].

³ <https://benjamins.com/online/target/list/translations> [consulté le 01/04/2024].

diplomatie extrême lorsque la soumission est médiocre ou un simple saucissonnage d’analyses sans à-propos, et d’un travail de fourmi jusqu’aux petites heures y compris le dimanche pour corriger les épreuves que les auteurs ont omis de vérifier *tot in de puntjes*. Lorsqu’il écrit, le professeur aura donc à cœur de remettre des articles pertinents, à la construction impeccable et avec une bibliographie sans faille. Ce souci du détail, de la pertinence, de l’application dans la rédaction, on le retrouve chez l’auteur. S’il butte sur un mot, déclare-t-il dans une interview,⁴ il se lève de sa chaise pour marcher et réveiller “the music inside the body [which] is language”. Serait-ce pour cela que le professeur, lui, a tant de plaisir à monter et descendre les escaliers, serait-ce pour réveiller les mots justes ? L’auteur raconte remettre sans honte l’ouvrage sur le métier tant de fois qu’il le faudra “fixing the sense and listening to the rhythm [...] until it looks like a piece of music, effortless, smooth, with the energy that I want”. Le professeur, lui, travaille en musique, Jean-Sébastien Bach souvent, de l’orgue si possible (Organroxx.com) et rien de tel que *Prélude, fugue et variation* de César Franck en cas de casse-tête ou d’angoisse de la page blanche, parce que rédiger c’est travailler dur. L’auteur souligne le paradoxe qu’est l’écriture : “The hard work is to try to make it look easy”. Ceci fait écho aux propos du footballeur de légende, Johan Cruyff, “voetbal is simpel, maar simpel voetballen blijkt vaak het moeilijkste wat er is”, ce qui aux oreilles du professeur “als muziek in de oren zal klinken”.

Simpel voetbal : Et si tant l’auteur que le professeur sont amateurs de musique (de jazz entre autres), ils le sont tout autant de sport. L’un est un fan de baseball et des Giant Games, avec pour héros Willie Mays, dont il n’a obtenu l’autographe que 52 ans après le lui avoir demandé comme gamin, mais sans avoir de stylo en poche [voir Pen and paper]. L’autre adore le football, dont la pratique sur les pelouses lui a blessé les genoux, mais l’a aussi mené des années durant le long des pelouses lors des entraînements de ses trois gamins. Le foot rythme de joyeuses soirées en famille devant un match à l’affiche prometteuse, et est d’autant plus savouré après une grosse semaine de cours, de relecture de textes, de réunions sans fin. A défaut d’un match complet, la version minimale est une seconde mi-temps en accéléré en fin de soirée, jadis accompagnée d’un whisky, car pour le professeur tout se mérite et tout est question de mesure, sans excès (à l’exception de l’excellence du travail).

Pour l’auteur et le professeur, le sport c’est plus que l’excitation et la joie simple d’une partie de jeu, stratégique certes, à l’issue incertaine et souvent en proie au hasard ou à la chance. Le sport, c’est s’émerveiller d’un *magnificent catch*, d’un coup de Hazard, d’un goal construit de toute beauté ou d’un arrêt de ballon salvateur et sans appel, c’est aussi être déçu lorsque l’équipe perd, mais serein. Le sport c’est renouer avec son

---

⁴ Louisiana Channel “Paul Auster Interview: How I became a writer”
<https://www.youtube.com/watch?v=pLhVjsczcb8> [consulté le 01/04/2024].

enfance, avec son milieu et les préoccupations de celui-ci, loin des exigences (auto-)imposées d'un milieu professionnel trop intellectuel ou administratif, où les explosions de joie sont trop rares.

Joy of simple things : La joie, l'auteur et le professeur la trouvent dans une multitude de petites choses, dont les structures organisées, claires, de préférence parallèles ou dans les suites de nombres, comme dans le titre *4 3 2 1*, d'un roman très complexe ou dans une suite esthétique de nombres sur le compteur kilométrique d'une Toyota, du type 123.456 km ou 234.432 km, ou plus récemment d'un nombre minimal de consommation de carburant fossile dans une Kia Hybride (2,10l/100km de Namur à Blanden, sans jamais dépasser les 100km/h). Un ravissement simple, pour des êtres largement primés dans leurs carrières parallèles, mais qui se contentent d'émerveillements simples et du bonheur d'être avec ceux qu'ils aiment, qu'ils apprécient, toujours soucieux des autres plus que d'eux-mêmes.

Is 'chance' avoir de la chance : Je ne sais si ces coïncidences sont le fruit du hasard ou le miroir de l'excellence, de la sincérité et de la cordialité de ces deux personnalités. Je ne sais si la traduction exacte de l'anglais *chance* est le *hasard* en français. Mais une chose est certaine : ce fût, pour moi, un hasard de découvrir les premiers écrits de cet auteur lors d'un Erasmus à Utrecht en 1991. Depuis, il ne m'a jamais quitté dans mes trop rares lectures de divertissement et cela n'est pas un hasard. Ce fût un hasard d'avoir en 2004 pour évaluateur de recrutement ce professeur de littérature anglophone, un hasard que par souci d'économie d'énergie (au niveau personnel et ensuite environnemental, "you have to walk the talk") nous faisons depuis plus de 10 ans du covoiturage, mais c'est là que *chance* en anglais est devenu, en français, une *chance* extraordinaire. Un partage au fil de ces quelques 98.765 kilomètres, des discussions – toujours en néerlandais – sur nos maîtres (d'écoles), sur l'enseignement (des langues) d'hier, d'aujourd'hui et surtout de demain, sur le sens du monde sens dessus dessous, sur le potage qui nous attend ou les plats à enfourner, sur la soif des rhododendrons et la programmation de Musique 3, sur la chanson française et la sérénité du *Messiah* de Händel dans les embouteillages du vendredi soir, sur nos gamins devenus adultes et nos collègues anciens et nouveaux, sur les défis de santé proches ou plus lointains, sur la beauté des paysages et de la littérature en toutes saisons, sans oublier le micro climat pluvieux à la hauteur de la sortie 8A. La cathédrale de verdure qu'est la forêt du Meerdaalwoud gardera nos secrets, nos tourments, nos chagrins, mais surtout nos rires et nos "tot volgende week".

Avoir pu faire cette route ensemble fut un privilège, une chance à aucune autre pareille, fruit d'une merveilleuse musique du hasard, aucunement laissée au hasard.

Dès lors, au professeur, au collègue, à l'éditeur, au conseiller, à l'infirmier, au confident, au compagnon de route, au prudentissime conducteur de Toyota/Kia, devenu un proche, un ami 100.000 mercis !

Specifiek Letterkundig Lexicon

red. H. van Gorp, F. Willaert & L. Bernaerts

Blijmoedig

ETYM: uit blij van protogermaans **blīpi-* = genadig, vriendelijk, licht en *mōda geest, gemoed, ziel, gesteld tegenover het verstand.

Blijmoedig is een term die niet uitsluitend, maar tegenwoordig toch vooral voorkomt in religieuze of religieus getinte teksten. Wellicht daarom is het woord vrij zeldzaam geworden. De blijmoedige is bereid om opgewekt en geduldig te blijven ondanks alle moeilijkheden, hindernissen en tegenslagen. Meestal zijn die afkomstig van het lot of van een hogere macht, maar ook – vooral in recentere teksten – van mensen op wie hij meende te mogen rekenen. In het laatste geval is de verdenking van een zekere naïviteit nooit ver weg. Vandaar dat het woord in cynische tijden, wanneer berekening de plaats van de droom heeft ingenomen, snel in ironische zin wordt gebruikt. In die betekenis treffen we het woord bijvoorbeeld aan in een opstel uit 2005 over W.F. Hermans, de ontmaskeraar bij uitstek van de zich aan illusies vastklampende mens in een lege en zinloze wereld. Over diens vriendschap met Adriaan Morriën heet het dat Hermans sceptisch was over diens ‘blijmoedige’ levensvisie, zodat deze laatste van de weeromstuit zijn omgang met Hermans als ‘een vriendschap uit wantrouwen’ beschouwde.

Het verdient echter aanbeveling het woord ‘blijmoedig’ van zijn ironiserende connotatie te ontdoen en opnieuw vaker in zijn oorspronkelijke betekenis te gebruiken. Het woord komt dan in de buurt van ‘vriendelijk’ en ‘genadig’. Zo gebruikt is het bij uitstek op Dirk Delabastita van toepassing, zeker waar het de wijze betreft waarop hij de redactie van het *Algemeen Letterkundig Lexicon* leiding geeft. Dat is altijd met veel begrip en groot geduld, ook wanneer de redacteur ootmoedig moet bekennen de beloofde artikelen toch niet op tijd klaar te hebben. Door de genadigheid waarmee Dirk dergelijke pijnlijke bekentenissen in ontvangst neemt, verscherpt hij, schijnbaar argeloos (of schuilt onder die argeloosheid een list?), het schuld bewustzijn van de tekortschietende redacteur, die zich na zijn berouwvolle biecht vast voorneemt de volgende keer beter te doen.

Natuurlijk zijn die intenties goed en oprecht, maar wel maken de omstandigheden (tijdsgebrek, publicatiedruk, onderwijs, administratieve overlast) en de eigen zwakheid de kans op hervallen groot. Toch blijft Dirk tegenover die strompelende zondaar zijn vriendelijke, genadige, begripvolle, kortom blijmoedige zelf. Zodat de cyclus van goede voornemens, al dan niet schuldig verzuim en oprecht berouw steeds weer op gang komt. Maar toch ook van tijd tot tijd, bij de ene redacteur al vaker dan de andere, uitmond in een degelijk stuk, een bewijs van deugdzaamheid dat hij hoopvol gestemd aan het

keurend oog van Dirk onderwerpt, in het volle vertrouwen dat diens oordeel even gefundeerd als genadig zal zijn.

LIT.: Rob Molin, 'W.F. Hermans en Adriaan Morriën. Vijandschap en camaraderie' in id., *Terzijde van de vulkaan. Kritieken en essays*. Soesterberg: Aspekt, 2012, p. 175-192.

Efficiëntie

ETYM: Lat. *efficientia* 'werking, werkzaamheid' < *efficere* 'tot stand brengen, veroorzaken', vgl. 'effect'

Efficiëntie is een eigenschap van een tekst, mens of ander fenomeen waarmee bedoeld wordt op de mate waarin hij, zij of het gericht handelt met het oog op een te bereiken resultaat. In academische letterkundige kringen wordt het concept als menselijke of bestuurlijke eigenschap gewantrouwd in zoverre het ontleend lijkt te zijn aan managementdiscours en het kapitalisme. Door Dirk Delabastita werd de eigenschap echter eigenhandig tot een kunst verheven in de organisatie van het *Algemeen Letterkundig Lexicon*. In zijn hoedanigheid van coördinerend redacteur heeft hij 'efficiëntie' alle mogelijke smet ontnomen en teruggebracht tot haar elegante essentie: de gedrevenheid en passie om een letterkundig fenomeen adequaat te benoemen, om rond dat project een redactie samen te brengen en om begripsomschrijvingen precies en actueel te houden. Bovendien demonstreert het onderzoek van Dirk ook de efficiëntie (al dan niet) van literaire communicatie in het algemeen en van vertalingen en woordspelingen in het bijzonder. Zijn eigen communicatie is meteen ook weer een toonbeeld van zulke doeltreffende communicatie.

LIT.: Dirk Delabastita (ed), *Wordplay and Translation*. Themanummer van *The Translator* (1996) # Dirk Delabastita, 'Wordplay as a translation problem: A linguistic perspective' (2008)

Nuance

ETYM: Fr. *nuance*, van *nuer* = schakeren, in het Oudfr. *overschaduw* < *nue* = wolk < Lat. *nubes* (idem).

Als er één begrip is dat, hoewel het niet als zodanig als literaire term in het ALL is opgenomen, Dirk Delabastita echt kenmerkt dan is het wel 'nuance'. Akkoord, het is geen eng letterkundige term, maar 'betekenisschakering' is wel een bijzonder centraal begrip in alles wat met literatuur te maken heeft, want 'er staat niet altijd wat er staat'. In het *Algemeen Letterkundig Lexicon*, waarvan Dirk al vele jaren, al van in de tijd van het

Lexicon van literaire termen, een belangrijk redacteur is geweest en nog is, komen wel een aantal termen voor die daar dicht tegenaan schuren. Ik noem er voor de vuist enkele die direct opvallen: differentie, ambiguïteit, meerduidigheid, ironie, signifiant/signifié ... Het zijn begrippen die de lexicograaf, Shakespearekenner en vertaalcriticus Delabastita karakteriseren. Zij wijzen op een brede interesse voor zowel taal- als letterkunde en op zin voor schakering en betekenisonderscheid, voor het ‘tussen’, voor het ‘en’, voor het complexe, voor de zijkanten en vooral de achterkant van de dingen. Het lijken wel de ideale ingesteldheid en aangewezen gevoeligheid voor iemand die zich als student en jong onderzoeker met de meerduidigheid en ironie van teksten, in zijn geval Shakespeares *Hamlet*, heeft beziggehouden en, op grond van die tekstgevoeligheid voor de ‘double tongue’, zijn verdere academische loopbaan heeft kunnen uitbouwen. Dirk is trouwens veeleer de man van de slash of het verbindingsteken dan die van de boude bewering. Hij heeft dat in tal van opstellen over literaire terminologie en in de inleidende beschouwingen op de diverse edities van het *Lexicon van literaire termen* en van het *Algemeen Letterkundig Lexicon* heel duidelijk aangetoond en waargemaakt.

Tenslotte nog een persoonlijke noot die niet binnen het sjabloon van een nuancelemma valt, maar veeleer binnen ‘engagement’. Dirk heeft zich, in dit geval ongenueanceerd en voluit, ingezet voor zijn lexicografisch werk als teamspeler en als inspirator. ‘Ik heb menig, menig uur met hem gesleten en genoten...’ in seminarielokalen van het faculteitsgebouw Letteren in Leuven en onderweg naar de redactievergaderingen in Nederland. Sorry, Lieve, voor de vele periodes waarin hij ook met het Lexicon getrouwd was.

LIT.: Dirk Delabastita, *There’s a Double Tongue. An investigation into the translation of Shakespeare’s wordplay with special reference to Hamlet*. Amsterdam (1993) # Id., ‘Aspects de la terminologie littéraire’ in K. Canvat, M. Bomballin & M. van der Brempt (eds), *Covergences aventureuses. Littérature, langue, didactique* (2004), pp. 59-78.

Nut van ‘t Algemeen

De [Maatschappij tot Nut van ‘t Algemeen](#) bestaat sinds 1784 in Nederland met het doel om de maatschappelijke en culturele ontplooiing van het volk te bevorderen. In de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden bestonden er ook afdelingen in België. In een geest van humanitair, vrij en democratisch denken wilde de Maatschappij welvaart, welzijn en vooruitgang versterken door middel van educatie. Kenmerkend zijn het idealisme en – inderdaad – het vaste geloof in het algemene belang, het Nut van ‘t Algemeen.

Ook binnen de Nederlandstalige letterkunde bestaan er groepen die zich anoniem vormen om het intellectuele welzijn van de gemeenschap belangeloos en onzichtbaar te steunen. Het *Algemeen Letterkundig Lexicon*, waar Dirk Delabastita al zoveel jaren zoveel

academische (of vrije?) tijd aan besteedde, is een voorbeeld van een maatschappij die termenverklaring inzet voor dat hogere doel van het Nut van 't Algemeen. Dat dat vandaag nog altijd even vlot, genuanceerd, blijmoedig en efficiënt verloopt, is de verdienste van Dirk.

LIT.: Wiecher Ponne, 'De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in de 19de eeuw' in: *Oud Meppel* 12(2), (1990), pp. 27-43 # Oscar Westers, '[Over eenvoudscultus, mode en hoogdravendheid: rederijderskamers en Nutsdepartementen in de negentiende eeuw](#)' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 16(1), (2000), pp. 25-54.

Heel klein abecedarium van DD (en dus met twee D's)

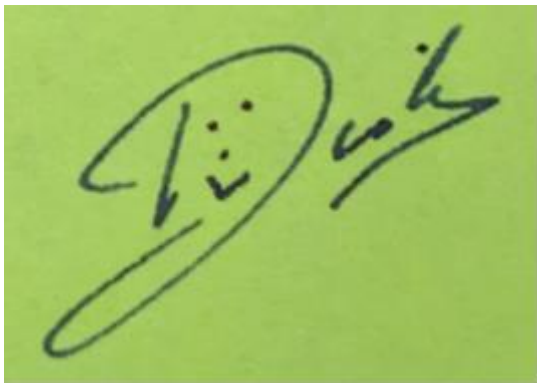
Lieven Vandelanotte

Arial Narrow. Lettertype voor administratieve documenten, schema's en tabellen allerhande (tabellen! o cartesiaans genot!). Bescheiden, efficiënt, niet meer plaats innemend dan nodig, duidelijk, goed leesbaar. Trademark DD.

Bokes. Na het versgeperst fruitsap thuis, volgt eenmaal op kantoor de boterhamverorbering, *al desko* voor de computer, onderwijl de binnenlopende e-mails monsterend. Met tandenpoetsen in onze *kitchenette* ter afronding.

CETRA. Jaarlijks weerkerende hoogmis van de Leuvense vertaalkunde, vakkundig gecombineerd met jaarlijks weerkerende hoogmis van de Naamse tweede zittijd.

“D”. De “D” van Dirk, ter ondertekening op een collegiale post-it, die dient opgevrolijkt met een lachebekje, of het is geen authentieke Delabastita. Zo ziet dat eruit:

Deodorant. Geurwolk die te gepasten tijde opstijgt ter welriekend kantoor Delabastita. Fris, overvloedig, dagvers, opwekkend.

ENTREZ. Toverspreuk, krachtiger dan welke sesam-open-u dan ook. Verbleken al die zwakkelingen (zoals schrijver dezes) met hun wankel “oui?”, of hun elektronisch knopje, bij.

Flitsen. Op de snelweg, met DD als chauffeur? Bestaat niet. (Gelukkig maar: bij DD in de auto ben je veilig. Met veel dank voor alle laatavondlijke ritten, na kerstfeestjes, *soupers de cours*, *revues* en soortgelijke rendez-vous!)

Guilty pleasure. Dat is dus *Thuis*, de trouwe tv-afspraken ten huize DD. Voor 2025 kijkt de aanstaande emeritus (behalve naar de 600^e verjaardag van diens alma mater, de KU Leuven) wellicht ook reikhalzend uit naar de 30^e verjaardag van dit Vlaams audiovisueel monument. Zoveel fictioneel lief en leed meebeleefd, met heilzame en louterende effecten op het eigen welbevinden!

Hull. Stad van DD's nadere studie (1982-1983: toen Philip Larkin (er) nog leefde, iets wat bovengetekende fascineert, en tot het bezoeken van de sinds die tijd fel veranderde stad (UK City of Culture 2017) noopte.)

Instituut. Andere naam voor DD in de vertaalwetenschap, de studie van woordspelingen, de studie van literaire terminologie, en de Shakespeare-studie.

JPO. *Journée des portes ouvertes*: gelegenheid waaruit DD, als *brand ambassador* van ons departement *par excellence*, al sinds jaar en dag niet weg te denken is (tenzij hoogst uitzonderlijk verhinderd), gewapend met een omvangrijk arsenaal aan syllabi, in de weken vooraf bijeengeharkt bij alle collega's.

Karaoke. Muzikaal hoogtepunt van vijftien jaar geleden: virale YouTube-clip van DD met medeplichtige Norbert J., vermomd als respectievelijk een Indiaan en een magiër, die Hey Jude alle tonale eer betonen op onnavolgbare (hopelijk toch) wijze. Vreemd wel: zeven likes op bijna 1000 views?

Latrinaire ecologie. Ik moet iets bekennen. Zonder overdrijven al tientallen keren viel ik zonder licht op het toilet op de vijfde verdieping. Schuldige: geen automatische schakelaar of universiteitsbrede stroompanne, maar DD, die na gedane zaken en blijk gevend van een scherp ecologisch geweten, het licht uitdoet wanneer hij het latrinair complex verlaat. Moet ik ook maar niet zo discreet en stil zijn altijd. Gelukkig is er de onafscheidelijke smartphone, met ingebouwde zaklampfunctie, of het werd ongemakkelijk.

Meganck, Herman sj (1792–1853). Zonder Herman Meganck sj allicht geen *Facultés universitaires Notre-Dame de la Paix à Namur* – hij is *notre père fondateur*, in die vroege jaren van Belgische onafhankelijkheid en herwonnen religieuze vrijheid – en dus ook geen departement om samen met DD in thuis te horen (dank u, Herman! *de tout coeur!*). Op Wikipedia staat onder meer dit te lezen: “En juillet 1832 lorsque les 12 premiers élèves sont promus, Meganck, premier recteur de l’institution, les envoie en mission : « allez, vous êtes mes douze apôtres ».” Interessant genoeg heeft Herman links zowel met mijn thuisstad (schoolgelopen in Roeselare, en ingetreden bij de jezuïeten in het kasteel van Rumbeke, op een boogscheut van mijn ouderlijke huis) als met DD-thuisstad Leuven, waar hij gestorven is, en nu op een boogscheut van mijn huis, aan de Abdij van Park, begraven ligt. Op de post-juni-examenfietstocht georganiseerd door Laurence Mettwie hebben we 's mans gedenkteken samen nog opgespoord, in het jaar des heren 2017. Gedurende enkele jaren (toen een lokalenschaarste nijpend was, in afwachting van de nieuwe *Sciences*-faculteit) gaven zowel DD als ikzelf soms ook les in het wat verborgen en ingekapseld, maar ook knus, *auditoire Meganck*.

Namur, ville capitale. Enerzijds een fraai boek, geschreven door René Robaye en Catherine Vandenbroucke, met schitterende foto's van Serge Charlier, waarvan de eerste

editie verscheen in 2006 en binnen onze *unité d'anglais* al eens als geschenkboek aangeboden werd aan buitenlandse gasten. De meest recente editie uit 2023 toont overigens op de kaft de *confluence* van Samber en Maas, en het nieuwe “NID” gebouw (*Namur Intelligente et Durable*), met daarin onder meer de Brasserie de la Confluence, waar uitsluitend met lokale ingrediënten gewerkt wordt en waar we zowel met het departement als met gasten van het onderzoeksinstituut NaLTT al geweest zijn. Anderzijds natuurlijk ook de stad van de werkplek – maar zoveel meer: een echt mooie stad, aan het water, met veel historische charme, kronkelende steegjes, een imposante *Citadelle*, de sporen van Félicien Rops en Benoît Poelvoorde, *où il fait bon vivre*, zelfs part-time, als forens.

OCD. Obsessive compulsive Dirk. Deur op slot; wegwandelen; terugwandelen; deur proberen: oef, echt wel op slot. Het zekere voor het onzekere nemen, altijd!

Préparé. Lange tijd de “plat préféré de DD”. (Een voorkeur met niemand anders in de wijde omtrek van het departement gedeeld, denk ik.)

Quadrilatère. Ons vierzijdig ‘hoofdgebouw’, aan de rue de Bruxelles 61, waarvan de faculteit Philosophie et Lettres ongeveer één zijde inneemt (met een zij-ingang aan de rue Grafé 1). Voorzien van een binnentuin, maar stel u hierbij geen tuin der lusten of weelderige botanische pleisterplek voor: eerder een grasperk dat betere tijden gekend heeft; een grote, oude, niet overdreven fotogenieke struik in het midden; en wat grote steenbrokken ter bestudering achtergelaten door onze collega’s kunstgeschiedenis. Maar toch ook het toneel van menige receptie na de juni-proclamaties: opgeluchte studenten en trotse ouders, een drankje en een hapje, en als het even kan een streepje zon, misschien nog gauw een foto voor op onze Facebook-pagina. Architecturaal is onze *quadrilatère* eerlijk gezegd geen topper (en energetisch al helemaal niet, met die gammele raamframes); daarvoor wendt DD eerder het steven richting BUMP (Bibliothèque Universitaire Moretus Plantin, een ontwerp van Roger Bastin). Maar onze in de stad ingeplante, en met de stad innig verweven, campus is toch de onze, en dus de mooiste.

Randonnée (grande). Geen betere onthaasting en ontspanning dan een lange *randonnée dans les Ardennes*, voorzien van sensible shoes en broolly, en vergezeld door Lieve natuurlijk. Het voordeel aan zo’n ronkend Frans woord is dat het lekker flexibel is: een *randonnée* of *promenade*, dan kan ook *à bicyclette* natuurlijk (sinds kort elektrisch versterkt).

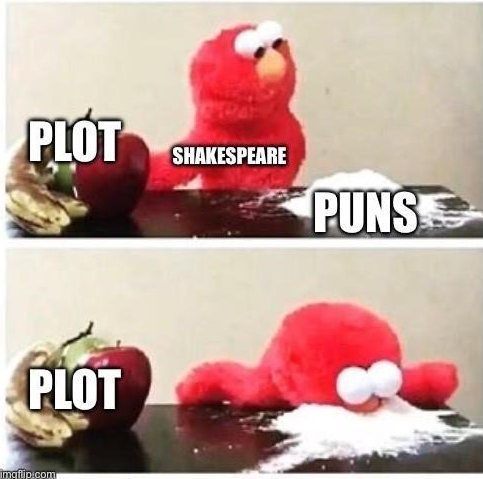
Shakespeare. De onvermijdelijke, die DD al vergezelt van in de colleges aan de KU Leuven, en zijn licentiaatsverhandeling over *King Lear* en de vertaling ervan door Willy Courteaux. Onvergetelijk is voor mij altijd geweest die geestige titel van DD’s hoofdstuk “William Who? Protean Shakespeare”, in de bundel *Acknowledged Legislators*, in 1994 aangeboden aan Herman Servotte.

Tenerife. Een terugkerend winters vakantieoord zo atypisch dat het zelfs *Target* van de T-plek verdringt. Toch ook een soort vertaalslag: DD en echtgenote in die week tussen de examens en het tweede semester onder de gematigde, maar toch zuiderse zon.

Université. Vanaf 2013, bij de Grote Naamsverandering, worden we eindelijk gewoon een Université. We krijgen er meteen een blinkend (zij het ietwat overdadig) nieuw logo bij: een zon, een boek, een naar elkaar in open houding gerichte universiteit (U) en stad Namen (N). Université de Namur / University of Namur: het bekt toch wel wat makkelijker dan *Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix, Namur*, ofte FUNDP, of soms in oudere verwijzingen het lekker onuitspreekbare FNDP, of in de volksmond *les facs*. In de Nederlandse vertaling van een info-plakkaatje in onze lift (zelden door DD, verstokte traploper, gebezigd), heet het nog steeds dat de liftgebruiker in nood doorverbonden wordt met ‘de centrale van de universitaire faculteiten’. Niet zomaar een werkplek natuurlijk, zo’n *université*: een gemeenschap, een team met veel spirit, collega’s en studenten waar we veel *rapport* mee hebben. Centraal binnen dat alles: DD, *un gars comme ça* 👍, zoals een collega van een andere faculteit mij ooit zei (ik kan alleen maar bevestigen).

Vocabulary. Sommige woorden, frasen en zegswijzen zijn in mijn geest voor altijd verbonden met het idiolect van DD. Zo bijvoorbeeld “the purloined letter”: een bekend kortverhaal van Edgar Allan Poe, maar ook het e-mailonderwerp van een van de eerste e-mails die ik van Dirk kreeg na mijn aanwerving, eind juni 2005: een brief met instructies om een afspraak te maken met de rector (Michel Scheuer) leek even onvindbaar (*reader*, het is allemaal in orde gekomen). Ook het woord *trolley* – zo noem je dus een *chariot* (karretje, ‘serveerwagen’) in het Engels. Uitdrukkingen die ik in mijn ruim vijfenveertigjarig bestaan niemand anders heb weten gebruiken: “zo blij als een vogeltje” (staan vogeltjes er zo om bekend blij te zijn?), en “tussen ons gezegd en op een ander gezwegen” (voor mij is dat gewoon “tussen ons gezegd en gezwegen”, maar DD’s versie is wel zo logisch en volledig!).

Woordspeling. Een van de specialiteiten van het huis DD. Vooral dan in combinatie met die andere *incontournable*, Bill W.: getuige daarvan het proefschrift uit 1990, in 1993 als boek verschenen: *There’s a Double Tongue. An investigation into the translation of Shakespeare’s wordplay, with special reference to Hamlet*. TL;DR (*too long, didn’t read*), maar ik heb wel een bijpassende *meme* in de aanbieding!

Xmas party. Een jaarlijkse afspraak in de laatste lesweek voor Kerstmis: *the English Unit's very merry Christmas party!* Enkel noodgedwongen onderbroken door de pandemie – vervangen door een geslaagde, zij het arbeidsintensieve, online editie in 2020, en een gemaskerde filmavond met de klasbak-klassieker *It's a Wonderful Life* in 2021. DD steeds dienstbaar met de drankbedeling (archiefmateriaal bijgevoegd ter staving). Eén keer sloeg het noodlot bijna toe: onze *electric kettle* die zowaar ontplofte; waterkoker *perte totale*; maar gelukkig verder geen schade. Bij deze een *standing invitation* om ook onze toekomstige “xmasen” te verblijden met je geestrijke aanwezigheid!

Yorkshire tea. Voorraad in ons “sas” steeds discreet aangevuld dankzij de zorgen van onder meer theemeester *extraordinaire* DD.

Zjo. Uitspraak van het woord “zo” wanneer DD, na het bereiken van een voor alle partijen bevredigende conclusie, aangeeft dat hij nu wel klaar is om terug over te gaan tot de orde van de dag. Passend aan het eind van dit abecedarium: *zjo!*

Clerihew

Etym: Term ontleend aan de naam van de geestelijke vader van het genre: Edmund Clerihew Bentley.

Speelse dichtvorm (*light verse*) van vier paarsgewijs rijmende verzen – ontworpen door Edmund Clerihew Bentley (1875-1956) – die zich net als de *limerick* uitstekend leent tot literaire gezelschapsspelletjes. De eerste regel eindigt op de naam van het personage waarover het gedicht gaat.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Andrew Chesterman

Dirk certainly knows what a cleriheuw is: a short poetic form invented by the English writer Edmund Clerihew Bentley (d. 1956). Clerihews will be familiar to many participants in the CETRA summer seminars, where I first got to know Dirk, as a friendly colleague and a fine scholar. It became the tradition at CETRA to celebrate the final dinner with a variety of cleriheews composed in honour of the visiting professor of the year.

A cleriheuw is a short, hopefully amusing poem about someone well-known, or to celebrate someone. It has four lines, rhyming AABB. The first line must be the name of the person concerned, and the first challenge is to find a rhyme for the name... (Words or phrases from foreign languages are allowed.) There is no set line-length, no regular rhythm, and therefore no metre. (This constraint can be more difficult to follow than it sounds!)

Dirk, this one is for you! And welcome to retirement!

Dirk Delabastita

has made a contribution to Translation Studies that can scarcely be completer:
linguistical, rhetorical, empirical, historical-dramatical, comical-analytical;
pedagogical, meta-theoretical-critical – classical, canonical!

Andrew Chesterman, Helsinki

Pieter Boulogne

Our fine colleague Dirk Delabastita
In his more than fulfilled curriculum vitae
Attended and informed almost without any exception all the CETRA steering board
and daily board meetings
Which is only one of many reasons why he is our sweeting

Luc van Doorslaer

Leuvense bard Delabastita
Ik vertaal, dus ik besta
Veel Romeo, minder Juliet
Pensionering als nieuw Target

Jack McMartin

In homage to Dirk Delabastita,
whose wisdom and calm conjure Shangri-La.
A man of the Bard, he showed us the way
to target translation and help the words play.

Heidi Salaets

Dirk Delabastita
Als anglofiel en professor in Namen op stap
Onderhield CETRA-studenten bijna 35 jaar
Onder andere over publicaties in Vertaalwetenschap

Paola Gentile

Professor Delabastita, with knowledge to share,
In Translation Studies, he's beyond compare.
At Namur's University, where ideas are bright,
In literature's dance, he waltzes with delight.

Envoi

Etym: Fr. zending, opdracht.

Korte opdrachtstrofe aan het slot van een gedicht, met name van een (rederijkers)ballade (zie *ballade-2*) of een refrein (zie *refrein-2*), vaak beginnend met de aanspreking 'Prince' of 'Princesse'.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Peri Afacan

Dear Mr Delabastita,

First of all, I would like to say that I am very grateful to have had the chance to be one of your students.

It's never easy for a (fresh) student to begin university, a new life, new friends, new professors, new courses... and so on. But I will never forget my first day on the 5th floor when I felt the warm atmosphere with extraordinary professors! And you were one of these professors.

Since the end of secondary school, I knew that I wanted to study literature and languages, but I still had a kind of questioning, uncertain feeling "Am I going to be successful? Am I going to like what I will study? Am I going to take pleasure in this atmosphere and all these new things? What if I fail one of my exams? I never failed any tests in secondary school...". Do you know, dear Mr Delabastita, when exactly all these questionings finally ended in my head? When I attended your first lecture. I was sure that I had my place here and that I was really enjoying the studies, the atmosphere and all these new things in which I landed.

Your literary course was just amazing; my favourite course! In each of your lectures I was plunged into another world... Thank you for having transmitted your passion to me through your way of teaching.

I must confess that I am very sad that you will be retired and that I will have only one year with you as a teacher, but I am still grateful to have the privilege to be one of your students.

I wish you all the best. Please continue to be a perfect professor in addition to the valuable person you are.

There's one very important thing that I learnt among all the things you taught us and that's how I began 2024. At the Christmas party we were discussing university life, students, life in general, etc. And you told me "Whatever you go through in life you have to never give up" and this is a thing that doesn't only concern studies but also life! This is a phrase that I will never forget. I am forever grateful for this important life lesson.

PS: I include here a visual memento of our Christmas Party.

With all my best wishes,
Peri Afacan from Bac1 2023-2024

Vanina Bar

Dear Dirk,

This message is to thank you for always being such a kind and caring person. Your inspiring lessons have been a pleasure to attend, and it has been an honour to know you as both a professor and a colleague.

Thank you for always making your lessons enjoyable and for being a role model to so many of us.

I wish you all the best for the future,
Vanina

Emilie Blondin

I would like to thank you for the recommendation letter you wrote for me last year. This letter truly moved me and I am extremely thankful to you for helping me take the opportunity to study in the Master of my choice. I love my classes and I am learning so much here. I also succeed pretty well for the moment! It's also thanks to you that I am where I am today, so thank you, Mr. Delabastita. I wish you good luck and a lot of happiness for the future.

Pour Dirk

Anke Bosse

Cher Dirk,
Dear Dirk,
Beste Dirk,
Lieber Dirk,

pendant 17 ans à l'Université de Namur, au Département des langues et littératures germaniques, j'ai eu l'honneur et la chance d'être ta collègue et de découvrir en toi une personne modèle à tous les niveaux : professeur enseignant engagé, à la fois exigeant et proche des étudiants ; chercheur exemplaire, internationalement reconnu ; collègue absolument fiable, pragmatique et chaleureux en même temps ; conseiller attentif et à l'écoute ; tout cela couronné par ta sérénité adorable, garnie de quelques touches de « British humour ». This is the *only-once-in-the-world-Dirk-mixture!*

De temps en temps, tu as parlé de ta famille et du « quality time » que tu as essayé de réserver à Lieve et vos trois fils, malgré les travaux qui s'entassaient sur ton bureau. Maintenant, le moment de la retraite est venu et avec lui une phase de ta vie qui, je te le souhaite de tout mon cœur, t'offrira du « quality time » en abondance !

Amicalement et grosses bises,
Warmly and from my heart,
Oprecht en uit het hart,
Herzlich und von Herzen,

Sophie De Streel, Margot Genette & Pernelle Lorette

Dear Dirk,

In the coming months and years, may your to-do lists be shorter than your *tadaaas* lists!

We are grateful to have had the chance to know you as a colleague and a professor (thank you also for having accepted two lost Dutch-German sheep in your classes, back in the days ;-)).

Thank you for the calm, caring, and joyful energy that you've always been spreading on the 5th floor.

All the best,

Sophie (who is visiting us in Mannheim right now), Margo & Pernelle

Guillaume Etienne

Que ce soit en tant que professeur ou collègue au 5ème étage, tu as toujours fait preuve de bienveillance, d'attention et d'exemplarité.

Toujours prêt à encourager, conseiller, et aider tes collègues et tes étudiant·e·s., tu es et resteras un modèle et un guide pour tous, tant sur le plan humain que professionnel. Chaque jour et pour chaque heure de cours, tu t'es efforcé de donner le meilleur de toi-même. Ta dévotion et ton éthique de travail m'ont constamment inspiré non seulement dans ma vie professionnelle, mais également dans ma vie personnelle.

Merci pour ton précieux soutien lors de mes diverses candidatures et projets professionnels. Tes encouragements ont été d'une grande aide, et nos échanges ont toujours été un véritable plaisir. Je n'oublierai pas non plus ta capacité à mettre les étudiant·e·s à l'aise lors de tes examens oraux avec tes petites anecdotes. Qui sait comment ma carrière professionnelle et ma vie auraient évolué si mon premier examen en langues et lettres germaniques n'avait pas été un examen oral avec toi.

Profite des bons moments avec ta famille et tes amis. Même après ton éméritat, des générations d'étudiant·e·s et de collègues se souviendront de toi et continueront à suivre ton exemple.

See you soon and enjoy this new chapter of your life!

Cheers,

Guillaume

Manon Hermann

Cher Dirk,

Ce fut un vrai plaisir d'être une de tes collègues pendant trois années à l'UNamur. Même si je n'y donnais cours qu'un à deux jours par semaine, j'ai beaucoup apprécié nos échanges et les moments que nous avons partagés au 5e étage.

Le moment est venu de clore le chapitre de ta vie professionnelle. La retraite marque le début d'un nouveau récit au rythme quelque peu différent ; une occasion de savourer chaque mot, mais aussi chaque espace entre les différents paragraphes. Je te souhaite beaucoup de succès lors de la rédaction de ce nouveau récit. N'hésite pas à tester plusieurs genres littéraires et styles d'écriture, à faire des premiers jets audacieux, à te laisser guider par ton intuition et à laisser libre cours à ton imagination !

Herzlichen Glückwunsch und viel Erfolg!

Manon

Norbert Jacquinet

Dear Dirk,

It was a real pleasure to work for you. I have always admired your motivation, your honesty, your empathy and the way you trusted all your assistants and made them feel welcome and important.

You are a competent and dedicated professor and above all a wonderful person. Many thanks for this, Dirk!

Norbert Jacquinet

Emma Joveneau

Dear Mr Delabastita, cher Dirk,

Chaucer aux cours ouverts de Toussaint, tes interventions à Saint-Louis Namur et au Siep, et bien sûr l'enthousiasme avec lequel ma maman, qui t'avait eu comme assistant quelques années plus tôt, parlait de toi m'ont grandement encouragée à commencer des études en langues germaniques en septembre 2016. Nous voici, quelques années plus tard, collègues, et à l'heure de ta retraite, je tiens à te remercier de m'avoir enseigné tant de choses, sur la littérature anglophone, mais pas seulement. Toujours le sourire aux lèvres, ta grandeur d'esprit et pourtant ta sincère humilité m'ont toujours marquée et me donnent un modèle à suivre. Bonne retraite bien méritée, et j'espère avoir la chance de partager à nouveau un lunch ou un café au 5e avec toi bientôt !

Emma Joveneau

Alexandra Léonard

Marie-Charlotte Debroux, Geneviève Patris, Bertrand Willocq & Michel Bosquet

Merci, Dirk !

Toujours...

Fidèle au poste... avec le souci du détail jusque dans le choix vestimentaire ! 👍

Vif comme l'éclair pour répondre aux sollicitations 🚀

Précis et efficace dans le suivi des demandes 😊

Notre plus beau modèle pour les photos... 📸

Et le tout... avec le sourire 😄

Pour tout ça et ces très belles années de collaboration, nous te disons un énorme **Merci !**

Marie-Charlotte, Geneviève, Bertrand et Michel

William Shakespeare

And this our life, exempt from public haunt,
Finds tongues in trees, books in the running brooks,
Sermons in stones, and good in everything.
(William Shakespeare, *As You Like It*, II.i.15–17)

Essay

Etym: Fr. *essayer* = beproeven, proberen, testen.

Afgerond stuk beschouwend proza waarin een auteur een meestal persoonlijk standpunt inneemt met betrekking tot een bepaald onderwerp. De onderwerpen voor essays kunnen op vrijwel elk gebied gevonden worden: godsdienst, maatschappij, wetenschap, kunst e.d.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Powerful rhyme. La poésie contre le temps qui passe, des augustéens (latins) aux Sonnets de Shakespeare

Escapade d'un philologue classique en terre shakespearienne

Pierre Assenmaker (Université de Namur)

Cher Dirk,

Lorsque j'ai été engagé dans notre université, il y a une dizaine d'années, le 5e étage de notre faculté était pour moi une *terra incognita*, bien que j'eusse passé deux ans en tant qu'étudiant à l'étage juste en dessous ! Si mon souvenir est bon, une des premières fois que je suis monté au 5e, c'était pour discuter avec toi des rayonnages de la BUMP. J'avais été frappé par ton engagement et ta détermination dans le dialogue – pas toujours facile – avec la direction de la BUMP à l'époque où se préparait la mutation de la bibliothèque en *learning center*. C'est le souci commun des livres qui nous a donné notre première occasion d'échanges : à mes yeux, un présage heureux de connivence intellectuelle. Par la suite, une autre mission qui nous tient à cœur nous a permis de collaborer régulièrement : l'« Info Études ». Matinées Portes Ouvertes, soirées d'information dans les écoles secondaires, semaines de cours ouverts, salons de l'étudiant... : dans la préparation de chacun de ces événements, essentiels pour cultiver le lien entre l'université et les élèves du secondaire, tu as été à la manœuvre, pendant des années, en tant que personne-relais de notre Faculté de Philosophie et Lettres, un rôle discret mais aussi crucial que celui d'un premier violon. À chaque fois, j'ai apprécié ton dévouement, ton professionnalisme courtois et ton sens de l'organisation efficace : j'imagine quel plaisir ce fut, pour tes collègues de Germaniques, d'œuvrer avec toi au quotidien dans les « travaux et les jours » de la vie de votre département.

Au moment où je cherchais la matière de ce petit billet en guise d'au revoir académique, j'ai bien sûr repensé à ta participation au catalogue de l'exposition sur Tite-Live que j'avais organisée à la BUMP en 2017. Tu avais alors accepté de rédiger, avec ta doctorante Nathalie Borrelli, un chapitre consacré à l'influence de Tite-Live sur Shakespeare. C'est en lisant cette notice que j'ai découvert, dès les premières lignes, le fameux « *small Latine, and less Greeke* », l'éloge pour le moins ambigu dont Ben Jonson avait gratifié son ami – et rival – disparu quelques années plus tôt. Les choses commençaient plutôt mal pour moi, qui m'étais naïvement figuré l'œuvre de Shakespeare comme un terrain « facile » où pratiquer le jeu de la recherche intertextuelle, un terrain de chasse où l'on pouvait à loisir traquer les citations, allusions et autres réminiscences des textes classiques. J'appris que le dossier était bien plus complexe, la question de la culture classique de Shakespeare étant, du XVIIe siècle à nos jours, une pomme de discorde des études shakespeariennes...

Dossier complexe, donc, mais d'autant plus passionnant ! Car pour suivre le fil de l'influence des auteurs classiques sur les œuvres de Shakespeare, le détour par les traductions s'impose souvent. Parler de traduction – un autre de tes centres d'intérêt –, lorsqu'il est question des auteurs classiques, c'est aborder un sujet à l'intersection des *Reception Studies*, de l'histoire du livre, de l'histoire de l'humanisme et des échanges culturels entre les nations européennes. Shakespeare, ai-je appris en te lisant, lisait les *Vies parallèles* de Plutarque dans la traduction de Thomas North de 1579, qui lui-même ne traduisait pas directement le texte grec, mais se basait sur la version française d'Amyot, un best-seller du XVIe siècle !

Depuis une dizaine d'années, je m'autorise de petites incursions dans le domaine de la réception de l'Antiquité, en m'intéressant notamment à l'*imitatio* des œuvres grecques et latines comme ingrédient de la création littéraire chez des auteurs tels que Pétrarque ou Goethe. J'ai pensé que ce petit texte que je t'adresse pourrait être une belle occasion de fureter un peu du côté de Shakespeare. Mais par où aborder ce massif ? L'œuvre dramatique m'a paru trop intimidante. Accoutumé par la lecture de Catulle, d'Horace et des poètes élégiaques à l'analyse de ce que les philologues allemands appellent la *Kleinform*, j'ai ouvert les *Sonnets* de Shakespeare. La thématique du temps qui passe traverse le recueil, un *Leitmotiv* qui entre en résonance avec les réflexions qu'inspire le moment charnière de l'accession à l'éméritat.

J'ai donc pénétré dans la forêt de ce recueil, tendant l'oreille pour tenter de saisir quelque écho d'un vers ou d'une sentence classique, et convaincu qu'en dépit du « *small Latine* » de Ben Jonson, je ne reviendrais pas complètement bredouille. Arrivé au magnifique *Shall I compare thee to a Summer's day ?* (sonnet 18), j'ai entendu résonner le thème de la promesse d'immortalité par la poésie, un *topos* déjà cultivé dans la poésie augustéenne. Mais Shakespeare devait-il nécessairement avoir en tête les textes classiques pour développer cette idée ? « Prudence, me dis-je donc. Continuons à avancer. » Je tourne la page et tombe sur l'incipit du sonnet 19 : *Devouring time, blunt thou the lion's paws...* Cette fois, la trace est claire et nette : ce *devouring time* n'est autre que la traduction du fameux *tempus edax rerum* d'Ovide (*Métamorphoses*, XV, 234). Pour s'assurer de la « visibilité » de cette expression ovidienne dans la culture de l'époque, il suffit de consulter l'entrée *edax* du *Thesaurus linguae Romanae et Britannicae* de Thomas Cooper, l'un des dictionnaires latin-anglais les plus usités au XVIe siècle : le passage ovidien figure bien parmi les quelques exemples d'expressions employant cet adjectif.

Robert Ellrodt, dans une note accompagnant sa traduction des *Sonnets* (Actes Sud, 2007), se contente de signaler à propos de ce vers : « thème ovidien », avec la référence au passage des *Métamorphoses*. Katherine Duncan-Jones, dans l'édition Arden (1997), ainsi que Colin Burrow, dans l'édition des *Oxford World's Classics* (2002), donnent aussi la référence du passage, mais soulignent en outre le caractère proverbial de l'expression. Cette précision est importante. En travaillant sur les citations d'auteurs classiques dans

diverses productions culturelles de la Renaissance – non seulement des œuvres littéraires, mais aussi les légendes de médailles et de jetons – j’ai souvent constaté à quel point les références laconiques données dans les notes des catalogues ou des éditions peuvent être trompeuses : toute reprise d’une sentence classique ne constitue pas forcément une « citation », au sens plein du terme. Pour appréhender au mieux le processus intellectuel à l’œuvre dans l’adoption de telle ou telle sentence, il convient de déterminer le degré de « conscience » ou d’« intentionnalité » de la citation et de déterminer si celle-ci est dotée d’une fonction allusive précise. Autrement dit, l’auteur a-t-il connaissance du contexte d’origine de la sentence proverbiale qu’il emploie ? veut-il susciter chez le lecteur une réminiscence de ce contexte précis ? Pour le dire dans les termes de Gérard Genette dans *Palimpsestes*, le texte classique fonctionne-t-il comme un « hypotexte » avec lequel se noue une relation d’« hypertextualité » ?

Dans le livre XV des *Métamorphoses*, l’expression *tempus edax rerum* se trouve à la fin d’un discours placé dans la bouche de Pythagore, qui expose sa doctrine de la métempsychose et de l’évolution incessante de tout ce qui compose l’univers. Le sonnet 19 ne semble pas faire précisément écho à ce texte. Dès lors, je ne crois pas qu’il soit pertinent de qualifier le *devouring time* de « thème ovidien » dans le sens où Shakespeare aurait intentionnellement joué sur la référence au passage des *Métamorphoses*. Il s’agit plutôt du recours à une expression proverbiale, dont l’auteur profite pour développer l’image d’un Temps qui « rogne » les griffes du lion (on notera aussi la répétition du verbe *devour* au vers 2).

Si l’incipit du sonnet 19 n’instaure donc pas, selon moi, le « jeu » de l’allusion (souvenons-nous que *ludere*, « jouer », est à la base de *alludere*), cela ne signifie pas pour autant que Shakespeare ignorait ce passage des *Métamorphoses*. Dans le sonnet 60, en effet – un autre poème où est développé le thème de l’immortalité poétique –, le poète se livre à une *imitatio* originale de ce passage (plus exactement des vers 178–185), bien étudiée par Robert Ellrodt dans une étude sur « La perception du temps dans les *Sonnets* de Shakespeare » (2002).

Dans la première partie du recueil, le thème de l’immortalité poétique se retrouve dans plusieurs sonnets étroitement articulés entre eux (54–55, 59–60, 63–65). Sans surprise, on y trouve des réminiscences des *loci classici* de la poésie augustéenne, dûment référencés dans les notes des éditions des *Sonnets*. Un bel exemple en est l’incipit du sonnet 55, qui affirme la supériorité en longévité des vers sur les monuments matériels :

Not marble nor the gilded monuments
Of princes shall outlive this powerful rhyme.

On perçoit ici l’écho de l’ode *Exegi monumentum* d’Horace (III, 30) et du finale des *Métamorphoses* d’Ovide, qui seront cités plus bas, ainsi que de l’élégie III, 2 de Propertius,

où le poète promet à Cynthia que « ses poèmes seront autant de monuments à sa beauté » (vers 18), qui, contrairement aux pyramides, temples et mausolées, ne connaîtront jamais la ruine et la mort.

Les exégètes des sonnets shakespeariens spéculent sur la façon dont le jeu d'intertextualité contribue à enrichir le sens de certains passages. Dans le sonnet 64, par exemple, il est question du *brass eternal slave to mortal rage* (vers 4). Difficile de ne pas voir dans la mention de l'airain une référence à Horace et à son « monument plus durable que le bronze » (*Odes*, III, 30, 1 : *monumentum aere perennius*). Dans l'ode horatienne, le bronze n'est pas éternel : dès lors, « le choix de l'épithète *eternal* semble ici ironique », note Robert Ellrodt, à moins qu'il ne faille supposer, suggère Colin Burrow, qu'*eternal* fonctionne (aussi) comme un adverbe (*'brass is eternally a slave'*). Dans l'édition Arden, Katherine Duncan-Jones avance l'hypothèse suivante : « If a specific reference is intended to Horace's claim that in his *Odes* he has constructed a monument *aere perennius*, 'more lasting than brass' (*Odes*, 3.30.1), there may be a covert suggestion that poetry, too, is vulnerable. » L'articulation logique me paraît erronée : le *monumentum* poétique d'Horace est plus durable que le bronze, justement ! Que Shakespeare souligne que le bronze est sujet aux déprédations humaines ne change rien à l'affaire. Il me semble que cette interprétation ne tient pas assez compte du sens exact de l'hypotexte et procède de façon peu rigoureuse – mais je serais heureux d'avoir ton avis sur cette question, cher Dirk.

L'étude de l'intertextualité entre deux ou plusieurs œuvres peut aider à mettre en lumière la singularité de chaque œuvre et de chaque contexte, et enrichir le questionnaire de l'historien de la littérature – ceci étant vrai aussi de l'étude des traductions, comme tu le rappelais déjà en 1985 dans ton article « Shakespeare's *Sonnets* in Translation: A T.T.-Oriented Approach ». L'*imitatio* n'est évidemment pas servile, du moins chez les « grands » auteurs. Il y a toujours une inflexion nouvelle, un décalage volontaire, qui est révélateur des conceptions ou des centres d'intérêt propres à l'auteur « imitant » ou à son époque, mais qui peut aussi, par contraste, éclairer les spécificités de l'œuvre « imitée ». J'aimerais, pour illustrer ce point, revenir au sonnet 55. Les six premiers vers énumèrent toute une série de matériaux ou d'artefacts périssables auxquels survivra le *powerful rhyme* du poète : le marbre, les monuments des princes, la pierre, les statues et les ouvrages de maçonnerie. Cette énumération peut se lire comme une variation « amplifiante » des deux premiers vers de l'ode III, 30 d'Horace (cités *infra*). Au fond, Shakespeare s'inscrit dans le sillage de Properce (III, 2, 19–22), qui avait déjà élargi la liste des monuments périssables par rapport aux deux vers d'Horace. Au vers 4 du sonnet, la dégradation des ouvrages matériels est imputée – simplement et banalement – au temps : ... *unswept stone besmeared with sluttish time*. Mais à partir du vers suivant, un autre facteur de destruction, bien plus spécifique, est pointé du doigt :

When wasteful war shall statues overturn 5
And broils root out the work of masonry,
Nor Mars his sword, nor war's quick fire, shall burn
The living record of your memory.

Trois vers entiers (5–7) développent la thématique de la guerre (en englobant aussi la référence à la guerre civile via le mot *broils*, comme l'indique le commentaire de Robert Ellrodt). Rien de tel chez Horace. Dans l'ode III, 30, les causes de la destruction des monuments matériels sont les intempéries et le temps qui passe :

*Exegi monumentum aere perennius
regalique situ pyramidum altius,
quod non imber edax, non Aquilo inpotens
possit diruere aut innumerabilis
annorum series et fuga temporum. 5*

J'ai achevé un monument plus durable que l'airain et plus élevé que la royale décrépitude des pyramides, que ni la pluie vorace, ni l'Aquilon déchaîné ne pourraient détruire, ou la suite innombrable des années et la fuite des âges.

Une génération après Horace, pour clore le grand poème des *Métamorphoses*, Ovide proclame à son tour sa foi en l'immortalité de l'œuvre à laquelle il met le point final, dans un texte qui « joue » de façon évidente avec l'hypotexte horatien. Je ne cite ici que les deux premiers vers de ce majestueux épilogue (XV, 871–872) :

*Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira nec ignis
nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.*

Et désormais, j'ai achevé une œuvre que ni la colère de Jupiter, ni le feu, ni le fer ne pourront anéantir, ni la vieillesse vorace.

Ou, pour citer la traduction d'Arthur Golding (1567), dans laquelle Shakespeare a probablement lu les *Métamorphoses* :

Now have I brought a woork too end which neither Joves feerce wrath,
Nor sword, nor fyre, nor freating age with all the force it hath
Are able too abolish quyght.

Chez l'élégiaque Properce (qui se situe chronologiquement entre Horace et Ovide), l'indestructibilité de l'œuvre poétique confère l'immortalité non seulement au poète, mais aussi à la bien-aimée dont il chante la beauté – ce qui correspond tout à fait à la

façon dont Shakespeare développe le thème dans les sonnets adressés au jeune homme. L'épigramme III, 2, aux vers 23–24, énumère aussi les facteurs de destruction des monuments matériels, avec à nouveau une évidente allusion à l'ode d'Horace :

*Aut illis flamma aut imber subducet honores,
annorum aut tacito pondere uicta ruent.*

Eux (les édifices), la flamme ou la pluie leur dérobera leur majesté, ou ils s'écrouleront, vaincus, sous le poids silencieux des ans.

Résumons : pour les poètes augustéens, les monuments sont voués à disparaître du fait du temps qui passe, du déchaînement des intempéries (pluie, vent, orage), et des incendies. Ce n'est que chez Ovide, dans la mention du « fer » – *ferrum*, qui par métonymie évoque très souvent les armes –, que l'on peut discerner une possible allusion aux ravages de la guerre (Golding l'avait d'ailleurs compris ainsi, qui traduisait *ferrum* par *sword*). Rien de comparable, cependant, avec l'insistance sur ce thème dans le sonnet 55 de Shakespeare.

L'absence de la guerre dans ces poèmes augustéens ne m'avait jamais frappé. À présent que je les relis en ayant à l'esprit l'*imitatio* shakespearienne dans le sonnet 55, je suis rendu sensible aussi à ce que ces auteurs ne disent pas. Le fait que la guerre ne s'impose pas à leur esprit comme un facteur majeur de destruction me paraît hautement significatif et révélateur du climat dans lequel Horace, Propertius et Ovide ont écrit ces vers immortels. Après un siècle de guerres civiles qui avaient fait craindre que Rome ne se détruisît elle-même, la Rome d'Auguste se (re)construit dans la foi en sa sécurité et son invincibilité. Les armes sont désormais loin à l'horizon, impuissantes à frapper les monuments de la Ville éternelle et de son empire. Rome mène toujours la guerre, mais celle-ci ne peut se retourner contre elle. Dès lors, pour Horace, l'immortalité de son œuvre va de pair avec l'éternité de Rome, elle est presque conditionnée par celle-ci : « sans cesse, je grandirai dans les éloges de la postérité, toujours jeune, aussi longtemps que le pontife gravira le Capitole accompagné de la vierge silencieuse » (*Odes*, III, 30, 7–9).

Les sonnets de Shakespeare trahissent un état d'esprit bien différent. Chez le poète anglais, le feu destructeur est celui de la guerre (*war's quick fire*). Dans son monde, c'est à l'épée de Mars (*Mars his sword*) que l'immortalité poétique est opposée. Cette mention du dieu antique – une métonymie classique pour la guerre – me rappelle (sans que j'y voie un jeu d'intertextualité) un autre passage où Ovide affirme que l'*ingenium*, le talent, est le seul bien humain immortel. Il figure dans une épigramme de l'exil (*Tristes*, III, 7, 43-54), moins souvent citée que les autres poèmes dont j'ai parlé jusqu'ici, mais où Ovide reprend le motif développé par Horace de la même éternité promise à Rome et à la

création poétique. Dans ce poème, ce n'est pas l'image du culte religieux immuablement répété qui symbolise la pérennité de la Ville, mais la figure d'une Rome dominatrice de l'univers : « et aussi longtemps que, victorieuse, la Rome de Mars (*Martia Roma*) contempera du haut de ses collines l'univers entier dompté, on me lira » (vers 51–52). Entre la référence à Mars par Ovide et celle par Shakespeare, quel abîme ! Pour le poète romain, citoyen de la ville née de Mars, la guerre est l'instrument d'une domination et pacification universelle ; pour le poète élisabéthain, elle est synonyme de ravages et de destructions.

Aujourd'hui que la guerre a fait sa réapparition aux portes de l'Europe, ce contraste laisse songeur. Qu'en est-il du monde dans lequel nous vivons ? Quelle place occupe la guerre dans notre horizon ? Sommes-nous en train de passer de la confiance optimiste des auteurs augustéens à l'inquiétude du temps de Shakespeare ?

Je ne pensais pas, cher Dirk, que cette escapade shakespearienne m'inspirerait ces réflexions, et je m'en voudrais d'assombrir davantage la tonalité de ce petit billet. Je souhaite surtout que ces quelques pages témoignent, sinon des affinités, du moins de la curiosité d'un « classique » pour le domaine d'étude qui est le tien. L'escalier qui sépare les 4e et 5e étages de notre faculté ne compte que quelques marches. Longtemps, elles ont été peu empruntées par les philologues de mon étage. Les choses ont déjà bien changé, et si les modestes *lucubrationes* que je t'offre ici pouvaient constituer un pas de plus dans cette direction, je m'en réjouirais. Puisses-tu y lire en tout cas une manifestation d'amitié et de reconnaissance pour ce que tu as apporté à la vie de notre faculté. Et si tu as trouvé quelque intérêt à cette lecture, je serais heureux de prolonger le dialogue et – qui sait ? – développer quelque collaboration dans les belles années d'*otium* qui s'ouvrent à toi.

Vale,

Pierre

Strange beasts in early-modern English Bibles: Translations and non-translations of Isaiah 13, verses 21-22

Paul Arblaster (UCLouvain)

Early-modern translators of the Bible had to make sense of texts in ancient languages without the benefit of the centuries of philological, historical and archaeological discoveries on which today's biblical interpreters are able to draw. One result of this is that there are animals mentioned in early-modern Bible translations (not only in English, but also in other vernaculars) that will be sought for in vain in their modern counterparts: satyrs, cockatrices, unicorns, mermaids, and goblins. Then there are two creatures described in a poetically mythologising manner in the Hebrew Bible – Behemoth and Leviathan – that were often left untranslated, despite speculation that these might be the elephant and the whale. And dragons, which are mentioned here and there in biblical texts, in older translations proliferated to passages where modern translations have jackals – animals that similarly live in desolate places and make them unsafe, but in a very different imaginative register.

A passage that brings together several of these creatures in a short span is Isaiah 13:21–22, the conclusion of a prophetic proclamation of the desolation of Babylon. The twenty-first-century Revised New Jerusalem Bible translates these verses on the city's fate as follows:

Wildcats will make it their lair and owls fill their houses; ostriches will make it their home, there goats will dance. Hyenas will howl in its towers, jackals in its mansions, for its time is about to come and its days shall not be prolonged.

Translators working 400 to 500 years earlier had a very different understanding of this post-apocalyptic cityscape. Not only were these, as the Anglican clergyman John Trapp would put it in his 1660 commentary on Isaiah, 'names of wild creatures unknown to us in these parts', but as the marginal commentary in the 1637 Statenvertaling says: 'wat het eygentlick voor dieren geweest zijn, is onseker'. In the King James Bible, the text becomes:

But wilde beastes of the desert shall lye there, and their houses shalbe full of dolefull creatures, and owles shall dwell there, and Satyres shall daunce there. And the wilde beastes of the Ilands shal cry in their desolate houses, and dragons in their pleasant palaces.

The table below sets out the equivalent terms in the RNJB and KJB (with the latter's spelling modernised).

RNJB (2019)	KJB (1611)
wildcats	wild beasts of the desert
owls	doleful creatures
ostriches	owls
goats	satyrs
hyenas	wild beasts of the islands
jackals	dragons

Prior to the King James Bible, a series of English Bible translations had faced the same problems of making sense of what animals the ancient Hebrew text meant. The six companies of clergyman-scholars that produced the translation at King James's behest, working in Oxford, Cambridge, and London, wrote in their preface, 'The Translators to the Reader', that they did not think of themselves as having produced a new translation, but rather perfecting the efforts of those who had gone before them:

Truly, good Christian reader, we never thought from the beginning that we should need to make a new translation, nor yet to make of a bad one a good one, [...] but to make a good one better, or out of many good ones, one principal good one, not justly to be excepted against; that hath been our endeavour, that our mark.

These preceding 'many good ones' were the English translations going back to those of the first generation of English Protestants, working in exile in Germany and the Low Countries: William Tyndale, George Joye, and Miles Coverdale. Tyndale never translated Isaiah, but both Joye and Coverdale had their versions of the text. *The Prophete Isayah, translated into englysshe by George Joye*, was the first, in 1531. Joye translates Isaiah 13, 21–22:

wylde beastes shal lye there, and their houses shalbe ful of owles there shal inhabit Struthions, there shal scyppe these wodouses, there shall krye these nyght ravens one agenste a nother in the houses of Babylon, and dragons shal there playe in the palaces.

Joye's 'struthions' are Latinate ostriches (*struthiocamelus* in Pliny; and subsequently *Struthio camelus* in Linnaean classification). His 'wodouses' go back to Old English, where they are legendary wild men of the woods – the 'wodwos that woned in the knarres' that are among the wilderness creatures Sir Gawain confronts during his quest for the Green Knight (line 721; glossed in the 1983 Everyman Classics edition by A.C. Cawley and J.J. Anderson as 'wild men of the woods who lived among the crags'). In Joye's translation they are probably to be taken as the English for 'satyrs': the OED provides quotations establishing the equivalence, with Caxton's *Subtyl Historyes & Fables of Esope* (1484)

referring to ‘A wodewose named Satyre’, and John Withals’s *A shorte dictionarie for yonge begynners* (1553), written to help English boys with Latin vocabulary, giving ‘wodewose’ as the English for ‘satyrus’.

Coverdale followed in 1535, with the first full English Bible in print, *Biblia: The Bible, that is, the holy Scripture of the Olde and New Testament*. He is in agreement with Joye about what type of creature four of the six are, despite using different terms for some of them (‘ostriches’ rather than ‘struthions’, and ‘great owls’ rather than ‘owls’); but where Joye has ‘wodouses’, Coverdale opts for ‘apes’, and where Joye has ‘night ravens’, Coverdale has ‘little owls’:

wylde beastes shal lie there, & ye houses shalbe full of greate Oules. Estriches shal dwell there, & Apes shal daunce there: The litle Oules shall crie in the palaces, one after another, & Dragons shalbe in the pleasaunt perlours.

The KJB follows Joye and Coverdale by starting with ‘wild beasts’ and ending with ‘dragons’, but there the similarities end (although the KJB’s ‘satyrs’ should in all likelihood be taken as a synonym for Joye’s ‘wodouses’).

RNJB (2019)	Joye (1531)	Coverdale (1535)
wildcats	wild beasts	wild beasts
owls	owls	great owls
ostriches	struthions	ostriches
goats	wodouses	apes
hyenas	night ravens	little owls
jackals	dragons	dragons

Between the Coverdale Bible in 1535 and the King James Bible in 1611, a series of other translations was published, but up until the middle of the sixteenth century, these adopted Coverdale’s 1535 readings (the Matthew Bible in 1537, the Great Bible in 1539, the Taverner Bible in 1539). After that, there is greater variety. The Geneva Bible (1560), produced in exile by Reformed refugees from Mary’s regime, makes the passage much more opaque by opting for non-translation, retaining three Hebrew words in English transcription:

Ziim shal lodge there, and their houses shalbe ful of Ohim: Ostriches shal dwell there, & the Satyrs shal dance there. And lim shal crye in their palaces, and dragons in their pleasant palaces.

In doing so, these English translators were following a lead set decades before in French by Pierre Robert Olivétan, whose *La Bible: Qui est toute la Sainte escripture. En laquelle sont contenus, le Vieil Testament & le Nouveau* (1535) has:

Mais illec reposeront les ziim, & leurs maisons seront remplies de Ohim. Et habiteront illec les Austruces: & les luittons saulteront la: & illec chanteront les chatzhuans en leurs palays, & les dragons es pourpris de plaisance.

The Englishmen went a step further than Olivétan, however, in retaining three Hebrew words rather than his two (*ziim, ohim*), by also deciding not to translate *iim*, which he, like his contemporary Coverdale, rendered as a sort of owl. Oddly, while leaving three Hebrew words untranslated, they thought it prudent to include a marginal annotation explaining that ‘satyrs’ should be taken to mean ‘ether wilde beasts, or soules, or wicked spirits, whereby Satan deluded man, as by the fairies, goblins and suche like fantasies’, further extending the range of mythical creatures that a reader might come across in an early-modern English Bible. This rather diabolical view of fairies and goblins is an attempt to summarise for English readers Calvin’s explanation of ‘luittons’ (in modern French, ‘lutins’) in his *Commentaires sur le prophète Isaïe* (1552), a passage so delightful that it is worth quoting at length:

Et n’y aura nul inconvenient, si nous exposons ce qui s’ensuyt, des Satyres, ou Pans, ou Faunes: ce que nous appellons en langage françois, ou Luittons, ou Loupgaroux, ou Follets, selon la diversité des regions. Car tout ainsi que Sathan deçoit les hommes par diverses illusions & enchanteries, aussi leur impose il divers noms. Or il est certain que le mot hebrieu est quelque fois pris en l’Escriture pour esprits malins; car il vient d’un mot, qui signifie espouanter. Car comme ainsi soit, que le diable face beaucoup d’enchantemens & sorcelleries par les Faunes & Satyres: aussi par ce moyen le nom d’iceux luy a esté transfferé. Le but du Prophete est, de monstrier que ce lieu sera si desert & solitaire, que non seulement il sera abandonné des hommes: mais aussi, les malins esprits y abuseront les passans par leurs illusions. Car les diables cherchent des occasions par les lieux, qui sont si solitaire, qu’ils esmeuvent à horreur ceux qui y passent. Car tout ainsi que les ennemys & brigans se monstrent plus terribles & farouches, quand ils sortent de quelque lieu caché, ou de quelque creuse tasniere: aussi les diables cherchent la nuict & les tenebres, & les lieux reculés de la veuë des hommes: à fin qu’ils facent plus grand peur aux hommes, qui de leur nature sont craintifz & poureux.

In the same commentary, Calvin had also justified the non-translation of *ziim*, since it was a word the exact meaning of which did not need to be known, as long as it was clear

to the reader that it symbolised just how desolate and terrifying the ruins of Babylon had become:

Je ne sauroye pas bien dire, comment on doit tourner ce mot de Ziim, à cause des diverses opinions des translateurs, lesquels sont discordans en cecy comme aussi ils discordent en divers noms d'animaux, de bestes & herbes. [...] Quant à ceux qui pensent que Ziim soit une beste sauvage, aucuns pensent que c'est un oyseau, les autres que c'est une beste à quatre pieds. En cela il n'y a pas grande difference. De ma part, je ne fay nulle difficulté que le Prophete n'entende parler en cest endroit, ou des bestes sauvages, lequel les ne peuvent estre apprivoisées, ou des oyseaux, qui font leurs nids és forestz espesses & recullées d'habitans.

It is hard to imagine any other situation in which a translator might be told that it little matters whether the animal they name is a bird or a quadruped. The revision of Olivétan's Bible, *La Bible, qui est toute la sainte Esriture*, printed in Geneva in 1562, here retained the original translation choices. But by 1588 Theodore Beza's new revision, also printed in Geneva, had moved away from non-translation:

les bestes sauvages des deserts y auront leurs repaires, & leurs maisons seront remplies de fouïnes, & les chahuans y habiteront, & les luitons y sauteront. Et les bestes sauvages des isles hurleront s'entrerespondans les unes aux autres en ses palais desolés, & les dragons en ses chateaux de plaisance.

In this passage, Beza's French seems to have had more influence on the King James Bible, with its 'wild beasts of the desert' and 'wild beasts of the islands', than any of the preceding English translations had.

That *iim*, like *ziim*, might be taken either for birds or for quadrupeds can be seen in the Anglican response to the Geneva Bible, the Bishops' Bible of 1568. This was itself a revision of the Great Bible of 1539, and in this passage it largely retained Coverdale's readings of thirty years before, only changing his 'little owls' to 'wild cats':

fearfull wylde beastes shall lye there, and the houses shalbe ful of great Owles, Estriches shall dwell there, and Apes shall daunce there. Wylde cattes shall crye in the palaces, and dragons shalbe in the pleasaunt houses.

English Catholics answered with a translation of their own, known as the Douay Bible, which finally saw print in 1610, after languishing in manuscript for decades. Drawing primarily on the Latin Vulgate as the source text, consulting the Hebrew Bible as an aid but not as the text to be translated, it even more radically changes the nature of the fearful animals that might be encountered:

But beastes shal rest there, and their houses shal be filled with dragons, and ostreches shal dwel there, and Satyrs shal daunce there; and the Syrach owles shal answer there in the houses therof, and mermaides in the temples of pleasure.

In this it closely follows the Latin Vulgate, which in the revised version published in Leuven in 1547 reads:

Sed requiescent ibi bestiae, & replebuntur domus eorum draconibus: & habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi: & respondebunt ibi ululae in aedibus eius, & sirenes in delubris voluptatis

The only potential deviation is in ‘satyrs’ as a translation of ‘pilosī’, which means ‘hairy ones’ (and in fact refers to the wild goats that were fertility fetishes to the ancient Canaanites – making ‘satyrs’ not entirely wide of the mark). The Dutch ‘Leuven Bible’ of 1548, *Den gheheelen Bybel, Inhoudende het oude ende nieuwe Testament*, has ‘ghehaerde wildemans’, which has something of the flavour of the wodwose:

Maer daer sullen beesten rusten, ende hen huysen sullen vol draken worden, ende daer sullen struysen woonen, ende die ghehaerde wildemans sullen daer springhen, en die wlen sullen malcanderen teghen roepen in haer huysen, ende die meerminnen in die tempelen der wellusticheden.

The French ‘Leuven Bible’ of 1550, *La Sainte Bible nouvellement translattée de latin en françois, selon l’édition latine, dernièrement imprimée à Louvain*, like Olivétan, has ‘luitons’ for these hairy ones (the Académie Française would in 1693 define ‘lutin’ as ‘sorte de demon’):

Mais illec reposeront les bestes, & leurs maisons seront remplies de dragons. Et habiteront illec les Austruches: & les luittons saulteront là: & illec responderont les chatz huans en leurs maisons, & les seraines seront aux temples de volupté

Three Catholic translations using the same source text differ from the Protestant translations in their respective languages and agree with one another in having dragons in second place and ending with mermaids singing in the temples of pleasure. But they diverge from one another, and converge with the Protestant translations in their respective languages, by translating *pilosī* variously as ‘satyrs’, ‘ghehaerde wildemans’, or ‘luittons’.

By the time that the KJB was printed in 1611, the range of options that had been taken by different English translators since 1550 looked like this:

Geneva (1560)	Bishops (1568)	Douay (1610)	KJB (1611)
ziim	fearful wild beasts	beasts	wild beasts of the desert
ohim	great owls	dragons	doleful creatures
ostriches	ostriches	ostriches	owls
satyrs	apes	satyrs	satyrs
iim	wildcats	screech owls	wild beasts of the islands
dragons	dragons	mermaids	dragons

This is a passage in which no great theological issue is at stake: all the translators would have agreed that this was a prophet foretelling the doom of a city, and that its desolation prefigured the end times that all cities would ultimately face. Unlike passages that served as ‘proof texts’ in religious controversy and theological debate, there was here no reason for them to sharpen their differences. And interestingly, despite clear confessional divergences about which Bible to take as the source text for translation, and when to resort to non-translation, there are signs of both cross-confessional and cross-linguistic influence on how strange words in the Bible might be translated.

The colour of national identity¹

Marysa Demoor (Universiteit Gent)

Since this volume is meant to honour Dirk, I felt I had to start with his preferred author and subject: William Shakespeare. Unfortunately, and quite surprisingly, the great bard seems to have displayed no obvious or known interest in the relationship between colour and nation, or colour and country, the subjects I have chosen to write about. Shakespeare does associate nation or country with location, and especially the metaphorical location of west-European nations/countries on a woman's body. Thus, in the *Comedy of Errors* Dromio of Syracuse explains that Nell, the kitchen maid that has claimed him and from whom he wants to flee, is "spherical, like a globe". Like a globe literally means that he can locate countries on her. Mostly those countries are described in the most unattractive way. Ireland is to be found in her buttocks, Scotland in her dry palms, France on her forehead, England in her chin as is betrayed by the salty saliva he found there, Spain was merely felt in her hot breath, India lies on her nose covered in rubies, jewels and sapphires. The worst position, however, is reserved for "Belgia, the Netherland" because then Dromio answers that he "did not look so low". In terms of location then, neither Belgium nor the Netherlands were in a privileged, enviable position on Nell's rotund body.

When it comes to colour, however, no country has conducted a better campaign of identifying and presenting itself as different from the rest of the world than the Netherlands. Just one colour does it for them: orange. The Netherlands are absolute champions at creating this national colour brand. Although most of the Dutch probably have no idea as to where this 'orange' in their monarchy comes from and would probably be mortified to hear that they have strong French roots. The colour orange is now associated with the Netherlands and that nation is quite good at pushing it through, certainly in its own country but also abroad and in all aspects of life.

France is not doing too badly either when it comes to identifying itself with just one colour. For them it is blue, "les bleus" (the blues) in, for instance, football. The association of blue with France has been there, allegedly, since the twelfth century, and its longevity has secured a fairly automatic association almost as strong as the orange symbolism for the Netherlands. With Belgium, then, once so close to the Netherlands in Nell's nether regions, and ever since its establishment squeezed between two strong nation states, the symbolic colour chosen is also a strong primary colour used mainly for its sports representations in the world such as the "red devils", or the "red flames".

Of course, it is the colour "white", not a real colour as such, that the British readers will be most familiar with since it is a natural association with their "sceptered isle"

---

¹ This short essay is partly based on the final chapter of my book on the cross-cultural history of Britain and Belgium in the long nineteenth century (Palgrave 2022).

identified by its white cliffs and therefore called Albion. But this brand is not as well-known as the French one either and certainly not as ubiquitous as the orange one.

The colour of a nation is supposedly directly related to its flag. There is, after all, the expression ‘flying the colours’ and ‘trooping the colour’ in the context of military celebration. The interesting fact is that France, Britain and the Netherlands all use the same three colours in their flags but each behaves, or uses them as if they are the only ones to identify with the colours blue, white, red, and their leaders frequently arrange themselves accordingly or pose with them (see Figures 1 and 2).

Figure 1. President Macron, celebrating his first place in the first round of the 2017 French presidential election (*Shutterstock*)

Figure 2. The British Royal Family in 2018 (Trooping the Colour), wearing clothes that reflect the national colours (*Shutterstock*)

Where does the association of nation and colour come from? I assume the importance of colour to a community identifying as one goes back to tribal colours: colours were meant to intimidate and scare but also to distinguish one’s own from the Other or, indeed, recognize one’s own in battle.

The potential to amaze and surprise by means of colours as used by nations or their representative kings or heads of state was still very noticeable during the burial of King Edward VII. For what colours then did to the onlooker, I rely on Barbara Tuchman’s description in her *Guns of August*:

So gorgeous was the spectacle on the May morning of 1910 when nine kings rode in the funeral of Edward VII of England that the crowd, waiting in hushed and black-

clad awe, could not keep back gasps of admiration. In scarlet and blue and green and purple, three by three the sovereigns rode through the palace gates, with plumed helmets, gold braid, crimson sashes, and jeweled orders flashing in the sun. After them came five heirs apparent, forty more imperial or royal highnesses, seven queens—four dowager and three regnant—and a scattering of special ambassadors from uncrowned countries. Together they represented seventy nations in the greatest assemblage of royalty and rank ever gathered in one place and, of its kind, the last. The muffled tongue of Big Ben tolled nine by the clock as the cortege left the palace, but on history’s clock it was sunset, and the sun of the old world was setting in a dying blaze of splendor never to be seen again.

One can’t help comparing the passage here with Tennyson’s “Lady of Shalott” watching the deceiving glitter of Lancelot in the mirror that cracked from side to side. The photos of the day (in 1910) were in black and white but today’s possibilities and the engravers of the day give them to us in colour. Interestingly, all these heads of state opted for red! So there was no national distinction between them.

Figure 3. Royalty following the hearse of King Edward VII, 20 May 1910
(Chromograph with illustration by Harry Payne, photographed by Leonard Bentley)

If distinguishing colours in battle guaranteed one did not kill one’s own; curiously, in the 20C this strategy disappeared and was replaced by a strategy of hiding, of clothes that provided camouflage. The national colour tradition, however, was continued in sports (football, rugby, Olympic games, etc.), games being a kinder, less harmful way of getting into battle.

The connotation of colours as national symbols is to some extent continued in literary imagery, but the overlap with the battlefield or the sports arena is very small. Britain stands out from the other nations here because it can boast this very literary, very lyrical name of Albion. Its association with white has somewhat moved to the background. There is the ironic definition in the *OED* of Albion as originally referring to the island of Britain. Later, it says, it referred to the nation of Britain or England, often with

reference to past times, or to a romanticized concept of the nation (there is the well-known combination with *perfidie* in *perfidious Albion*). The *OED* also quotes the musician Pete Doherty who dreams of a mythic Albion that lies somewhere under the scarred surface of modern culture. It seems then that Albion is mainly a poetic name for Britain, sometimes used in a context of tension and preceded by “perfidious”.

Interesting, and timely, was the use of white in the poem “Queenhood”, written by Poet Laureate Simon Armitage on the occasion of the queen’s jubilee in 2022. He describes how the queen as a girl stepped into womanhood when she received a new frock, “a country hemmed with the white lace of its shores”.

In the history of British royalty, as Dirk will no doubt have thought by this time, there is next to white also red. I am referring to the famous Wars of the Roses (1455-1487), symbolising the fierce battle between the houses of York (white) and Lancaster (Red) and ending in the mixed-colour rose of the house of Tudor. This too leads us to Shakespeare:

We will unite the white rose and the red.
Smile heaven upon this fair conjunction,
...
All this divided York and Lancaster,
Divided in their dire division (*Richard III*, Act 5, scene 5)

If the combinations of white and red have somewhat lost their national significance for the United Kingdom, the same is true for the symbolic colour of Belgium. No writer/artist associates Belgium with the colour red. In fact, it seems **grey** is Belgium’s colour if one has to choose one from such associations in art and literature.

Grey is the colour associated with the possibly most popular Belgian in twentieth-century literature, the fictional sleuth created by Agatha Christie, Hercule Poirot, whose ‘little **grey** cells’ are able to solve any sophisticated crime. Poirot’s undoubted talent and his usually conspicuous presence in a context of crime and violence is a rare positive line to be followed in the discursive representations of Belgium in the twentieth century. The man is Agatha Christie’s fictional creation, of course, and it gives an insight into and a face to the stereotypes British readers expect/ed to find in a story about a Belgian citizen while introducing and reinforcing prejudice that sometimes was never there to start with.

Another famous Belgian, in this case a real one, who underscored the greyness of the Northern Belgian landscape, was Belgium’s most poetic singer Jacques Brel. In his song “Marieke”, Brel recreates the atmosphere and colour of the flat countryside so typical of Flanders. This region, famed for its misty humid atmosphere, for its hazy light and quirky clouds and the stillness of its often barren countryside, spoke to Brel and became the central theme of one of his most compelling songs. Brel captured the atmosphere in the one love song clearly dedicated to a Flemish love and therefore partly written in Flemish:

Zonder liefde warme liefde
Waait de wind de stomme wind
Zonder liefde warme liefde
Weent de zee de **grijze** zee
Zonder liefde warme liefde
Lacht de duivel de zwarte duivel
Zonder liefde warme liefde
Brandt mijn hart mijn oude hart
...
En schuurt het zand over mijn land
Mijn platte land mijn Vlaanderenland

But it is the First World War that has cemented the importance of grey in everything associated with Belgium. Poirot was a Belgian war refugee and that directly leads us to the western front. The Flanders Fields are definitely grey. Just think of the paintings of C.R.W. Nevinson and Paul Nash, the poems of Wilfred Owen and Charles Sorley, the music of Benjamin Britten (War Requiem), all of these conjure up the greyness of Flanders as in, also, this deeply depressing but also moving and beautiful poem by Isaac Rosenberg, “Dead Man’s Dump”. This is just one stanza:

Burnt black by strange decay
Their sinister faces lie,
The lid over each eye,
The grass and coloured clay
More motion have than they,
Joined to the great sunk silences.

Yet the Belgian trope of greyness was to be continued and elaborated in the course of the twentieth century with the country being repeatedly called boring and one big graveyard. Important internationally acclaimed Belgian artists such as Luc Tuymans and Michaël Borremans seem to thrive on that colour or lack of colour with their work seemingly exploring every possible shade of grey.

So is grey the colour of Belgium? Is it even possible to associate a nationality with a colour or should one look at a nation’s special features in its landscape or the skills of its people?

While looking into this I had a stroke of luck when examining the archive of Maurice Maeterlinck. Maeterlinck is Flemish, Belgian, but writing at the beginning of the twentieth century and because he belonged to a bourgeois, educated class, he wrote in French.

Amongst his papers I found what was called his little **blue** book about English poetry,² a notebook replete with impressions and ephemeral thoughts about British poetry. Like me, Maeterlinck was puzzled by the differences between nations and their artistic expressions and he also explored a way of categorizing them.

Maeterlinck, true to his own talents, came up with imagery that is strongly synesthetic when he wrote that he thought of the different national languages as colours. “The colour of the languages: French: white, English: green-blue, Latin: gold with a black shine, German: lemony and black, Flemish-Dutch: brownish etc.”³

Maeterlinck associates other colours with the nations mentioned above than the ones generally owned by them. His characterization of Flemish-Dutch as brownish, the default colour of soil, seems about right in the context of the present analysis. The brown mud, when dry, acquires a greyish colour after all. But if the attempt by a symbolist writer, like Maurice Maeterlinck, to find symbols for nations and their languages might be entirely in line with our expectations it seems that all of us try to differentiate between our own shared national culture and that of others, and authors might be the most skilful at doing so.

Let me end this essay, however, with the writer to whom Dirk devoted so much of his research. Not surprisingly, Shakespeare is far ahead of his own time and ours when it comes to tolerance and the acceptance of difference. He cancelled differences in race, gender or class and rejected those societal barriers when he wrote, in *All's Well that Ends Well*: “Strange is it that our bloods,/ Of colour, weight, and heat, pour'd all together,/ Would quite confound distinction, yet stand off/ In differences so mighty” (Act.2, scene 3).

With you now, dear Dirk, *All's Well that Begins Well*. I wish you a long, happy and fruitful retirement!

---

² Manuscript held in the “Black box” in the Ghent municipal archive.

³ « La couleur des langues : Français : blanc, Anglais vert-blue, Latin : or noiré, Allemand : limoneux et noir, Flamand-Hollandais : brunâtre etc. » Ghent municipal archive (the “Black box”). Maeterlinck collection.

In the beginning was the untranslatable: Erasmian and Faustian translations of St John's 'lógos'

Guido Latré (UCLouvain) & Asseline Sel (Université de Namur)

In the beginnyng was the worde and the worde was with God: and the worde was God. The same was in the beginnyng with God. All thinges were made by it and without it was made nothinge that was made. In it was lyfe and the lyfe was the lyght of men and the lyght shyneth in the darcknes but the darcknes comprehended it not.

(John 1.1–5, translation from the Greek by William Tyndale, Antwerp, 1534)

In Part One of Goethe's *Faust*, the eponymous hero thirsts for knowledge of not just the tangible world we live in, but also of what transcends it:

Wir lernen das Überirdische schätzen,
Wir sehnen uns nach Offenbarung,
Die nirgends würd'ger und schöner brennt
Als in dem Neuen Testament.
Mich drängt's, den Grundtext aufzuschlagen,
Mit redlichem Gefühl einmal
Das heilige Original
In mein geliebtes Deutsch zu übertragen.¹

(We learn to value what's beyond the earthly,
We yearn to reach revelation's brink,
That's nowhere nobler or more excellent
Than where it burns in the New Testament.
I yearn to render the first version,
With true feeling, once and for all,
Translate the sacred original
Into my beloved German.)²

---

¹ Quotations of Goethe's text are from http://www.digbib.org/Johann_Wolfgang_von_Goethe_1749/Faust_I_.pdf

² We are using the English translation by A.S. Kline (2003). See <https://www.poetryintranslation.com/PITBR/German/FaustIscenesItoIII.php>.

Faust then opens a book in which he peruses the pages of the New Testament, and his eye falls on the beginning of the gospel of St John. The moment seems propitious. The first words on the page seem to give an answer to his search for that which sets everything in motion – the ‘Grundtext’ of our being and the universe we live in:

Geschrieben steht: ‘Im Anfang war das Wort!’
Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?
Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen,
Ich muß es anders übersetzen,
Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin.
Geschrieben steht: Im Anfang war der Sinn.
Bedenke wohl die erste Zeile,
Daß deine Feder sich nicht übereile!
Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft?
Es sollte stehn: Im Anfang war die Kraft!
Doch, auch indem ich dieses niederschreibe,
Schon warnt mich was, daß ich dabei nicht bleibe.
Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat
Und schreibe getrost: Im Anfang war die Tat!

(It’s written here: ‘In the Beginning was the Word!’
Here I stick already! Who can help me? It’s absurd,
Impossible, for me to rate the word so highly
I must try to say it differently
If I’m truly inspired by the Spirit. I find
I’ve written here: ‘In the Beginning was the Mind’.
Let me consider that first sentence,
So my pen won’t run on in advance!
Is it Mind that works and creates what’s ours?
It should say: ‘In the beginning was the Power!’
Yet even while I write the words down,
I’m warned: I’m no closer with these I’ve found.
The Spirit helps me! I have it now, intact.
And firmly write: ‘In the Beginning was the Act!’)

Critics have interpreted Faust’s rebellious translation of the first line of John’s gospel as a corruption of the biblical text, and therefore as clear evidence that Faust is already inspired by Mephistopheles, who has entered his room in the shape of a poodle. He himself feels inspired by the Spirit (‘Mir hilft der Geist’), and is undoubtedly convinced that this is the Holy Spirit, but in the superb dramatic irony of the text, ‘der Geist’ might

very well already be the evil spirit of Mephistopheles. Northrop Frye (1980: 6) summarizes the conventional critical view on these lines as follows:

Then in Goethe's Faust we have the character Faust, who claims to have studied theology but obviously doesn't understand much of it, attempting to struggle with the same verse from John. He finally winds up with *Im anfang war die tat*, the 'act,' of which the word is merely the record. As soon as he says that, of course, he is fair game for Mephistopheles, who turns up and takes him over. And it serves him right.

The trouble with this interpretation is that it judges Faust as a lousy and even blasphemous theologian rather than looking at his merits as a philologist and a translator.³ As a philologist, as we shall argue, he might well be a true scholar who makes an attempt to lay bare the original text (the 'Grundtext') honestly ('mit redlichem Gefühl'), and to walk in the footsteps of Erasmus rather than those of the devil. The path of the devil is one that he follows later.

Theological interpretations of biblical texts can never be valid if they are not based on sound philology. That is the hugely important message that throughout his works, Erasmus tried to persuade the scholarly community to accept. He was a true φίλόλογος, a friend of the word, ultimately in the service of *the Word*, the λόγος that, in the opening lines of John's gospel, takes the human form of Jesus the Christ ('the Word was made flesh and dwelt among us'). True to his motto 'Ite ad fontes,' Erasmus reconstructed the original text in Greek on the basis of manuscripts he found in Oxford and several places on the continent. The Greek original and the Latin translation appeared in parallel columns in both his first edition of 1516 and in the second, much improved edition of 1519. The line that Faust refers to appears as follows (here in a regularized Greek spelling): "Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος." If Faust had remained orthodox, he would have been content with the German translation that he quotes when reading directly from the book: 'Im anfang war das wort,' following the line as it appears at the beginning of Luther's 1522 New Testament: 'Im anfang war d[as] wort. und das wort war bey Gott/ vnd Gott war das wort.'

But Faust appears not to be happy with the translation 'wort' for λόγος, and neither was Erasmus. And like Faust, Erasmus was demonised in his own time for the alternatives he suggested. In 1516, in the first of his New Testament editions printed by Froben in Basel, Erasmus still stuck to the Latin 'In principio erat verbum,' but in an annotation in

---

³ This issue is touched upon in Roman Dilcher, '„Im Anfang war das Wort“. Ein Übersetzungsproblem und seine hermeneutischen Grundlagen,' in *Übersetzung antiker Literatur: Funktionen und Konzeptionen im 19. und 20. Jahrhundert*, edited by Martin S. Harbsmeier et al., De Gruyter, 2009, pp. 49–50. Loose links between Erasmus and Faustus are established in Karl Pestalozzi, 'Faust as Luther. Zur Übersetzungsszene in Goethes Faust,' in *Zwiesprache: Theorie und Geschichte des Übersetzens*, edited by Ulrich Stadler, J. B. Metzler, 1996, p. 43.

the same edition argued that ‘In principio erat sermo’ would be better. In his annotation to ‘Erat verbum’ in his second edition, he explains that in the first edition he kept ‘verbum’ for ‘lógos’ in his Latin translation lest he offend the weak (‘ne quem offenderemus infirmum’) with ‘sermo.’ This in his own eyes better alternative *was* included in the translation and defended in an annotation of 1519.

His argument in favour of ‘sermo’ is complex. In his 1519 *Novum Testamentum*, and still within the same annotation to ‘Erat verbum,’ he explains that ‘lógos’ has multiple meanings in Greek (‘graecis varia significat’). A year later, he felt it necessary to engage, in a highly polemical ‘apologia,’ with the storm of criticism that his new translation of the line had caused:

This word [lógos] has multiple meanings: it may be ‘discourse’ [*oratio*], ‘reasoning’ [*ratio*], ‘calculation’ [*computus*], and ‘speech’ [*sermo*], all of which Jerome nevertheless thinks are suitable in some way for the Son of God. However, Latin speakers preferred the term *verbum* or *sermo*.⁴

The fierce criticism of his choice of ‘sermo’ instead of ‘verbum’ had come from various places. It began with Henry Standish, Doctor of Divinity at Oxford and Bishop of St Asaph, who when preaching on charity at St Paul’s in London went out of his way to attack Erasmus’ allegedly blasphemous corruption of John’s gospel and God’s Word. It was taken up by several members of the theological faculty in Louvain. Although Erasmus also had some supporters at this university, and was a guest of one of them, the Louvain attacks were numerous and unrelenting. Likewise published in 1520, Erasmus’ second version of his *Apologia de ‘In principio erat sermo’* took issue with Edward Lee, an English scholar who had an Oxford and Cambridge background, and who had met Erasmus in Louvain in 1518. Unhindered by his much weaker knowledge of both Greek and the writings of the Church Fathers, Lee had taken up the defence of Louvain’s scholastic theologians. A Carmelite preaching in the church of St Gudula in Brussels had added further arguments to accuse Erasmus’ translation of John’s first verse as inspired by the devil, and anonymous sources in Paris had done the same. Faust was therefore by no means the first to be accused of devilish practices when experimenting with alternative meanings of ‘lógos,’ and one wonders whether Goethe was aware of the accusations against Erasmus and was inspired by this controversy.

So what does ‘lógos’ actually mean, and are the translations by Erasmus and Faust really that devilish? A further exploration of Erasmus’ arguments may provide an answer to this question. As already shown, Erasmus was fully aware of the multiple meanings of ‘lógos.’ His method consists, first of all, in looking at the words ‘lógos,’

---

⁴ From the *Collected Works of Erasmus: Controversies*, edited and translated by Denis L. Drysdall, Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 2015, p. 5.

‘verbum’ and ‘sermo’ in various contexts, both in the original Bible texts (the Septuagint and the Greek New Testament), in its Latin translations and in the works of the great orthodox writers of Christianity in Antiquity and the Middle Ages. He cannot fail but notice that ‘verbum’ just means a single word, or at the utmost, a brief saying or proverb, whereas ‘sermo’ means much more than that. ‘Sermo’ means speech or discourse, several words put together in a logically coherent fashion. Its meanings include much more comprehensively those he mentions for ‘lógos’ in his *Annotationes* as well as his *Apologia*. Its usage in Latin, Erasmus notes, includes reference to conversation or dialogue. Christ, the second person of the Trinity, is the Son who has become human and is an incarnation of the human dialogue with God the Father. Northrop Frye (1980: 6) summarizes Erasmus’ motivation behind ‘In principio erat sermo’ as a better translation of ‘Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος’ as follows:

In the Renaissance, Erasmus translated it as *in principio erat sermo*. That is, in the beginning was not the word but the interconnection of ideas or thoughts out of which words grow and of which they are the expression.

This summary helps us a long way further in our understanding of Erasmus’ argument, but might still be too restrictive. The Greek ‘lógos’ is seen especially by Plato as opposed to ‘mythos,’ which is the realm of the poet who uses his fantasy rather than his rational mind. Plato’s ideal state is ruled by calm philosophers rather than by exciting poets and playwrights, whose skill and power he both admired and feared. Frye’s formulation suggests that there are first the rational, Platonic ideas in God’s eternal mind, and that words then follow as labels to them. According to Aristotle, however, ‘lógos’ is more of an active principle than a label. In his philosophy, it is the most persuasive of the three principles of rhetoric (the others being ‘ethos’ and ‘pathos’), insofar as it uses speech based on rational arguments to persuade people to act. In the beginning, there is solid, rational discourse. A logical ordering is not just expressed by it, but also brought about by it. As Erasmus himself is aware, ‘sermo’ is etymologically derived from the Latin verb ‘sero,’ which means ‘to put together.’ Words are put together in a manner that *makes* sense, in and by coherent syntax, and creates order. In the beginning God started a conversation with the human and by the same token he established order. It is this shaping discourse, rather than the single word, that was with God, and that was God in its/his very essence.

Faust is right, therefore, when he first rejects ‘das wort.’ Just like Erasmus, he rejects it as too limited in its meaning. He is also right to reject the first alternative he suggests: ‘der Sinn,’ i.e. ‘meaning,’ because meaning is not there right from the start. It still needs to be engendered, and in the biblical sense this engendering takes place in God’s only begotten Son, who in the Christian mystery is one in substance with the Father (‘consubstantialem Patri,’ as the Nicene creed proclaims).

Subsequently, Faust is tempted by 'die Kraft' ('power' in Kline's translation). Here we already get a premonition that the scholar Faust wants knowledge because it will give him power. This translation is right, however, insofar as it alludes to 'lógos' as a means to influence reality. Ultimately, Faust settles for 'Im Anfang war die Tat,' which plays down the element of power and yet expresses the forcefulness of the creative act. At the same time, however, it loses the allusion to creation through ordering discourse.

From an Erasmian perspective, so far Faust does a lot of things right. He is not yet, to use Northrop Frye's phrase again but casting doubt on his interpretation, 'fair game' for the devil. That will come later, when indeed he allows 'die Kraft' to become the sole motivation of his intellectual curiosity and philological exploration, and his scholarship becomes a power game. At this stage in Goethe's story, he does exactly what Erasmus does: weigh up the words against each other and decide which meaning is most appropriate. He is a follower of Erasmus rather than of the devil. Admittedly, there is already at least one bad and also comical omen for him as a Bible translator – there is a poodle sitting at his feet rather than St Jerome's iconic lion.

Erasmus gives us more of an insight into his own philological method. After deriving meaning from the use of the words in different syntactic contexts, he looks at the history of translating the first verse of John's gospel, and comes to the conclusion that those he calls the 'orthodox Fathers of the Church' use both 'verbum' and 'sermo' to translate 'lógos':

If it is impious, if it is blasphemous, if it is a capital offence to call Christ *sermo*, they [Erasmus' detractors] must condemn before me or with me so many outstanding princes of the church – Cyprian, Augustine, Jerome, Thomas, Hilary – nay rather the whole church. If it is pious, if it is done following the custom of both the primitive and the modern church, if it is done with the authority of the most respected Fathers when we call Christ 'the Word of the Father' [*sermo patris*], think what a dreadful injury it is to hand over a well deserving man in their public sermons to be stoned by the people and to slay a harmless man. For what difference is there between slaying with the hand or with the tongue?⁵

He is of course himself the 'harmless man' that his opponents are trying to stone with the support of the general public, using the pulpit as a platform and mob justice as a tribunal. Shocked though he was by this behaviour, Erasmus was willing to compromise for the sake of peace, and dropped 'sermo' in favour of 'verbum' again in all the editions that appeared in his lifetime after 1519. Moreover, he mentions explicitly that in the practice of his faith, he continues to use 'verbum' and would never ask Pope Leo to impose

---

⁵ Drysdall (ed.), *Collected Works of Erasmus*, p. 11.

‘sermo’ instead of ‘verbum’ in the Bibles and religious services used by the Church of Rome.

As regards the first verse of John’s gospel, the Bible translators that were his contemporaries, and their successors up to the present day, have followed him in his compromising attitude towards tradition, and not in his audacious suggestions of ‘sermo.’ Luther and his successors have ‘das wort,’ the Antwerp publishers Liesvelt (1526) and Vorsterman (1528) both have ‘dat woort,’ Tyndale’s 1534 Antwerp edition has ‘the worde,’ Lefèvre d’Etaple (New Testament 1523, complete Bible 1530) has ‘la parole,’ and de Leuze in the Louvain Bible (1550) has ‘le verbe’ (the latter having the advantage of meaning both ‘a spoken word’ synonymous with ‘parole,’ and ‘a verb,’ thus preserving in it the meaning of ‘the part of the sentence that expresses the action’). Modern Bible translators rarely have an alternative for ‘lógos.’ One translator, André Chouraqui, simply accepts the untranslatability of ‘lógos’ in his 1987 French New Testament translation: ‘Entête, lui, le logos et le logos, lui, pour Elohîms et le logos, lui, Elohîms.’⁶ His translation is known for its strong adherence to the source text, especially where he perceives Jewish roots in the Koine Greek text of the original. It must be said, however, that his text is rather remote from the elegant syntax and style that Erasmus envisaged, and loses its reader-friendliness.

The essential tools of any trustworthy philologist in the good old tradition of Erasmus are linguistic analysis, historical awareness, and elegant clarity of diction. The study of language in a historical context as well as stylistically refined writing turn the scholar into a genuine humanist. This is where the Aristotelian definition of the human being as an animal endowed with ‘lógos’ (ζῷον λόγον ἔχον) comes to full fruition. For the humanist of the Renaissance, grammatical correctness in your use of language gives you dignity as a human being. Respecting what you honestly believe to be the correct meaning of the authoritative source text in your translations shows respect for the author you translate. If ‘Ite ad fontes’ is your principle, you must respect your sources.

One important dimension of John’s opening verse still needs further exploration. In his dispute with his opponents, in his annotation to ‘Erat verbum’ and even more in his *Apologia*, Erasmus says very little about two meanings he indicates among the multiple interpretations of ‘lógos’: ‘ratio’ (reason) and ‘computus’ (calculation – in the sense of taking into account the quantifiable). He explains that this is because his detractors restrict the debate to that between ‘verbum’ and ‘sermo’:

The fact that Augustine states that the word *verbum* is more appropriate than *ratio* to designate the Son of God is irrelevant to me, since I am comparing *sermo* with *verbum*, not with *ratio*, and I suggest *sermo* without rejecting *verbum*.⁷

---

⁶ <https://www.bibliatodo.com/fr/la-bible/francais-jewish-bible-chouraqui-1987-deuterocanoni/jean-1>

⁷ Drysdall (ed.), *Collected Works of Erasmus*, p. 6.

Once only he mentions briefly how one early Christian authority, Tertullian, prefers ‘ratio’ as a translation of ‘lógos.’ Tertullian, Erasmus writes, ‘calls the Son *sermo* more than once, introducing this very passage from John and proving it was the practice of Latin speakers to read it like this, *In principio erat sermo*, although he himself preferred the word *ratio*.’⁸ Nevertheless, Erasmus must have been aware of the importance of the reference to ‘ratio’ and ‘computus’ in John’s opening words. Erasmus’ annotation to ‘Erat verbum’ is preceded in the same *In evangelium Ioannis Annotationes* by an annotation on the whole syntagm ‘IN PRINCIPIO erat verbum.’ First and foremost, Erasmus explains (‘Illud in primis annotandum’), we must take note of the fact that John’s words are a variation on the beginning of Genesis, the first Book of Moses: ‘In the beginning God created the heavens and the earth.’ John ‘begins the story of the gospel,’ Erasmus observes, ‘by the same words as Moses uses to introduce the origins of the world’ (‘iisdem uerbis ingressus est historiam Evangelicam, quibus Moses ingressus genesim mundi’).⁹ Erasmus says little about what the implications of this verbal echo in this verse are, but we can make an informed guess and make explicit what remains implicit in his argument. In the Old Testament, God’s divine ‘act’ of beginning to create deals with matter. Land is neatly separated from the waters that envelop it. Each category of inanimate and animate matter neatly gets its own day of God’s work, culminating in the creation of humans. But whereas the Old Testament God orders matter (and in some cases blows his Spirit into it), the New Testament shows that everything begins with an active ordering of meaning through discourse. It is meaning rather than matter that is ordered.

In the beginning was the ‘lógos.’ The Jewish Apostle John is an adept here of Hellenistic thinking. His near contemporary, the Hellenistic Jewish writer Philo of Alexandria, wrote extensively about ‘lógos’ and saw it as an ordering creative principle beyond the world of the senses. Whether this is a coincidence or not, Faust is not far off the mark when he longs for a world of revelations beyond our empirical reality (‘Wir lernen das Überirdische schätzen’). Hence his critical reflections on ‘Im Anfang war das Wort.’

One only needs to read the publications of Professor Dirk Delabastita, or attend his lectures, to know how beautifully he orders words, and what an excellent philologist he is. His rigorous approach to translational practices – be it of Shakespearean puns or of heterolingualism – and his clear but nonetheless elegant style place him in the best tradition of Erasmus (we hasten to add that he never followed the path of Goethe’s Faust all the way – for him academia was never the playing field of a power game). In an approach that is always ‘level-headed’ (we have often heard him use this word) he might differ from both Erasmus and Faust in that he is less attracted to the study of ‘what is beyond the earthly.’ He is also more wary about the authority that can be attributed to the

---

⁸ Drysdall (ed.), *Collected Works of Erasmus*, p. 22.

⁹ We are grateful to Prof. Aline Smeesters (UCLouvain) for her help with the interpretation of this Latin text.

‘Grundtext.’ In addition, his multilingual skills and historical awareness have given him the relativist conviction that texts change, are twisted and transformed, and that complex processes of reception may be as important as faithfulness to what Faust calls ‘das heilige Original.’ Translation, as Dirk has amply proven, is likewise a process, and it works in constantly changing systems and historical contexts (but Erasmus might still agree with this). And one only needs to step into his office to become instantly aware that everything in it has been very neatly and unobtrusively put into place. ‘Sero,’ his office says, I put things together in a logical manner. However, for him this is not an order that aims to impose, restrain or acquire power. Meaning (Faust’s ‘der Sinn’) for him is not fixed. His writings, his lectures and engaging personality have inspired countless students and scholars (ourselves included) to remain both rigorous and flexible in our thinking and writing. He is himself a ‘sermo,’ a creative act of speech and personality, and of many good things the beginning.

References

Frye, Northrop. 1980. The meaning of recreation: Humanism in society. *The Iowa Review* 11 (1): 1–9.

Performing point of view and multilingualism in multimodal discourse: The “POV” meme¹

Lieven Vandelanotte (Université de Namur)

For many online communicators, Internet memes – whether passively consumed or actively produced and shared – provide welcome comic relief and opportunities to vent a little. They are also rather intricate objects of study across a variety of disciplines (e.g. Shifman 2014, Milner 2016, Wiggins 2019), including linguistics (e.g. Dancygier & Vandelanotte 2017, Lou 2017, Bülow et al. 2018, Zenner & Geeraerts 2018, Vandelanotte 2021). In this short contribution, I focus on so-called POV memes (where POV stands for “point of view”). The popular online repository of meme knowledge Knowyourmeme.com points out that these may also be referred to as “POV roleplay”, and suggests they may have originated on the short-form video sharing platform TikTok, “provid[ing] the viewer with an unusual perspective of a certain object during a specific interaction involving that object”.² An example of this original TikTok usage is a video clip accompanied by the text “POV: What my beauty blender sees when I’m in a hurry”.³ In this video clip we see what we understand to be the camera being pressed rapidly, repeatedly and quite firmly against a young woman’s face; using the textual input we understand this to represent the viewpoint of the make-up sponge or “beauty blender” being applied in a hurried make-up moment.

As meme formats often do, this one too has travelled across to other social media platforms (Twitter, Reddit, Instagram, Facebook, etc.), appearing not just in video form but also in other media forms: as static image-text combinations, but also in purely textual applications, without images. In many cases, the textual component contains a *you*-clause (“POV you are...”), imposing a (fictive) deictic structure (cf. Dancygier 2021) in which the meme viewer feels ‘involved’ in the scene, witnessing the viewpoint textually described. A good example of this default set-up in an image-text example is given in Figure 1. The “you”, fictively blended with the meme viewer, is the one being looked at by the nurse on the right, and is in the unfortunate position of a patient who unwisely “tried it at home” and now suffers the consequences, being wheeled along a hospital corridor on a hospital bed. “It” remains underspecified of course, but the clause “You tried it at home” metonymically indexes a situation in which, against the typical advice “don’t try

---

¹ In offering this short essay in honour of Dirk Delabastita, I hope he will enjoy the fancy title, in which, in my mind’s eye, each lexically full item is asterisked and leads to a perfectly composed entry in the *Algemeen Letterkundig Lexicon*. More seriously, perhaps, the keywords in the title reflect a number of theoretical concepts which Dirk has taught or researched (or both), and combine it with the topic of memes, which in their linguistic and visual playfulness must surely appeal to the wordplay scholar in him.

² <https://knowyourmeme.com/memes/pov-memes>

³ See the clip by TikTok user @symplisam, published on 3 May 2019: <https://www.tiktok.com/@symplisam/video/6686578594258373893>.

this at home”, “you” as a non-specialist, in a non-safe environment, decided to try something dangerous and ill-advised. Overall, then, with minimal text and a single static image, the meme object in Figure 1 develops a full narrative scenario of foolhardy experimentation at home gone wrong; medical intervention being needed; presumably an ambulance having been called; and you the patient now being rushed to the operating theatre.

Figure 1. “POV you tried it at home”

An example of a purely textual use is given in (1) below.⁴ The example involves a use of so-called quote-tweeting, which involves ‘re-tweeting’ an existing tweet while adding your own tweet as a comment on the incorporated tweet in the space immediately above the ‘re-used’, quoted tweet (see Vandelanotte 2020). To distinguish these two communicative layers more clearly, I have enclosed the quoted tweet in (1) inside a box. Both the quoted and the quoting tweet are about the TV work of screenwriter Russell T. Davies (identified here as “RTD”). The quoted tweet (inside the box) dismisses Davies’ progressive credentials, but is in turn criticized by the quoting tweet, which counters that the conclusion offered in the quoted tweet could only be reached by someone who has never watched Davies’ output. Note that the quoted tweet itself is internally complex, in presenting a positive view of Davies first (in the form of a fictive quote, “rtd is one of the most progressive people in media”), and subsequently rejects this positive stance (“he’s just a white gay man who makes basically zero efforts to actually uplift minorities”), only for this rejection to finally be counter-rejected in the quoting tweet (“you have consumed literally none of RTD’s work or media”; in other words, you don’t know what you’re talking about).⁵

(1) @b__nsky POV: you have consumed literally none of RTD’s work or media

@jaideallyce “rtd is one of the most progressive people in media” and he’s just a white gay man who makes basically zero efforts to actually uplift minorities

⁴ A 13 November 2022 tweet published by the account @b__nsky, quote-tweeting a 9 November 2022 tweet published by the account @jaideallyce; see: https://twitter.com/b__nsky/status/1591782337582624770.

⁵ Another example of a text-based application of the POV meme is discussed in Greene & Schmid 2024.

In a rather subtle way, perhaps, (1) invites us to consider the extent to which examples of POV memes always deliver on what supposedly is their mission statement: is the quoted (boxed) tweet what you *observe* (i.e. what you see other people do/say from your vantage point of someone not well-versed in RTD’s work), or is it rather what you yourself say when you are in that case? It does rather seem that the quoting communicator of (1) uses the quoted tweet to *demonstrate* the kind of thing which non-connoisseurs of RTD’s work say, rather than to demonstrate what ‘the world’ looks like from such a person’s perspective, and in this sense one might argue that the POV mechanics are being used incongruently here. Visual examples often more clearly show this sort of ‘non-canonical’ use of the POV meme formula; one amusing example for instance features the text “POV you’re a labrador and you just found out you’re going to the beach”, while showing precisely a labrador who is finding out they’re going to the beach and displaying uncontainable excitement at the prospect.⁶ As can be expected in such cases, at least one Internet user, commenting in a Reddit exchange prompted by this piece of shared media, pointed out “That’s not pov”.⁷

This comment already shows that among proficient meme users, there is a degree of awareness of norms around ‘correct’ or ‘incorrect’ usage of POV memes. An intriguing further illustration of this is given in (2),⁸ which shows a quote-tweet of a tweet put out by President Joe Biden on 27 March 2024. In Biden’s tweet, a picture of himself and Vice-President Kamala Harris is accompanied by the text “POV: You believe health care should be a right, not a privilege, in America”. Presumably what Biden means is that Harris and himself believe this about health care in America, making this potentially an ‘unsuccessful’ use of the meme format.⁹ The person quote-tweeting this, however, ironically pretends that “this is actually a correct use of POV”, because she is “the one who believes that, looking at two people who do not”. In this way, the quote-tweet insists on a ‘correct’ understanding of the format, blending herself as meme viewer of Biden’s tweet with the “you” of his tweet text, believing health care should be a right, while seeing two leading politicians whose policy actions she clearly believes do not do enough to really make health care a “right, not a privilege”. In this way, the quote tweet succeeds

---

⁶ This example was posted to the Instagram account *@shnootle.hound* on 29 March 2024; see: https://www.instagram.com/shnootle.hound/reel/C5F-k2-i_eR/.

⁷ See the user comment by Reddit user BackAgain123457 in the Reddit exchange at: https://www.reddit.com/r/MadeMeSmile/comments/1brevur/what_are_we_waiting_for/.

⁸ A 27 March 2024 tweet published by the account *@capybaroness*, quote-tweeting a 27 March 2024 tweet published by the account *@POTUS*; see: <https://twitter.com/capybaroness/status/1772989316433649892>.

⁹ Arguably, a ‘correct’ interpretation is possible, if we assume a reading in which people who adopt the point of view stated ‘look to’ Biden and Harris for leadership on this issue. Nevertheless, the availability of a reading in which the thing stated in the “POV you are” text is in fact the viewpoint of the people depicted in the accompanying picture presents a kind of weakness or potential confusion, similar to the labrador example cited earlier.

both in making a kind of metamemetic joke, and in expressing criticism of perceived policy failures on the part of the President and Vice-President.

(2) @copybaroness this is actually a correct use of POV, because i am the one who believes that, looking at two people who do not

@POTUS POV: You believe health care should be a right, not a privilege, in America. [picture: Kamala Harris and Joe Biden]

Memes that are, at least partly, ‘about’ memes themselves (so-called metamemes), constitute quite a common subgenre of meme usage. An example of such self-reflexive usage pertaining to POV memes is exemplified in Figure 2, the text of which suggests the meme viewer is in fact a meme object (“you are the meme”) being viewed by the person depicted in the meme – in other words, the ‘actual’ meme viewer is now the meme, and the person depicted in the meme is now (fictively) the meme viewer. To complicate things further, consider Figure 3: here, one might argue, an effect is achieved that is similar to that of the POV meme in Figure 2, but without using the textual “POV” format. Instead, Figure 3 uses as its top text (“What if I told you”) a borrowing from another existing meme pattern (“Matrix Morpheus”, which uses a still from a scene in the film *The Matrix*). As its image, it rather cleverly uses the famous *Las Meninas* painting by Velázquez, thereby inscribing itself into the tradition of so-called ‘classical art memes’ (which are often *when*-memes; see Piata 2020). The painting is exceptionally well-suited to a meme thematizing the idea of viewpoint, given its unusual adoption of the perspective of the sitters for a portrait (reflected in the mirror at the back). The mirrored typography of the text further enhances the effect in which the meme viewer feels like the centre of attention – even though this seems contradictory as well on further reflection: the mirrored text could be taken to suggest that the text is meant for the “audience” of people in the room to read, which would reverse the perspective again, pushing them, rather than the meme viewer, into the “you” role. While the meme in Figure 3 does not, as such, fit the “POV meme” pattern, it clearly seems inspired by the meanings typically expressed by it; and in fact it is not uncommon for several memes to emerge expressing broadly similar meanings (for instance, two so-called ‘labelling memes’, the “distracted boyfriend” and “exit 12” memes, while using very different imagery, are both used to capture the idea of opting for an attractive alternative to a good option that was already available to you).

Figure 2. “POV you are the meme”

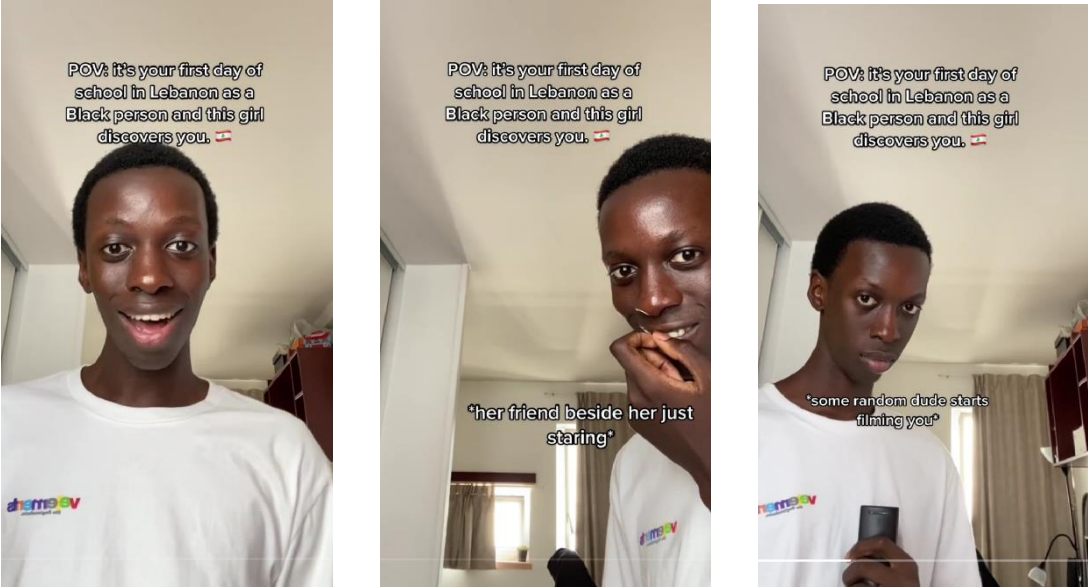
Figure 3. “What if I told you that you are the meme?”

Having introduced a number of uses and variants of POV memes, let us now return to the platform where the pattern appears to have first emerged – TikTok. Video offers the possibility of adding in further modalities to produce sometimes dazzlingly complex artefacts. One of my favourite examples, which I first came across in August 2022, is partly represented here in the stills in Figure 4, representing the main character position in (a), and two minor subcharacters, played by the same performer, in (b) and (c).¹⁰ The transcript in (3) (expanded from the version in Blondin 2023: 21–22) does not transcribe the spoken language, but presents the sequence of on-screen text (maintaining the spelling and punctuation of the original), which is given in English throughout, whereas the spoken language switches between French and Arabic, thus producing a three-way multilingual artefact across audio and image.¹¹ The top text remains constant across the clip, whose duration is just over a minute and a half: “it’s your first day of school in Lebanon as a Black person and this girl discovers you” (followed by an emoji version of the Lebanese flag). The performer of the video embodies the girl at the Lebanese school,

¹⁰ The video clip was posted to the TikTok account *@itsniane* on 8 August 2022; see: <https://www.tiktok.com/@itsniane/video/7129578519784393985>.

¹¹ The on-screen text captures most of the spoken language, though there is occasionally an interjection or short phrase that did not make it into the captions (e.g. Arabic *anjad* ‘really’ or *kiff* ‘cool’, or at the very end the sign-off “bye... byyye!”).

addressing the meme viewer, who is blended with the role of the Black person. At the same time, we as viewers can interpret the blend and understand that the Black performer’s lived experience is likely what is being acted out in the video: while he is playing the role of the Lebanese school girl, presumably he was originally the new Black kid at school being addressed by her. The performer briefly takes on further roles in the short clip: at a few points, he takes up a position to the right of the image (b), embodying, as the on-screen text between asterisks clarifies, “her friend beside her just staring” (who, at one point, also interacts with further friends, assumed to be off-screen further to the right); at one other point, we see him on the left hand side (c), playing the role of “some random dude” who “starts filming you”. In this way, the viewable space is effectively divided into three embodiment spaces, allowing the same performer to play the three roles: the central character of the school girl in the middle; the excited and fascinated friend on the right hand side, and the dude who starts filming on the left hand side.

(a) (b) (c)
Figure 4. “POV: it’s your first day of school in Lebanon as a Black person”

Across the duration of the video clip, as the transcript of on-screen text shows, only the school girl’s side of the dialogue is given (in addition, in one brief turn, the right-hand character’s address to further off-screen friends is presented). There is intrinsically no way to include the responses and reactions on the part of the “point of view” (the Black kid on his first day at a new school), but consistent with the pretence of a re-enactment of one side of the exchange, gaps are left in the performance to allow time for the unspoken replies to questions such as “what is your name” or “where are you from”.

- (3) On-screen text of the TikTok POV meme in Figure 4 (with added information in square brackets)

[permanent top text for the whole duration of the TikTok video; the line ends in a Lebanese flag emoji given here as 'LB']

POV: it's your first day of school in Lebanon as a Black person and this girl discovers you. LB

[main character in spoken French, to camera]

hiiii

how's it going??

what's your name?

wow, your name is so nice.

[right-hand character]

her friend beside her just staring

[main character in spoken French, to camera]

where are you from?

Senegal?? ... i'm from Ivory Coast, you know?

my dad was in Ivory Coast.

[right-hand character]

looking at your outfit

[main character in spoken Arabic, to camera]

you speak arabic??

[main character in spoken Arabic, addressing right-hand character]

he speaks arabic 🤔🤔

[main character in spoken Arabic, to camera]

why didn't you say that in the beginning??

[right-hand character in spoken Arabic, to others off-screen]

"he speaks arabic, come see"

[main character in spoken French, to camera]

you're speaking Arabic... woww

[left-hand character]

some random dude starts filming you

[main character in spoken Arabic, to camera]

oh, you lived in Syria??

oh, you were born there??... woww

[main character in spoken Arabic, addressing right-hand character and others]

guys, he speaks arabic!! 🤔

[main character in spoken Arabic, to camera]

what does your dad do?

does your mom work?

[main character in spoken French, to camera]

what grade are you in?

[main character in spoken Arabic, to camera]

wait, why am I speaking french?

(in arabic) what grade are you in?

i really love black people, I swear, i really do.

your skin color is so beautiful

[main character in spoken French, to camera]

i don't really understand racism, i swear.

i don't understand it.

[main character in spoken Arabic, to camera]

if anybody says anything to you, come to me okay??

i'll have words with them.

don't be scared.

okay, i'm going to go to class and i'll see you later.

The extensive acting out of (one side of) a typical kind of dialogue to characterize a situation straddles the boundaries of Internet memes and acting (or perhaps even stand-up comedy). Nevertheless, the meaning of POV memes is central to a more complex artefact such as this; and conversely, despite its longer form and multiple layers, this example exploits similar tools to more 'basic' examples of the meme, such as 'fictive' interactions (Pascual 2014), embodiment and blending. The overall meaning of the artefact may be difficult to pinpoint exactly, and will likely be different depending on viewers' beliefs and sensibilities: from a comical realization of what it is like to be "othered" as a new person in a new context, to a more uncomfortable sense of being fetishized for the colour of your skin (all in the name of antiracism), this impressively complex example allows of different shades of irony. As a performance of point of view and multilingualism in a short piece of multimodal discourse, it represents a veritable *tour de force*.

A series of examples that combine the use of the TikTok platform, and the 'idea' of a POV meme without necessarily using the token phrase "POV you are" (seen earlier in Figure 3), is provided by the performer on the *@louisiiiofficial* TikTok account, who takes an existing song and imagines it sung from another perspective. The typical pattern for this audio version of POV memes is this: the performer introduces the song, both in speech and in the on-screen text, with the words "so, you know the song that goes...", and follows this up by singing a very short extract from the original song. Next, he continues by saying (and writing on screen), "what if that were written from the other perspective". In one example that borders on the absurd,¹² he starts from what is apparently a known misheard lyric, "a potato flew around my room" (where the original, in Frank Ocean's song "Thinking Bout You", actually starts with "A tornado flew around my room before you came...").¹³ He then sings, while accompanying himself on the piano, to the tune of the original song, a fanciful lyric (in this case: "I was growing in the ground just waiting for the rain... and then something amazing happened to my skin..." and "you

---

¹² The video clip was posted to the TikTok account *@louisiiiofficial* on 29 September 2022; see: <https://www.tiktok.com/@louisiiiofficial/video/7148800971236314373>.

¹³ See <https://knowyourmeme.com/memes/a-potato-flew-around-my-room> for further background.

just think of me as French fries”). While this example is part of a whole series, not all examples stay so true to the concept of viewpoint reversal, and quite often the pattern is used to introduce a *different*, rather than strictly an *opposite* perspective – for instance, rewriting the song “Barbie” by Aqua from Oppenheimer’s perspective (in a context where there were popular films of both in the cinemas), or imagining lyrics to fit the tune of George Michael’s song “Careless Whisper” to provide quite a scathing critique of twice-sacked Conservative minister Suella Braverman and her anti-immigration rhetoric.¹⁴

The range of examples discussed has, I hope, given some idea both of the basic meaning and use of the original “POV meme” pattern, and of its creative extensions across different types of platforms, modes and modalities. No discussion would be complete in the present context, however, without turning to two final examples, given in Figures 5 and 6, which allow us to apply the theory to a new and promising picture series featuring a certain Dirk Delabastita. I will leave it to him to decide to what extent the examples apply the meme pattern successfully, and interpret his behaviour correctly.

Figure 5. “POV you see your Eng lit prof find his true calling”

Figure 6. “POV you’ve upset Santa”

---

¹⁴ See the videos at: <https://www.tiktok.com/@louisiiiofficial/video/7260499188348243227> and <https://www.tiktok.com/@louisiiiofficial/video/7301776632904256800>

References

- Blondin, Emilie. 2023. POV memes: The role of viewpoint and multimodality. BA paper in English linguistics, University of Namur.
- Bülow, Lars, Marie-Luis Merten & Michael Johann. 2018. Internet-Memes als Zugang zu multimodalen Konstruktionen. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* 69: 1–32.
- Dancygier, Barbara. 2021. Fictive deixis, direct discourse, and viewpoint networks. *Frontiers in Communication* 6: 624334.
- Dancygier, Barbara & Lieven Vandelanotte. 2017. Internet memes as multimodal constructions. *Cognitive Linguistics* 28(3): 565–598.
- Greene, Jacqueline Hirsh & Hans-Jörg Schmid. 2024. POV: me, an empath, sensing the linguistic urge . . . to study the forms and functions of text-memes. *English Today: FirstView*, 1–8.
- Lou, Adrian. 2017. Multimodal simile: The “when” meme in social media discourse. *English Text Construction* 10(1): 106–131.
- Milner, Ryan M. 2016. *The World Made Meme: Public Conversations and Participatory Media*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Pascual, Esther. 2014. *Fictive Interaction: The Conversation Frame in Thought, Language, and Discourse*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Piata, Anna. 2020. Stylistic humor across modalities: The case of Classical Art Memes. *Internet Pragmatics* 3(2): 174–201.
- Shifman, Limor. 2014. *Memes in Digital Culture*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Vandelanotte, Lieven. 2020. (Non-)quoting and subjectivity in online discourse. *E-rea* 17 (2). Online. <https://doi.org/10.4000/erea.9782>
- Vandelanotte, Lieven. 2021. Creative constructs, constructions, and frames in Internet discourse. *Constructions and Frames* 13(1): 160–191.
- Wiggins, Bradley E. 2019. *The Discourse Power of Memes in Digital Culture: Ideology, Semiotics, and Intertextuality*. London: Routledge.
- Zenner, Eline & Dirk Geeraerts. 2018. One does not simply process memes: Image macros as multimodal constructions. In Esme Winter-Froemel & Verena Thaler (eds.), *Cultures and Traditions of Wordplay and Wordplay Research*, 167–193. Berlin and Boston: De Gruyter Mouton.

De wetenschap en *de* voetbal

Ilias Vierendeels (Universiteit de Namur)

Gisteren *de* voetbal gezien?

Op donderdagochtend was het een klassieke gespreksopener aan het koffie/thee-apparaat op de Vijfde Verdieping. *Den* Antwerp had dan in extremis Barcelona verslagen, of Club Brugge onverhoopt gelijkgespeeld tegen het Parijs van Messi, Mbappé en Neymar, of Haaland weer eens vier keer gescoord in Manchester, met een paar schichten van een ontluikende Doku.

‘Ons’ Belgisch voetbal – de lokale Davids tussen de internationale Goliaths – dat succes najaagt op een toneel rijkelijk gesponsord door zowel het goede als het kwade in de wereld. Het maakt dat voetbal barst van sociale, culturele, commerciële en politieke betekenis. En dus ook van talige.

Dribbelen tussen *pride* en *profit*

Voetbalclubs opereren vandaag op interessante snijvlakken. Enerzijds is voetbal *the people’s game*, een volksgebeurtenis waaraan heel wat mensen lokale binding en trots ontnemen, waardoor het sterk kan bijdragen aan (plaatsgebonden) identiteits- en gemeenschapsvorming. Anderzijds is de professionele voetbalclub als lokale sportvereniging de laatste decennia ook steeds meer een internationaal entertainmentbedrijf geworden. Het voetbal moet zich bewegen op een wereldwijde en meertalige sportmarkt waar met onder andere sponsordeals, transfers, televisiecontracten en kijkcijfers harde commerciële belangen op het spel staan. Het is zoeken naar het optimum tussen lokale verankering en internationale commercialisering, *pride* en *profit*.

Op die manier zitten voetbalclubs dus ook op een lokaal-globaal spanningsveld, en moeten ze op verschillende schalen tegelijk relevant proberen te zijn. Lokaal moeten de traditionele supporters loyaal, trots en direct betrokken kunnen blijven bij hun club, via sportieve resultaten en gerichte fan-beleving. Op regionaal en nationaal niveau mogen clubs de sportieve, financiële en culturele concurrentiestrijd met rivaliserende teams niet verliezen (‘de boeren’ tegen ‘de mauven’, ‘de ratten’ tegen ‘de kakkers’, De Slag om Vlaanderen of de Waalse Derby). Internationaal, ten slotte, moeten ze sportief en als merk voldoende zichtbaar, toegankelijk en onderscheidend zijn voor een gigantisch potentieel aan fans/klanten ‘overzee’.

Hoewel heel wat supporters *against modern football* zijn, vormt die combinatie van ‘glokale’ identiteitsvorming en commercialisering wel de realiteit van de huidige voetbalcultuur. Voetbal is een vorm van vrijetijdsbesteding die voor zowel clubs als supporters niet vrijblijvend of alleen ludiek is, maar die sterke emotionele hechting en

gewichtige commerciële belangen impliceert. Verstrooiing maar wel menens, de belangrijkste bijzaak ter wereld: het gaat om zogenaamd *serious leisure*. De heilige graal voor voetbalclubs is dan ook een authentiek, herkenbaar en vermarktbaar ‘club-DNA’ uit te dragen. En zo komt ook taal in het spel.

Het gehele taalfeit

Onlangs hebben Kristel en ik de online taalpraktijken van Club Brugge en Anderlecht in de gaten gehouden (i.e. de manieren waarop ze communiceren met hun fanschares), en er een artikel voor *Taal & Tongval*¹ over geschreven. De volledige tekst sturen we weleens op, maar laten we hier alvast even Anderlecht van dichterbij bekijken.

Waar heel wat (Belgische) clubs op hun sociale media voornamelijk eentalig te werk gaan en veelal Engels gebruiken, zien we bij de Brusselaars een heel meertalig palet. Op Instagram is in de bijschriften bij hun foto’s de combinatie Nederlands-Frans het frequentst, maar ook Engels-Nederlands of Engels-Nederlands-Frans komen voor, net als eentalig Nederlandstalige of Franstalige posts, naast occasioneel Spaans, Deens, Italiaans, Noors, etc. Er lijken geen patronen in de taalkeuzes te zitten: bepaalde talen horen niet systematisch bij bepaalde types posts, *carpe diem* lijkt het taalbeleidsdevies. Opvallend – en dat is dan wel een patroon – is dat het in de meertalige posts van RSCA nooit om vertaling gaat, maar altijd om codeswitching. En om die goed te begrijpen is onder andere een hoofdstuk van een zekere Delabastita zeer verhelderend geweest.²

Een paar voorbeelden van de verschillende vormen die die codeswitching aanneemt:

- De meertaligheid van een aantal posts verschijnt in de vorm van zogenoemde *congruent lexicalizations* (Muysken 1997): codeswitching waarbij twee (of meerdere) talen een grammaticale structuur delen die lexicaal ingevuld kan worden door elementen vanuit elk van die talen, zoals bijvoorbeeld in:

(1) Een held du park et het stade chante [bij een foto van clublegende Pär Zetterberg op bezoek in het stadion voor een wedstrijd]

- Op andere momenten gebeurt de codeswitching via wat kortere, minder herhalende *insertions* (Muysken 1997). Die vinden we meestal in wat sloganeskere bijschriften bij foto’s, die ook weleens ruimte laten voor wat spelser taalgebruik, bijvoorbeeld om tweetalig rijm te creëren:

---

¹ Doreleijers, Kristel & Ilias Vierendeels. “Van akker tot park. Taalculturele place-making en marketing in de online taalpraktijk van twee Belgische voetbalclubs”. *Taal & Tongval*, te verschijnen.

² Delabastita, Dirk. “Aspects of interlingual ambiguity: polyglot punning”. In *Quitte ou double sens. Articles sur l’ambiguïté offerts à Ronald Landheer*, onder redactie van Paul Bogaards, Johan Rooryck en Paul J. Smith. Amsterdam/Atlanta, Rodopi, 2001, p. 45-64.

- (2) Merci for 2023 [bij een eindejaarsfilmpje waarin spelers en clubleiders de fans bedanken voor hun steun]
- In een ander type codeswitching dat we vinden is er geen inbedding, zoals bij de twee vorige categorieën wel het geval is. We hebben dan te maken met *code alternations* (Muysken 1997), zoals in:

(3) On est chez nous, in een vol park [bij een sfeerfoto van de tribunes in aanloop naar de aftrap van een wedstrijd]
  - In weer andere bijschriften is de meertaligheid minder opvallend. Het gaat om voorbeelden van tweetalige simultaneïteit en ambivalentie (Woolard 1998), waarmee in één taaluiting strategisch *the double linguistic role* gespeeld kan worden. De club gaat er opmerkelijk frequent naar op zoek, vaak in zeer korte, woordelijke bijschriften:

(4) Super Jan [bij een foto van aanvoerder Jan Vertonghen]. ‘Super’ werkt prima in het Frans, Nederlands en Engels, afzonderlijk en tegelijk. Tegelijk is het een knipooog naar Superman.

(5) Souvenirs [bij een fotoreeks van grote momenten uit de geschiedenis van de club]. ‘Souvenirs’ is uiteraard Frans, maar ook gebruikelijk in het Nederlands (al dan niet als synoniem van ‘herinnering’). Ook een Engelstalige zou het niet in Keulen horen donderen.

(6) Ambiance [bij een overwinningsfoto in de kleedkamer]. Hier opnieuw werkt de post zowel prima in het Frans als in het (Vlaamse) Nederlands.
  - Zoals voorbeeld (4) laat zien, heeft de talige ambivalentie in sommige bijschriften ook een humoristische laag. Zo komen we dan bij het *bilingual wordplay* van die zekere Delabastita (2001), woordspel dat tot verschillende talen behoort en vormelijke overeenkomst combineert met semantisch verschil:

(7) Onze 11 [bij een foto van de elf basisspelers voor een competitiewedstrijd].

Maar welke betekenis, of zelfs functie, hebben die meertalige, codeswitchende posts nu? Om de sociale betekenis van een taalpraktijk te begrijpen, moet volgens Michael Silverstein (1985) naar de *total linguistic fact* gekeken worden. Dat houdt een combinatie in van drie perspectieven: een blik op de vorm die taaluitingen aannemen (wat hierboven aan bod kwam), een op het gesitueerde gebruik van die taalvormen (de context waarin ze voorkomen) en een op het metatalige bewustzijn daarover bij de sprekers (taalideologie). Sociale media, waar naast het talige veel aandacht is voor het visuele aspect, biedt daarvoor een dankbare onderzoekssetting.

In de foto's en video's die Anderlecht op haar onlinekanalen plaatst zien we talloze referenties naar Brussel als metropool en nationale hoofdstad: teamfoto's aan het Atomium waar de Belgische vlag wappert, transferaankondigingen op het dak van het Justitiepaleis, animaties van Manneken Pis die met een Anderlechtsjaal over de Grote Markt en door de Marollen wandelt, Brussels hiphopper Zwangere Guy die de *voice over* doet van een YouTubedocumentaire, een video die de verkoop van nieuwe shirtjes lanceert en waarin een zwart meisje een bal hooghoudt in een wijk in Anderlecht, waarin vaders en moeders met hun kinderen richting het stadion wandelen, volkse supporters met een pak friet en een pint op de *Place de Linde* tegenover het Astridpark, een zakenman in de loges van het stadion die met een glinsterend horloge van een Brussels merk rond zijn arm een coupe champagne inschenkt, cameo's van clubiconen als Paul Van Himst en Jan Mulder, actiebeelden van Europese glorieavonden tegen Real Madrid en West Ham United, en dat alles met onder in de hoek van de foto's en video's drie gouden sterren als verwijzing naar het recordaantal van 34 landstitels. De situationele context waarmee Anderlecht haar meertalige taalpraktijk associeert is er dus een van prestigieus 'Brusselschap', dat zowel lokaal als (inter)nationaal is en balanceert in een sfeer van nostalgische en hedendaagse hoofdstedelijkheid.

In een interview met RSCA Studio (en dan zijn we bij het metatalige bewustzijn) stelt het mediateam van de club dat ze "een verbeelde clubidentiteit wil construeren die is gestoeld op drie verweven pijlers: taal, geografische locatie en samenwerking met Brusselse artiesten". Het aanwezige Engels ziet ze als gebruikelijk "deel van het mondiale voetballexicon": het is "herkenbaar voor de online voetbalgroep", "speelt in op de verwachtingen van supporters" en "opent de deur naar de internationale markt". Daarnaast labelt de club haar gebruik van het Engels ook opvallend met "een zekere gemakzucht", die "anderzijds wel goed resoneert met de huidige online meme-context van uitholling van creativiteit". Maar vooral belangrijk voor de uitbouw van haar clubidentiteit is voor Anderlecht de meertaligheid op haar sociale media, die heel bewust niet uitgaat van vertalingen maar van codeswitching. Meertaligheid ziet de club als een symbool om Brusselse identiteit uit te stralen, maar ook als creatieve strategie om de taalpolitieke gevoeligheden van het altijd aanwezige Belgische conflict te omzeilen. "Een teveel aan eentalig Nederlandse of Franstalige posts heeft in het verleden weleens communautaire commotie veroorzaakt", klinkt het. Als "tweetalig, nationaal en Brussels merk" wil de club daarom Nederlands en Frans "op een spontane en gebalanceerde manier mengen met elkaar". Dat die codeswitchende tweetaligheid "communicatief niet altijd handig is", wordt niet zozeer als een probleem gezien omdat "het op sociale media om beeldvorming gaat en minder om informeren." De club hecht in die optiek ook veel waarde aan "algemeen, correct en niet-dialectisch" taalgebruik, in tegenstelling tot wat andere clubs weleens doen om lokale authenticiteit op te zoeken. Die focus op standaardtaligheid in eentalige posts linkt Anderlecht direct aan haar status van een zich

onderscheidende eliteclub: “RSCA draagt royal in haar naam en stad, we willen op en naast het veld een premium-uitstraling geven en daar hoort correcte taal bij.”

Het meertalige *carpe diem*-taalbeleid, waar op het eerste gezicht niet meteen een lijn in leek te zitten, blijkt dan ook met opzet fluïde, flexibel en ongeordend. Het staat volledig en heel bewust ten dienste van een plaatsgebonden identiteitsvormingsproces rond de diversiteit, inclusiviteit (*we komen van overal, Bruxellois ou pas*) en het historische prestige van een 21^e-eeuwse nationale hoofdstad en internationale metropool.

Spelenderwijs

Ondanks die diepe maatschappelijke dimensie durven kwatongen weleens lacherig te doen over de banaliteit van voetbal in de wetenschap, in de kunst. Niet zo voor bijvoorbeeld Juan Gabriel Vásquez, Colombiaans romancier en notoir voetballiefhebber. Op de vaak gestelde vraag waar zijn belangstelling voor voetbal als schrijver ‘in godsnaam toch’ vandaan kan komen, verwijst hij steevast naar Albert Camus, die op dezelfde vraag antwoordde dat “le peu de morale que je sais, je l’ai appris sur les terrains de football et les scènes de théâtre, qui resteront mes vraies universités”.³ Voor Vásquez leert voetbal over winst en verlies, verraad, hoogmoed, angst en schande, maar ook over eer, doorzetting, verzoening en waardigheid⁴... nou ja, de dingen des levens, in het klein of uitvergroot, de dingen die ook een schrijver verkent. Vanaf daar is het voetbal maar een klein bruggetje naar Johan Huizinga (1938) en zijn *homo ludens*: spel is een noodzakelijkheid, een doorgeefluik van waarden en mentaliteiten, rituelen en symbolen, en zo draagt het de ontwikkeling van mens en cultuur. Het voetbal is “la recuperación semanal de la infancia”, schrijft Javier Marías,⁵ de wekelijkse terugkeer naar de blik van het ernstig spelende kind.

Op jongensachtige verwondering, sterke herinnering en onbevangen begeestering – door wat dan ook – staat geen emeritaatsleeftijd.

Maak er prachtige jaren van!

Ilias

---

³ Camus, Albert. “Pourquoi je fais du théâtre ?”. In *Oeuvres complètes IV (1957-1959)*, Bibliothèque de la Pléiade. Parijs, Gallimard, 2008, p. 607.

⁴ De Maeseneer, Rita & Jasper Vervaeke. “Un fósforo en la oscuridad. Conversación con Juan Gabriel Vásquez”. *Confluencia*, 28 (2), 2013, p. 209-216.

⁵ Marías, Javier. “La recuperación semanal de la infancia”, *El País*, Madrid, 1992. Opgenomen als eerste hoofdstuk in zijn compilatieboek met artikels over sport, *Salvajes y sentimentales. Letras de fútbol*, Madrid, Aguilar, 2000, p. 17-21.

References

- Delabastita, Dirk. 2001. Aspects of interlingual ambiguity: polyglot punning. In Paul Bogaards, Johan Rooryck & Paul J. Smith (eds.), *Quitte ou double sens. Articles sur l'ambiguïté offerts à Ronald Landheer*, 45–64. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.
- Huizinga, Johan. 1938. *Homo Ludens: Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*. Amsterdam: Pandora.
- Muysken, Pieter. 1997. Code-switching processes: Alternation, insertion, congruent lexicalization. In Martin Pütz (ed.), *Language Choices: Conditions, Constraints, and Consequences*, 361–380. Amsterdam: John Benjamins.
- Silverstein, Michael. 1985. Language and the culture of gender: At the intersection of structure, usage, and ideology. In Elizabeth Mertz & Richard J. Parmentier (eds.), *Semiotic Mediation*, 219–259. New York: Academic Press.
- Woolard, Kathryn A. 1998. Simultaneity and bivalency as strategies in bilingualism. *Journal of Linguistic Anthropology* 8 (1): 3–29.

Exemplum

Etym: Lat. voorbeeld.

Oorspronkelijk een kort verhaal, ingelast in een rede of andere betogende tekst om een bepaalde stelling te illustreren. Het voorbeeldverhaal (Gr. synoniem *paradigma-1*) stond in de antieke retoriek in dienst van de *argumentatio* of van de *ornatus* (zie *genera dicendi*).

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Louise Dumont & Martin Denis

“A Special DDay” (2024)

One single moment can make an ordinary day truly special — a day that will stay with you and that you will be able to relive vividly in every detail, even years later. For Dirk Delabastita, one of these moments occurred on a Friday in May 2024.

His day had started in the most usual way possible. Having driven for about an hour in an eco-friendly way, he had arrived early enough to easily find a parking space in the car park situated *rue Henri Lemaître*.¹ He had climbed the eight flights of stairs to the fifth floor, where he headed straight to the *sas*² to make some coffee that he would enjoy with his second breakfast while having a look at his notes for his morning class. Everything was normal—from the same cracked tile in the corridor to the numerous key scratches on his office door.

***

Hearing voices in the kitchen next door, he looked at his watch. 12:44. The students were still listening to him attentively. We would already have started stamping our feet, he thought with a smile.

***

As he watched Shakespeare’s head rotating in the microwave, his mind rewound back to those days in Leuven when he and his classmates used to stamp their feet to signal that it was time to stop the lesson and let them go. He was still planning on becoming a secondary-school teacher at the time. Little did he know that he would end up here, all because he had bought *De Standaard*³ on 23 April 1988...

“Dirk, are you joining us for lunch?” a distant voice asked from *L53*.⁴

***

---

¹ The story is set in the Belgian city of Namur.

² *sas* (French) small room between two doors

³ A Flemish daily newspaper.

⁴ The English literature seminar room adjacent to the kitchen, also known as the *sas*.

The end of his midday feast of homemade soup, sandwiches and conversations was announced when Dirk put the kettle on to wash all the dishes. He politely declined his colleagues’ help offers, reminding them that he had to make up for centuries of patriarchy!

He quickly put the last dripping plate in the dish rack to dry and headed back to his office because he had work to do. Earlier that day, Louise had sent him the article she had been struggling to finish for weeks, asking for his opinion. So, armed with his favourite propelling pencil, he began to proofread carefully.

He laid the annotated text on the pile of recently revised syllabi sitting on the edge of his desk and wondered how he would one day make her understand that she was a good writer but she definitely needed to trust herself more. Even though he had honed his skills as supervisor over the years, finding the right words to truly reassure each PhD student in distress remained a – very important! – challenge.

***

He stood up from his chair, turned on the radio and went to the *sas* for the last time of the day. He boiled some water, grabbed a clean cup from the dish rack, put a bag of Yorkshire tea in it, filled the cup with hot water, poured a splash of milk, stirred it vigorously, and headed back to his desk.

As Bach’s Prelude in C major slowly filled the room, he was intently watching his cup, hypnotized by the dying whirlpool⁵ in his tea when it hit him. It was the end of the crazy rat race, as he used to call it. Every step of the way was enjoyable, for sure, but it was only once the movement had stopped and his brew was perfectly still that he could fully relish the whole experience. And with a deep sense of gratitude, he took the first sip of that well-deserved tea.

He was awakened from his herbal daydream when he heard voices, laughter, and the sound of bottles clinking in the corridor. He stared at the door, knowing that something was on the move. When someone finally knocked, he called, as always: “ENTREZ!”

---

⁵ whirlpool Fr. tourbillon

‘The office’

Raphaël Ingelbien

Of all the office spaces I have used in my career, by far the most impressive was the quasi palatial room to which I was granted weekly access when, in early 2002, I taught one of Dirk’s courses in Namur while he was on a sabbatical. I had first met Dirk the year before, when we happened to share another office as temporary guest lecturers in Louvain-la-Neuve. To me, that UCL office had its own charms, including a view on the nearby lake. When I happened to sit in that room with Dirk, he never carped about it, but he certainly did not seem overly impressed either. I was soon to understand why.

Dirk’s fifth-floor office in Namur was then a large expanse of venerable floorboards, carpets, and whole vistas of bookshelves. A reading chair had been set down close to the latter, at a commendable distance of several metres from the desk. The view from the window was relatively nondescript, but the eye was invited to range across the inside of the room and explore its various corners. Dirk explained that, in former days when much of the staff consisted of Jesuit priests, this kind of office doubled as a living room of sorts. It was easy to imagine that the walls had absorbed an ineffable aura of spiritual exercises. More pragmatically, amenities included a fridge and a sink. Dirk already knew that the privilege of using such space was not meant to last under the twenty-first-century academic covenant. The office was to be divided up, with one part becoming a small kitchen permanently accessible to denizens of the fifth floor. Not that they had felt excluded before: Dirk’s use of the room always fitted in with the department’s collegiate ways. The office he will be leaving in 2024, however, is more in line with the dimensions of what tenured staff can now expect, unless they happen to be fellows of some of the richer Oxbridge colleges, with their more Anglican trappings. Dirk’s old office did not include a sherry cabinet (or at least, I never found one).

Dirk parted graciously with the ‘old’ version of his office. Anachronistic though it was, it still seemed to me to fit at least one aspect of Dirk’s job: to teach the whole English literature curriculum at Namur, which was about to be raised from two to three years with the introduction of the new Bachelor programme, and an introductory course on literary theory thrown in for good measure. Dirk enjoyed his office, but the nearby classrooms and lecture theatres were equally part of his habitat. He wasn’t one to shirk responsibilities by redesigning the curriculum to fit his specialisms, which in any case were wide-ranging enough. The room to which he repaired between his classes, then, was as vast as his duties and interests, and also allowed his tall figure to stride with ease among its many shelves and otherwise sparse furniture.

When I remember Dirk in the future, I will still picture him in that ‘old’ office of his where, as a fledgling English literature lecturer myself, I once spent some hours pondering on the nature of the task at hand, and where Dirk’s example helped shape how

I would approach it. He kept on helping and stimulating me in other ways through the years, not least through an almost annual exchange of guest lectures that saw me corrupt many of his first-year charges with an unflinching reading of Andrew Marvell's 'To His Coy Mistress' – the text was his suggestion, but as to what I made of it... There is much to be looked back on with fondness and gratitude. But the defining image will always be of Dirk standing in that vast space that he filled so effortlessly.

To a young and wise professor

Delphine Piraprez

Of course, the first word that comes to my mind when I think of Dirk is “gentleman.” He has that varnish of the complete man and knows only too well how to play with it. Then comes immediately a second word to depict him. Dirk is young. Because he was indeed a young professor when I first sat in his class on the mythical fifth floor and started to discover with him the magical words of Shakespeare and the vast world of literary theory. He was also a young father of two – and soon three – boys. And now, just a few years later, he has suddenly turned into a young grandfather and soon a very young professor emeritus. Dirk is young, just like he is tall, and thin, and wise.

Because yes, “Delabat” manages to be young and wise at the same time. Even the juvenile students that we were recognized in him not only a well of knowledge, but also a source of wisdom. That is probably why he was a role model for many of us. He certainly is for me, even if, in spite of his unconditional support and encouragement, I have not followed in his footsteps of an academic career. Though I hope to have followed his example in terms of dedication and work ethics – a term which is all but an empty buzzword when applied to Dirk.

I have always particularly admired the perfect alignment between Dirk’s work and life. Concepts like work-life balance and mental load were part of his everyday life long before they became fashionable. And he could also use his everyday life for educational purposes and quote a jingle he had heard on the radio in the morning to illustrate a figure of speech for his first-year students. Some 32 years later, I still see Dirk standing in the middle of the classroom, blue pullover and chalk in his left hand, whenever I hear that radio ad about a windscreen and a two-euro coin (or is it one euro?). The least one can say is that Dirk was visionary when he noticed that jingle, which has since become a real classic of radio advertising.¹

Always on the lookout for innovation and modernity, the young and wise professor from Leuven managed to build bridges between Elizabethan drama or intertextuality and the reality of French-speaking eighteen-year-olds from Namur. And it is no coincidence that he devoted his research career to translation studies, a subject at the crossroads of scientific disciplines, of languages, of cultures.

When I had the chance to join the dream team of the fifth floor and Delabat stopped being Delabat for me and became Dirk, I cannot say that I discovered a new man, because he was completely himself with his students. But I got to know him better, especially in the intimacy of his impeccably clean and tidy car, during our numerous trips between Blanden and Namur. Dirk is the only person I know who can drive over a hundred

---

¹ “Carglass répare, Carglass remplace.” The famous slogan was first aired on the Belgian radio in 1992.

kilometres (back and forth) without ever exceeding the speed limits or showing the slightest sign of impatience towards other drivers. And here, I definitely can't say that I have followed in your footsteps, Dirk, but then, this is the ultimate proof that you are not an average human being, but a real gentleman.

I certainly learned as much during those car journeys as during my bachelor years. It was a real privilege to speak about our work, to hear about the university (including some gossip) or, sometimes, about the news or your family life. More than twenty years later, I still think of Lieve every time I serve cauliflower for dinner (and I cannot help but wonder if your sons disliked cauliflower as much as mine does). Because I have a very clear memory of that time when, talking about how proud you were of the career of your wife, you added that things were much more complex for her than for you, "want zij zorgt ervoor dat de bloemkool 's avonds op tafel staat." Speaking of mental load...

Thank you, Dirk, for everything you have taught me, for opening up new paths and new worlds to your students, for showing us that literary and historical research should be about the here and now more than about the past, for listening to me, for giving me confidence, for being a guide and a friend. I am sure you have many projects and nice prospects for this new period of your life. They probably include plenty of books to read and articles to write, hopefully leisure travels and why not a few conferences, but above all, I imagine, more time with your family. I wish you all the best, even if I cannot imagine the fifth floor without you.

*The poet's eye, in fine frenzy rolling,
Doth glance from heaven to earth, from earth to heaven;
And as imagination bodies forth
The forms of things unknown, the poet's pen
Turns them to shapes and gives to airy nothing
A local habitation and a name.²*

---

² *A Midsummer Night's Dream*, Act 5, Scene 1. The author kindly asks the literary critic to not look for any inter- or contextual meaning in this choice of lines. They simply are my favourites ;)

Au pays des « candis »

Sarah Zandonà-Gruber

En 1990 au pays des « candis » en « germa », l'éminent André Hantson était en charge, pour l'anglais, de la linguistique tandis que la littérature était confiée à Guido Latré de la KUL (resté peu de temps à Namur mais inoubliable) et au jeune Dirk Delabastita. Un trio mythique complété par Manfred Peters et Willy Berger pour l'allemand. C'était encore les Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix. Je me souviens encore de l'odeur persistante de soufre dans la rue de Bruxelles. Nous étions plus de cent en première candi et à la rentrée académique suivante, il ne restait plus qu'une petite quarantaine de germas en anglais. Les cours étaient à échelle humaine et le cinquième étage offrait une atmosphère tellement confortable. Les années d'études qui ont suivi, tant en Belgique qu'ailleurs, ont été empreintes de nostalgie pour les jours passés en « germa » à Namur.

Ah, Monsieur Delabastita... Ses pulls col en v et ses lunettes à la Bill Gates. Monsieur Delabastita... Son écriture compacte et précise et sa manière de censurer certains mots au tableau en remplaçant des lettres par des astérisques. Monsieur Delabastita... Les longues pauses dans son discours, les respirations prolongées et cette atmosphère silencieuse dans l'Aula Maior où l'on n'entendait pas une mouche voler. Monsieur Delabastita... *The Norton Anthology of English Literature*, les premières notions de *literary theory* et surtout, Shakespeare et tout ce qu'il y a derrière les *iambic pentameters*. Et aussi Dante Gabriel Rossetti dans son bureau – mais d'où lui vient cette passion pour les préraphaélites ? Et une autre question : mais comment fait-il donc pour ne pas vieillir ?

Ce qui est resté avant tout, c'est sa passion pour la langue anglaise et la littérature, sa rigueur académique, sa disponibilité et sa gentillesse. Je lui dois mon sujet de mémoire à l'UCL, ainsi que son temps précieux et son soutien estimé. Ses enseignements et méthodes ont perduré, et c'est à lui que j'ai pensé lors de ma première expérience d'enseignement de Shakespeare, obligatoire au programme ici, à des adolescents dans un lycée à Francfort.

Je conserve un merveilleux souvenir de Dirk Delabastita et lui suis infiniment reconnaissante.

*“But fare thee well; thou art a gallant youth.” (*As You Like It*)

Sarah Zandonà-Gruber, Francfort-sur-le-Main, janvier 2024

I would like to say "thank you" to the people who have made this dissertation possible. I would like to thank my dissertation supervisor Prof. Guido Latré for his kind help and for imparting me his enthusiasm for Shakespeare and English literature. I am also deeply obliged and grateful to Dr. Dirk Delabastita from the Department of English Literature at the Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix (Namur) who has kindly sacrificed a good deal of his time and energy to read and discuss my manuscript. This dissertation owes a lot to his comments and the material he lent me.

Humoreske

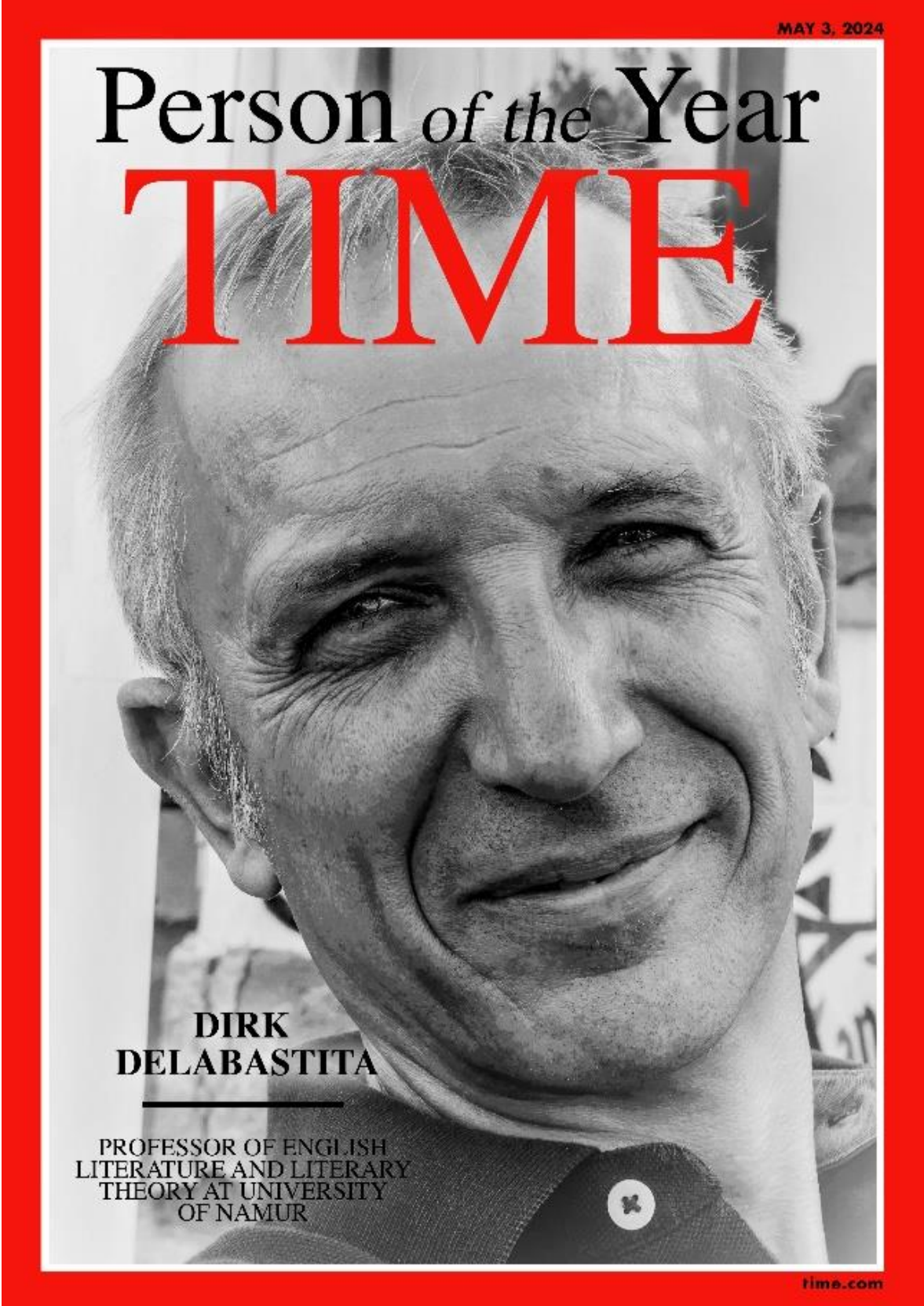
Etym: Hoogduits Humoreske < Lat. (h)umor + Fr. -esque.

Komische schets of vertelling, waarin ernst en humor meestal zijn gecombineerd.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Dolorès Bouchat, Emilie Debu, Emilie Senzot, Manon Vilain & Sabrina Favero

TO DRINK OR NOT TO DRINK ?

Dear Dirk,

We have enjoyed working with you so much. You always showed kindness, caring, professionalism and encouragement.

May you know you will be remembered as a great superprofessor, academic secretary, CeDRES representative and a wonderful person.

We thank you for all your years of hard work and dedication to the Faculty.
Best wishes in your next chapter and know you will sincerely be missed.

With love and gratitude,
Toute l'équipe du secrétariat
Dolorès, Emilie D., Emilie S., Manon, Sabrina

Diane Devillez

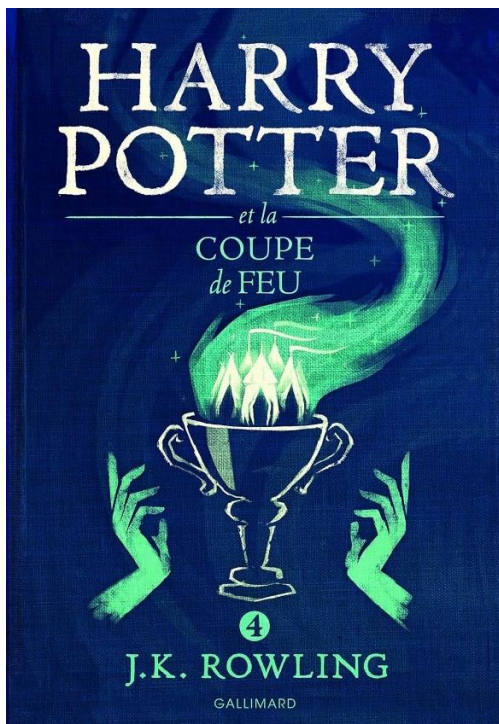

Was haben Shakespeare und Harry Potter gemeinsam? Eine Exegese der Forschungen Dirk Delabastitas

Dissertation vorgelegt von Manfred Peters an der Johann-Wolfgang-von-Goethe-Universität zu Sankt-Vith zur Erlangung der Doktorwürde in vergleichender Kulturkunde

English summary

When Dirk Delabastita switched from Shakespeare to Joanne Rowling's novels, some specialists in his work spoke of an 'ontological rupture' (see LEIJNSE 2021: 69, quoted in DE JONG 2022: 422). Our doctoral research aims to prove that, on the contrary, there is remarkable continuity. A comparison between Hamlet and Harry Potter and The Goblet of Fire is illuminating in this respect. Our conclusion will surprise Anglicists: it's better to start with Harry Potter than with Shakespeare. A survey of students will be launched after the dissertation is published by De Gruyter (Berlin).

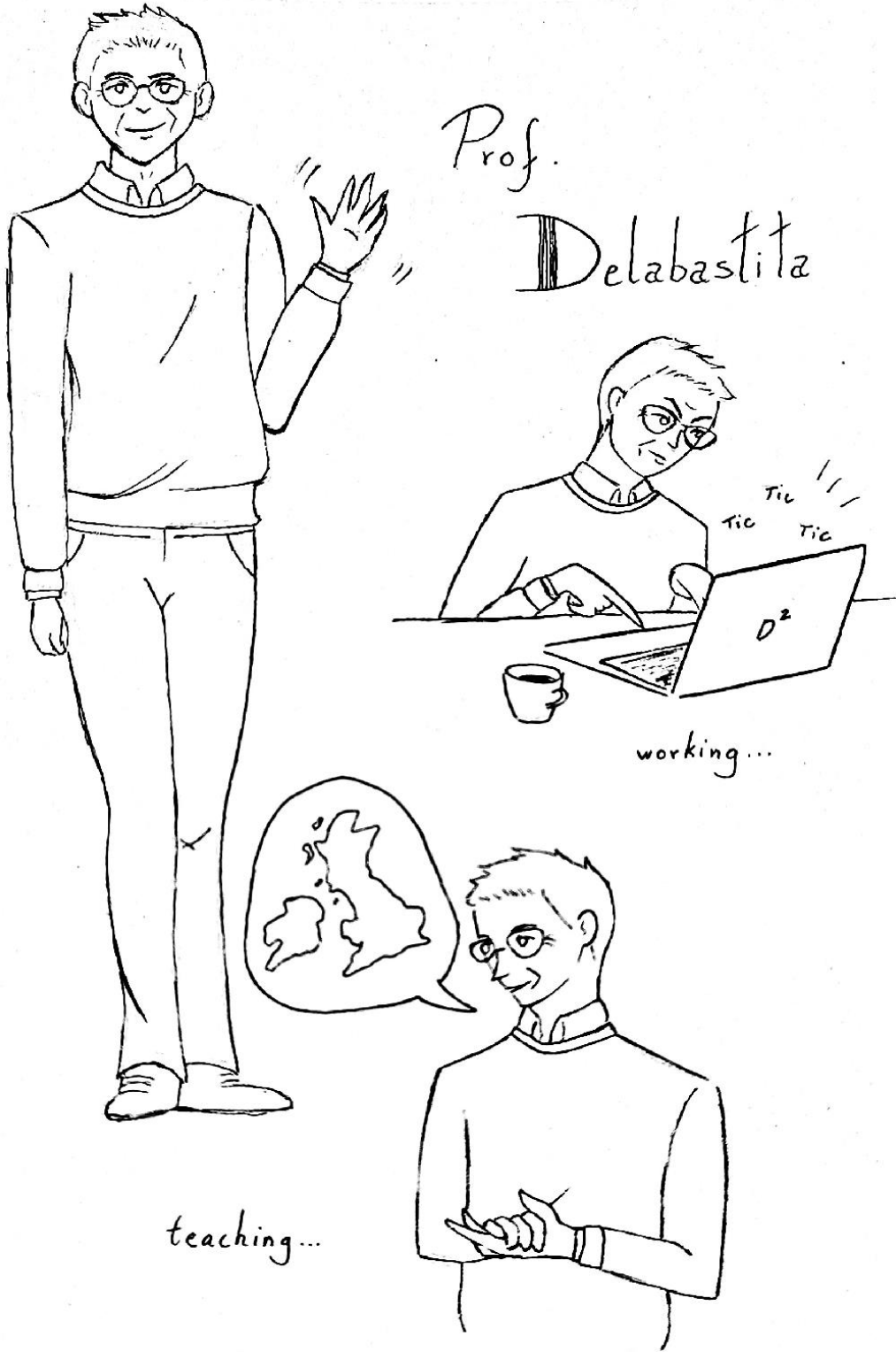
Wenn wir uns nunmehr dem Problem zuwenden, wie man unter Würdigung aller in hier in Frage kommender Umstände die Tatsache zu beurteilen hat, dass der berühmte Hochschullehrer und Forscher Dirk Delabastita sein Interesse progressive von Shakespeare auf Harry Potter gelenkt hat, so würden wir die Formulierung für angemessen erachten, dass dieser Übergang der vollen Zustimmung der gelehrten Welt in mehr oder minder hohem Grade ermangelt bzw. von vielen als unangemessen betrachtet wird.

Mais avant de passer à la partie strictement scientifique, nous allons esquisser la personnalité de Dirk Delabastita en onze points (sans ordre hiérarchique), en sachant que dans la culture germanique le onze est la *Narrenzahl* :

1. Je me suis rendu compte de l'envergure scientifique de Dirk Delabastita en assistant à la leçon inaugurale de la chaire Francqui que l'Université de Liège lui a confiée. Après le brillant exposé, ses pairs lui ont réservé une *standing ovation*.
2. Le nombre de ses publications (par ailleurs très variées) est impressionnant.
3. Elles se caractérisent par une rigueur scientifique exceptionnelle.
4. Malgré son programme chargé, Dirk Delabastita est toujours prêt à aider ses collègues. J'ai personnellement profité de ses traductions anglaises, toujours fournies dans les meilleurs délais.
5. C'est un des rares professeurs d'université à être actif des deux côtés de la frontière linguistique (Université de Namur et Katholieke Universiteit Leuven).
6. Au niveau humain, j'ai particulièrement admiré sa fidélité à Leo Somers à qui Dirk Delabastita rendait fréquemment visite après son accident cérébral et qu'il a accompagné jusqu'à son décès.
7. Sa générosité s'est concrétisée également dans le partage de son bureau en trois parties : une pour Elisabeth Leijnse, une pour lui et une, le fameux sas, comme coin de rencontre de toute l'équipe.
8. Que ce soit pour un chagrin d'amour ou pour un problème académique, les étudiantes et les étudiants trouvent toujours auprès de Dirk Delabastita une oreille attentive.
9. Son ouverture interculturelle est proverbiale. Citons notamment son intérêt pour les cultures asiatiques.
10. Cela dépasse de loin les différentes littératures. L'art en général le passionne et l'inspire. On peut le qualifier d'esthète.
11. Bref, Dirk Delabastita est un collègue aux qualités humaines exceptionnelles. C'est le genre de collègue que je vous souhaite dans votre vie professionnelle.

Intussen is Dirk Delabastita wereldberoemd. In Vlaanderen en in Brussel Hoofdstedelijk Gewest ("waar Vlamingen thuis zijn") kent iedereen zijn biografie. In Wallonië vanzelfsprekend ook. Was die Deutschsprachige Gemeinschaft Belgiens betrifft, so wird Ministerpräsident Oliver Paasch höchstpersönlich über den Bekanntheitsgrad Dirk Delabastitas berichten.

Die auf 1100 Seiten angelegte Dissertation ist im Vorverkauf erhältlich bei Prof. Dr. Lieven Vandelanotte, Direktor der Abteilung für germanische Sprachen und Literaturen, durch Überweisung von 69 € oder 74,25 US-\$ oder 59,04 £ oder 201951,45 kongolesische Franken auf das Konto IBAN BE11 9867 0089 4585.

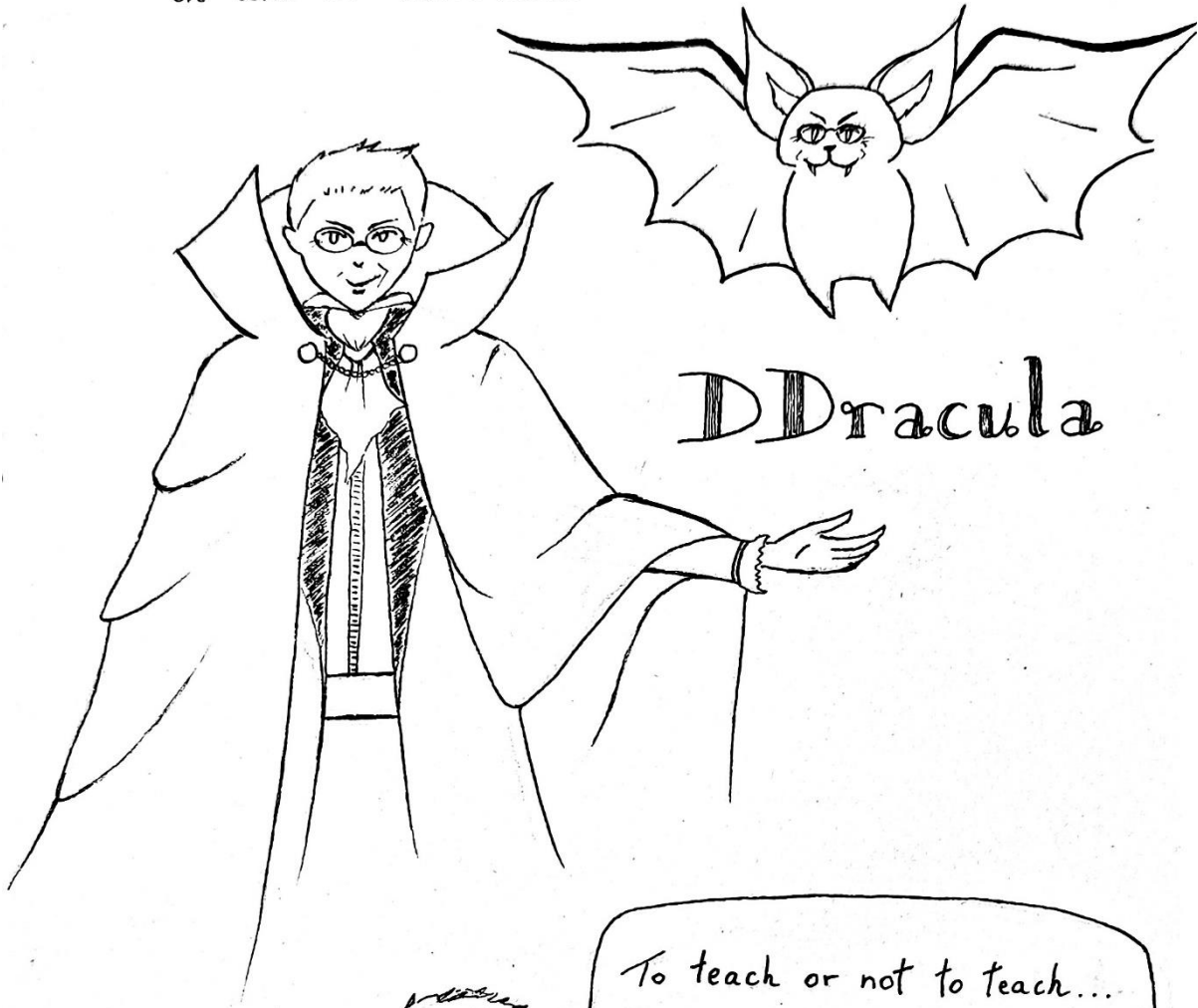
Prof.
Delabastita

working...

teaching...

Kim Sa Trần

in another universe...

DDracula

To teach or not to teach...
That's not a question!

Him Sa Trài

Laudatio

Etym: Lat. lofrede.

Oorspronkelijk een redevoering die in het oude Griekenland tijdens een volksfeest (Gr. panegyris) werd gehouden om steden en instellingen te verheerlijken. Bij de Romeinen werd de toespraak zeer lovend, zelfs vleierig, omdat ze meestal gericht was tot, of handelde over een bekend persoon.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Marie-Aude Lefer

Dear Dirk,

As you embark on the next chapter of your journey, I wanted to take a moment to express my deepest appreciation for the profound impact you've had on both my academic and professional life. Your retirement marks the end of an era at UNamur, but your legacy – in Namur and worldwide – will continue to inspire generations of scholars to come.

From the moment I stepped into your classroom during my undergraduate years (back in September 2000... would you believe it?), I knew I was in the presence of a truly exceptional educator. Your passion for English literature and literary theory was infectious (even for a student who loved linguistics!), and your dedication to nurturing the intellectual curiosity of your students knew no bounds. You possess the rare ability to make even the most complex concepts accessible and engaging, always leaving enough room for more sophisticated interpretations, should students be ready for them.

Beyond your role as a professor, your contributions to the field of translation studies are nothing short of revolutionary. Your groundbreaking research in this area has not only expanded our understanding of culture and translation but has also paved the way for new avenues of exploration and discovery. In particular, your foundational paper in audiovisual translation remains a cornerstone of the discipline, shaping the way we approach and analyze this critical aspect of interlingual communication on screen. I am also in awe of your exceptional work as General Editor of *Target* all these years.

Yet, amidst all your professional achievements, what truly sets you apart is your remarkable humility and kindness. Despite your towering intellect and accomplishments, you always remained approachable and down-to-earth, treating everyone you encountered with warmth and genuine respect. Your humility serves as a beacon of light in a competitive academic world, reminding us all of the importance of remaining grounded.

As you transition into this new phase of your life, I have no doubt that your retirement will be filled with joy, laughter, happiness and well-deserved rest. May this chapter be a time of reflection and rejuvenation, surrounded by loved ones who cherish you as much as we do. Your legacy will continue to inspire and guide us, serving as a constant reminder of the transformative power of education and the enduring impact of a life well-lived.

I will miss you so very much.

With my warmest wishes for the future, et toute mon amitié,

Marie-Aude

An exceptionally superb mentor

Inma Serón-Ordóñez

Marbella, Spain

7th April 2024

Dear Dirk,

I wish I could be there with you celebrating your retirement. I would love to chat with you again. I learnt so much by just chatting with you. You came as a cornerstone in my academic career, and one that I needed tremendously because, at that time, in 2014, I was lost in academia, feeling disoriented after having finished my PhD thesis. You were for me the mentor I had never had in my ten years in academia up to that moment. You helped me to better understand academia and academics. Research-wise, you were incredibly encouraging and helpful. In addition, you helped me re-balance my life towards my own personal care, family and friends – what can be more important than that?

Having said all of this, I would like to reveal a little secret: I am sure you remember that you kindly invited me to your house for a meal. We agreed to meet at around one, so, from my Spanish point of view, I thought that, by ‘a meal’, you meant lunch. The plan included seeing your area before the meal – something I enjoyed very much. Well, as you showed me around, that is, as hours passed by and hunger grew, I started to realize that what you meant by ‘a meal’ was actually dinner! Luckily, you don’t have dinner at Spanish times and your wife’s delicious cooking did not take too long to repair the effects of my misunderstanding :)

Fast forward to the present, in relation to the eyesight problems I used to have, I must say that I don’t wear glasses anymore. My glasses, like the pain I used to have in my arms and wrists, were due to not taking enough breaks from work. I am now 10 years older, I have some grey hair :) but I am much healthier and much happier – the latter both personally and professionally. A lot of this, believe me, is thanks to your excellent work as a mentor, so I am deeply grateful to you. I wish you a very happy retirement, well deserved, and I look forward to seeing you again.

As I said before, I would have liked to be there with you on 3rd May. Unfortunately, I have teaching that day, which has made it impossible. However, my mind and my heart will be there with you and with all the other people that admire you.

Un abrazo afectuoso desde Marbella,

Inma

Light verse

Etym: Eng. licht of luchtig vers.

Subgenre van de poëzie waarin men minder serieuze, luchthartige en humoristische gedichten onderbrengt.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Alicia Poussière

There was once a great professor
To whom we wish joy with vigour!
You, who filled our minds,
While op'ning our eyes.
Thank you, Dirk: the storyteller!

Passionate, human and kind too,
That's our DD through and through!
Take care professor.
You will be missed sir,
The man AND scholar! (yes, I added a line, artistic license XD)
Know we will never forget you!

Aline Remael

A lovely professor is Dirk
And one who never will smirk
He reads and he writes
And listens and smiles
And never baulks at the extra mile.

Happy retirement!
Aline

Marion Bonten, Léa Clarinval, Philippine Delvaux & France Durieux

Haiku for DD

Knowledge passed on
Through wisdom and guidance taught
Retirement beckons

Limerick for DD

There was once a prof at U,
Whose love for lit shone right through.
But now he's retired,
His wisdom admired,
And his legacy forever in view.

Sonnet for DD

Shall I compare thee to a scholar's light,
Whose wisdom shines beyond the summer's ray?
Thy teachings, like the stars, forever bright,
Have shaped our minds in such a wondrous way.

Thou bid us delve into the realms of verse,
Unraveling mysteries with great care,
In thy presence, we felt our minds immerse,
In the beauty of language everywhere.

And now, as seasons change and time moves on,
We bid farewell to this esteemed mentor.
His legacy of knowledge will live on,
In every student's heart, forevermore.

Though thy days of teaching may be through,
Thy wisdom and love, forever in us, will brew.

Prose for DD

The students enter the room, on an air of Bach, that brings everyone peace. And, with such ease, he silences the gentle murmurs of the students, speaking with one another. They all share the same feeling of curiosity. Who is he? What is he going to say? What are they about to learn? With his soft smile, he addresses the audience and tells them how grateful and delighted he is that they all sit in front of him, attending their very first class of English Literature. They will speak about Chaucer, Shakespeare, Dickens, the Brontë sisters, Woolf, and so many more. Everyone winced when he told them that the exam is not important. How could it not be?

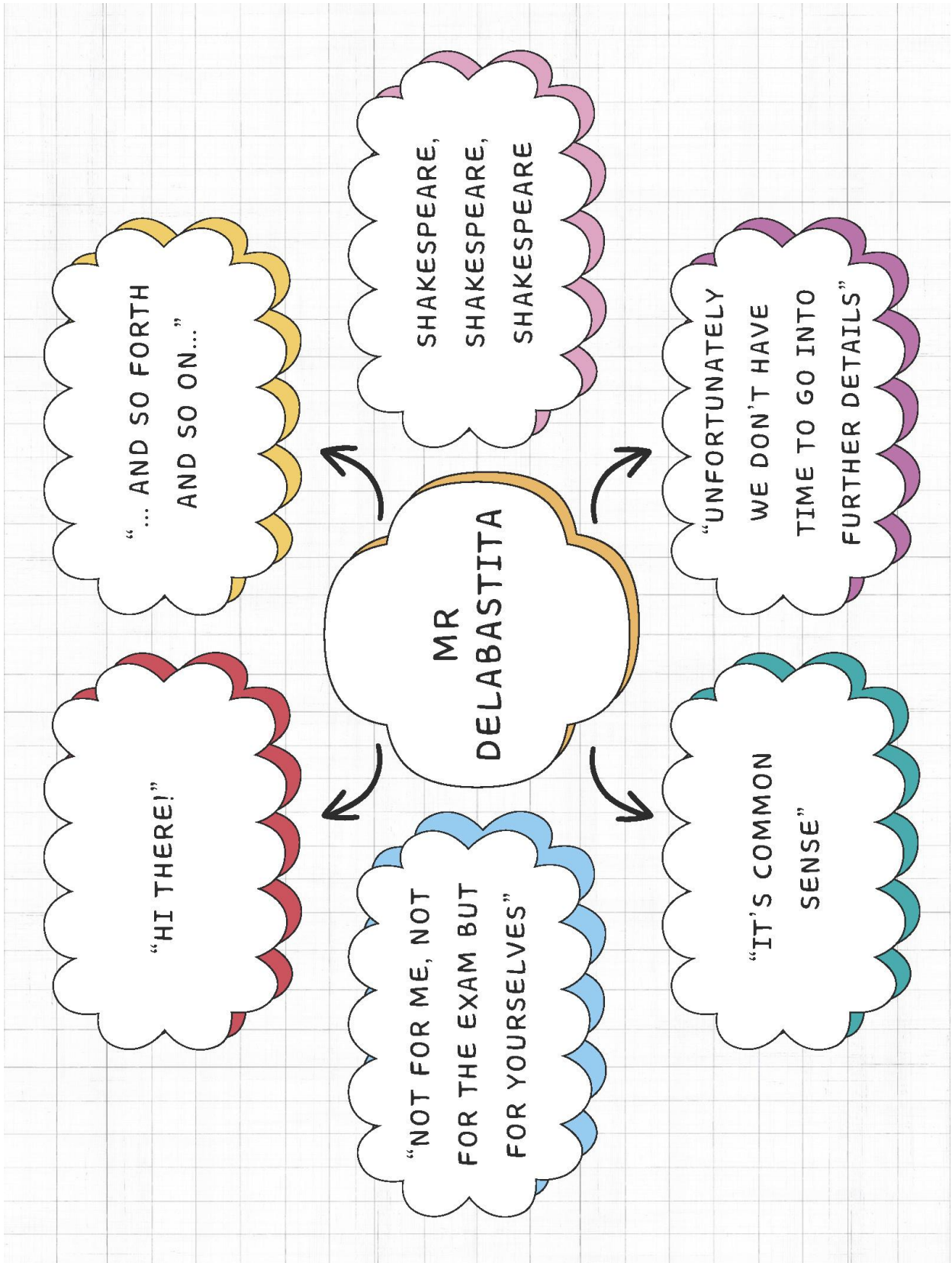
They realized that the exam was indeed not the most important. What they experienced, learnt, shared together is what really matters. What matters is that years after their first class, they will remember it as if it was yesterday. These precious memories will last forever in every student's heart. In his heart too, most probably. Because it was not only about reading books and expanding their knowledge on the subject. It was about giving and receiving. They are grateful and have the feeling that saying thank you will never be enough, but feelings have the annoying tendency to transcend words sometimes.

Acrostic for DD

Dear Professor
I can't find the
Right words to
Kickstart this thank-you note

Devotion and dedication
Enlivens who you are.
Lighting up our souls with
Adventurous stories,
Beautiful quotes and
Ambitious tasks, these
Scholarly hours will
Thoroughly linger
In our minds.
Thank you would not be
Ample to your endeavour.

DD's mind map

From left to right: France Durieux, DD, Léa Clarinval and Marion Bonten

Lyriek

Etym: Gr. *lura* = lier, het spelen op de lier; vandaar: lyrische poëzie.

Genreaanduiding – bij de Grieken een *lied* begeleid door de lier – voor één van de traditioneel als hoofdindeling gehanteerde klassen van literaire teksten: lyriek, *epiek* en *dramatiek*.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Moonshee – a sestina

For Dirk Delabastita

Peter Flynn

Coltrane billowed out through the curtains on Pembroke Road.
Friends came and went all summer long,
Their footsteps wavelike in the driveway pebbles; the stone steps
Where we sat in the evening invited along the moon,
For stone steps and the moon seem to have an understanding,
Something which we couldn't quite describe.

We looked dream-wards, trying to describe
All the things we would do once out on the road,
Our ambition to reach a peace beyond understanding
That we would then trace in chords, charcoal or in long-
Hand while over the Dodder hung Li Po's drunken moon.
We uncorked the heady wine and with it blessed our first steps.

There was that confidence of following in many another's footsteps
Ancient blueprints and templates that would help describe
The moment and the way her cheek caught and held the moon-
light for us quarrelsome heroes out along the open road.
The struggle would be hard and the nights dark and long,
Despite that well-signposted road to understanding.

But there was much standing in the way of understanding,
Not least the loneliness of taking any steps
At all and hitching rides in High Germany and long
Hours trying to make sense of other tongues that describe
What I failed to sketch in my native tongue about a road
And the sound of her footsteps walking away under the moon.

Still, I believed I would someday return with insights and moon-
stones but progress is slow on the path to understanding,
Such that I began to dread the ferry and even the swan road
And wondered if I'd ever really learn the steps
To that long slow dance we were all trying to describe.
This does not mean that my heart is without long-

ing. I lost you I know and got lost many a time along
The way. But there is more to this than me being moon-
Struck. Only now can I try to describe
The sense of failure that kept me from understanding,
I had to be hurt into learning, to overcome heartbreak in steps
Something that is hard to do by any road.

envoi

I've since learned to decipher the scent of apple blossom and road-
signs, can now describe the meaning of honey in a few steps
But, as a moonshee, I'm still a long way from understanding.

Sacré Dirk !

Yves Gambier

Sacré Dirk !

Depuis le nid de Leuven à Namur
D'aucuns en d'inaudibles murmures
Pourraient penser que du son tu n'as pas dépassé le mur

Pourtant la Wallonie n'a jamais été ta seule cible
L'anglais ta seule langue incoercible
Et Shakespeare ton seul auteur imputrescible

De la littérature tu as fait un lieu de convergence bateleuse
Bien plus profonde que la confluence de la Sambre et de la Meuse
Bien plus défiante que les âmes bourlingueuses

Les jeux de mots ont titillé ton esprit vagabond
N'empêche Hamlet n'est pas devenu une addiction
Lui préférant souvent les méandres de la traduction

Aux études savantes et aux expertises parfois fragiles
Tu as toujours ajouté les engagements sans exil
De CETRA à l'ESRA, de *Target* aux comités mobiles

Referee, consultant, tu as promu sans cesse une certaine éthique
Actif dans ton université, tu n'as pas cru aux recettes cosmétiques
Lançant ton B2B pour éviter à la recherche un futur chaotique

Depuis 40 ans tu as rédigé des comptes rendus précis et pleins de finesse
Tu as lancé une collection, multiplié les écrits avec la même adresse
Qui font de toi du monde académique une altesse

Sacré Dirk !

La retraite n'est pas la fin de ta sagesse, la fin des folles rondes
C'est le début d'une aventure qui peut être féconde
Malgré tous les maux sur notre pauvre mappemonde
Bienvenu au club pour de nouvelles frondes

Yves (Turku, 11 février 2024)

To Dirk, on the occasion of his retirement – 2024

Sandra L. Halverson

Dear Dirk,

I don't know whether Belgians indulge in the same sort of frivolity as Norwegians do, but if not, I hope you'll allow me to share this tradition with you. Here it is customary on momentous occasions such as weddings, important birthdays or retirement for friends and family to write lyrics for songs to be either performed by the author(s) or sung by the choir of attendees at a celebration. It's a great way of bringing a little comic relief into what is often a rather emotional setting, I find 😊 So at the end of this short greeting, a little song for you as a memento of our joint effort and good times. Sorry I cannot be there to sing it for you.

On the occasion of your retirement, I would like to send my most heartfelt thanks for the wonderful experience of collaborating with you as co-editor of *Target* for so many years. I am proud of what we achieved together and am eternally grateful for the experience of working with you in this role. This teamwork has enriched my (professional) life enormously, and my visits to you and Lieve in Blanden were the icing on the cake. I wish you a wonderful retirement, with all of the joys and pleasures that more discretionary time will allow.

Big hugs from

Sandra

Hey, Dirk (To be sung to the melody of *Hey Jude*)

Hey Dirk, it may be bad.
Take that sad text and make it better.
Remember to get their second draft in,
Then you begin to make it better.

Hey Dirk, don't be afraid.
You were made to go out and edit.
Your comments, you said it all with such care,
And it's all fair, it's in how you read it.

And anytime you feel the pain, hey Dirk, refrain,
Don't carry the journal on your shoulders.
For well you know that we were two to carry through,
By sharing the work across our folders.

Hey Dirk, the time has come.
Moving from here is for the better.
Remember to let us know how you fare,
We truly care, your friends of the letter.

So let it out and let it in, hey Dirk, begin.
You're looking at new ideas to start with.
And don't you know that it's all there, hey Dirk, your share,
The projects you've waited to commence with.

Hey Dirk, it won't be bad
Take a work day and make it better
Remember to let it under your skin
Then you'll begin to make it
Better, better, better better better better oh!

Na na na nananana, nannana, hey Dirk...
(repeat X number of times, fade)

Memorabilia

Etym: Lat. memorabilis = gedenkwaardig.

Memorabilia is de naam voor een Latijns literair genre waarin een reeks vermeldenswaardige zaken worden weergegeven.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

‘To target translation and help the words play’: Reflecties van het CETRA-bestuur

José Lambert, Lieven D’hulst, Reine Meylaerts, Elke Brems, Luc van Doorslaer, Heidi Salaets, Pieter Boulogne & Jack McMartin

Een sleutelfiguur

Begin 1990, toen Dirk Delabastita zijn docentenopdracht in Namen aanvatte, had de academische wereld in ons land eerder opzettelijk enkele hoofdstukken vergeten uit het academische en politieke verleden. De taalgrens was er altijd geweest, maar ze werd verstevigd door de splitsing van de Leuvense Alma Mater, die veel andere nationale landschappen heroriënteerde na 1970, niet het minst de federalisering. De Université de Namur (Facultés universitaires Notre-Dame de la Paix) had sinds jaren een brugfunctie vervuld tussen de Vlaamse en de Franstalige universitaire gemeenschap in ons land: een selecte groep kandidaatsstudenten ging er hun kennis van het Frans aanscherpen, en de Facultés verheugden zich in de aanwezigheid van Nederlandstalige, zelfs Nederlandse stafleden. De benoeming van Dirk Delabastita in Namen gaf het vertrouwen door aan een nieuwe generatie, en Dirks verkiezing als academisch secretaris van de Letterenfaculteit (1991-2001) gaf voor jaren een vertrouwensfunctie aan een Vlaming, bovendien aan een germanist (de romanisten hadden er ook sporen nagelaten).

Dirk liet zich niet afschrikken door de zestig kilometer tussen Namen en Leuven, want hij was onmiddellijk zeer actief ten Noorden en ten Zuiden van de taalgrens. Zijn mobiliteit had veel te maken met structuurverschuivingen tussen de diplomarichtingen Romaanse en Germaanse Filologie te Leuven, verder tussen linguïstiek en literatuurstudie. Zijn ervaring en exploratie van nieuwe tendensen in het vertaalonderzoek had in principe een handicap kunnen zijn, maar hij zette ze om in een ernstige meerwaarde: Delabastita werd snel een sleutelstuk, een natuurtalent in samenwerkingen en netwerken tot ver buiten structurele en politieke grenzen. Aan de Naamse Faculté vervulde hij tussendoor nog meermaals functies als departementsvoorzitter. Een discrete en rijk geïnspireerde bemiddelaar, ook tussen generaties.

Samen met Lieven D’hulst en andere romanisten was hij gedurende zijn volle loopbaan veel meer dan een schakel in het meesterwerk van Hendrik Van Gorp, het Lexicon van literaire termen (vanaf 1991): hoeveel Vlaamse wetenschappelijke werken hebben zich ooit op de moeilijke Franse markt gevestigd? Via uitzonderlijk ruime comparatieve kaders kreeg het Lexicon een internationale positie; het behoort bijvoorbeeld tot de basiswerken voor literatuurstudie in Brazilië. Dankzij zijn Franse versie. Het Lexicon en CETRA waren een permanente brug voor Delabastita tussen

Leuven en Namen: “the new Generation”, schreef André Lefevere reeds in 1993 in een Canadees tijdschrift (TTR, 6 (2): 174–178). En dat was toen over European Shakespeares (1993). De jonge secretaris uit Namen strooide zijn publicaties rond. Onder zijn impuls werd Shakespeares Europees profiel blootgelegd, net als de woordspeling, de media-vertaling,.....Vanuit zijn brede vorming stootte Delabastita ook door aan de andere Belgische universiteiten: hij werd gastdocent aan de UCLouvain (2010-2013), en kreeg de Chaire Francqui toegewezen aan de Luikse Universiteit (2013-2014). Onder zijn impuls werd Shakespeare Europees, net als de woordspeling en de mediavertaling. En op het ogenblik dat *Target* volop doorbrak in de internationale vertaalwetenschap werd hij secretaris van een top-tijdschrift.

Wat een loopbaan! En ze loopt verder door. Ze voegt nieuwe dimensies toe aan de functie van – zomaar ? – een hoogleraar in de literatuurstudie.

De jonge man die destijds voorzichtig de Belgische taalgrens overschreed woont nu op een heuvel vlakbij Leuven van waaruit hij in zijn volle lengte de glooiingen van het Brabantse landschap kan bewonderen, ver verwijderd van lokale spanningen en conflicten.

José Lambert

Hij kwam in 1980 (of daaromtrent) mijn Leuvens assistentenkantoor binnen met een gereviseerd hoofdstuk van zijn masterproef (licentiaatsthesis heette dat toen) over Shakespeares *King Lear* in de doorwrochte vertaling van Willy Courteaux. In de marge van mijn commentaar stond de zijne, met een fijn potlood geschreven, uitgegomd en herschreven, naast de wijzigingen in de tekst, die hij met hetzelfde potlood had aangebracht, weer uitgegomd en herschreven. Die tekst werd een palimpsest waarin toen reeds zichtbaar werd wie hij zou worden: een geduldig, standvastig, diepgravend en creatief onderzoeker met grote zin voor acribie.

Een vrijwel unieke combinatie, herkenbaar voor velen die met Dirk hebben samengewerkt: in de redactie van *Target*, het *Lexicon van literaire termen* en de *Dictionnaire des termes littéraires*, en vele verzamelbundels. Een auteur, editor en lezer die zijn potlood (en dus niet de rode pen) gebruikt, om met vaste hand neer te schrijven wat er neer te schrijven valt. Geen woord geschreven dat niet de mentale toets heeft doorstaan. Maar ook: geen zin uitgesproken die niet afgewogen is en alle nuances van de reeds voldragen gedachte in zich draagt. Dirk bezit in bovengemiddelde mate de gave van de sofia, dat zullen studenten en doctorandi wel bevestigen. Wie met hem zetelde in commissies zal zich Dirk herinneren als een compromiszoeker, die evenwel nooit prijsgeeft wat hem essentieel lijkt, inhoudelijk en ethisch. Hij heeft jong het CETRA-

bestuur vervoegd, en heeft er zijn stempel gedrukt. Hij heeft een niet minder lange staat van dienst als supervisor tijdens de jaarlijkse zomercursus, en in die hoedanigheid geloofd door vele generaties doctorandi voor zijn heldere en steeds bemoedigende adviezen.

Dirk is een anglist, wiens beheerste King's English zich ook mateloos kan laven aan *Blackadder of The Thin Blue Line*: niet verwonderlijk voor een expert in humor. Meer verrassend is dat hij ook de taal van Molière omarmt, terwijl hij tot een generatie behoort van Romanisten en Germanisten die verschillende verdiepingen van de wetenschap bewonen. Maar trappen op- en aflopen vermoeit hem niet: hij is een comparatist en vertaalwetenschapper in hart en nieren. All in all, een bescheiden man, een lichtend voorbeeld, un grand ami.

Lieven D'hulst

Mijn eerste kennismaking met Dirk dateert van toen hij assistent was bij Rik Van Gorp en optrad als lesgever in een college over Vertaalonderzoek (ik herinner me de correcte titel niet meer) dat ik als studente Romaanse kon volgen. De lessen van Dirk waren perfect voorbereid en gestructureerd, wat schril afstak tegen ervaringen uit sommige andere colleges. Net zoals zijn Engels, was ook zijn Nederlands heel mooi verzorgd en gearticuleerd. Als student kwam je dus niet voor verrassingen te staan, noch qua vorm, noch qua inhoud. Dat dit veel voorbereidings- en ander werk vereist, besepte ik toen nog niet voldoende!

In diezelfde periode zat ik geregeld te wachten voor een thesis (nu MA proef) afspraak bij José Lambert wiens kantoor in dezelfde gang lag als dat van Dirk. Zowel Dirks deur als die van Jan Flamend (toen ook assistent) stonden steevast open. Het was dan wachten op een bulderende "Titaaaaa" van Jan naar Dirk. Aangezien we dat onder studenten best grappig vonden, gebruikten we onderling ook deze alias. Voor zover Dirk dat nog niet wist, ga ik ervan uit dat het ons bij deze vergeven is...

Mijn andere herinneringen zijn grotendeels verbonden met CETRA. Zo ben ik vele keren samen met José Lambert en Dirk met de wagen naar Misano Adriatico gereden, de toenmalige locatie van de Summer School. Het waren lange ritten die zonder uitzondering met uren vertraging startten in een met boekendozen volgestouwde wagen, waar nog een beetje plaats was voor de passagiers. Dirk bleef in alle omstandigheden kalm en goedgezind, dankzij een dosis gezond Brits flegma. De gesprekken waren altijd interessant en het glas was altijd halfvol: geen gezeur, geen geklaag, geen negativiteit zonder daarom in nietszeggendheid te vervallen.

Toen CETRA later in Leuven georganiseerd werd, was Dirk altijd chauffeur van dienst om de internationale staff voor een zaterdagavondetentje naar bij mij thuis te rijden. Kwam dat altijd goed uit? Had Dirk daar (voldoende) tijd en zin voor? Het zijn vragen die Dirk niet stelt. Om het met Benjamin Franklin te zeggen: “if you want something done ask a busy person”.

Voor dit alles en nog veel meer, veel dank Dirk! Het ga je goed!

Reine Meylaerts

Voor mij is Dirk het prototype van een *scholar*: erudiet, welgemanierd, gelijkmoedig, collegiaal. Hij is zelfs een dubbele scholar: anglist en vertaalwetenschapper, en in beide disciplines blinkt hij uit. Voor heel wat van zijn vertaalwetenschappelijk werk is het onvertaalbare adjectief *seminal* het enige juiste. Nee, baanbrekend betekent niet hetzelfde, al denkt DeepL van wel. Het gaat immers om dat zaadje, dat Dirk ongetwijfeld bij veel studenten en onderzoekers geplant heeft. Er wordt geen baan gebroken, er wordt gezaaid en geoogst. Een vruchtbare carrière, die ook veel andere mensen ten goede is gekomen. En net wanneer je een al te hoge pet op hebt van je collega kom je hem tegen in het zwembad van Kessel-Lo. Chloor, glibberige tegels en vieze gootjes: ook dat is het leven van een scholar. Dirk, the elements be kind to thee, and make thy spirits all of comfort: fare thee well.

Elke Brems

Ik heb Dirk in dezelfde periode, onder dezelfde omstandigheden en vooral in dezelfde gang leren kennen als Reine, ik zal dus niet in herhaling vallen. Een hommage aan decennialang CETRA met Dirk verdient een ultieme Chestermaniaanse Clerihew:

Leuvense bard Delabastita
Ik vertaal, dus ik besta
Veel Romeo, minder Juliet
Pensionering als nieuw Target

Luc van Doorslaer

Unlike all the others... ken ik Dirk nog maar een kleine tiental jaar en dan uitsluitend als gewaardeerd CETRA staff member. Altijd even aimabel en vriendelijk glimlachend naar de beetje vreemde eend in de bijt: de tolkwetenschapper uit Antwerpen (what's in a name?). Met brede interesses, hoe kan het ook anders, als editor gedurende jaren bij *Target*... Voor mij was en is hij de grote Shakespeare-en-nog-veel-meer-expert, de literatuurwetenschapper, de man die Nederlands, Frans en Engels perfect beheerst ... wat een geruststellende gave is dat tussen de LLMs, chatbots en transformers vandaag de dag!

In het kader van de CETRA Summerschool , waar ik Dirk heb leren kennen, lijkt ook mij een Clerihew aangewezen:

Dirk Delabastita

Als anglofiel en professor in Namen op stap

Onderhield CETRA-studenten bijna 35 jaar

Onder andere over publicaties in Vertaalwetenschap

Heidi Salaets

Dirk, nu je wordt afgezwaaid aan de Université de Namur, lijkt het me op zijn plaats om aan deze instelling onze welgemeende excuses aan te bieden, omdat ze je zo vaak hebben moeten missen wanneer we jou en je expertise gegijzeld hielden. Al lag ook wel een beetje aan jezelf:

Our fine colleague Dirk Delabastita

In his more than fulfilled curriculum vitae

Attended and informed almost without any exception all the CETRA steering board and daily board meetings

Which is only one of many reasons why he is our sweeting

Pieter Boulogne

Dirk, your poise and thoughtfulness has impressed me from our first encounter at the 2015 CETRA summer school, me as a doe-eyed doctoral student and you as an erudite and eloquent senior faculty member, to our latest meeting as CETRA board members, you as an 'old hand' who has been with CETRA from the start, me as a new director feeling around for the reins. Your even-keeled guidance has been indispensable to me, to CETRA

and to the hundreds of translation studies colleagues who have passed through it over the years. An unwavering commitment to an ecologically responsible, socially equitable future for the summer school is just one legacy you leave CETRA, a community that will always be indebted to you and where you are always welcome. It has been a pleasure to work with you. Here's wishing you all the best on the next adventure.

True to CETRA tradition, a Clerihew:

In homage to Dirk Delabastita,
whose wisdom and calm conjure Shangri-La.
A man of the Bard, he showed us the way
to target translation and help the words play.

Jack McMartin

Dirk, the gentleman

Daniel Gile

It was in 1992, I believe, that I first met Dirk. I had been invited to Leuven to speak before Belgian researchers, presumably at José Lambert's initiative, perhaps to see whether I was a likely candidate for the 1993 CERA professorship. With my mathematical background and current interests in conference interpreting, I was impressed by the open mind of these colleagues who seemed to come mostly from literary studies and who took some of their time to hear E.T. in view of his possible invitation to be the main speaker at the next annual CERA summer school session. Dirk Delabastita was among them. This calm young man (I may have been young as well at that time, who knows?), who was apparently a Shakespeare scholar, asked interesting questions and made interesting comments in carefully articulated British English. I could not see what I could possibly contribute to someone with his interests. And yet he and other colleagues were about to take the chance of inviting an alien in their midst!

I did become the 1993 CERA professor, became enthusiastic about CERA, and have been enjoying this chronic condition over the past three decades, with many opportunities to meet with Dirk and listen to him. I remember him sitting and listening carefully to members of the staff giving seminars and to students presenting their work, then standing up and contributing both questions and comments which demonstrated his willingness and ability to think beyond Shakespeare, beyond literature, to devote attention to research paradigms and methods quite remote from his home base. Always with a sharp mind and friendly, positive words. This also made him a very good editor of the prestigious journal *Target* over 6 years.

More recently, perhaps on the basis of his experience as a *Target* editor, over several CETRA sessions, Dirk has been giving workshops on publishing in TIS. Again, I was struck by how precise, right-to-the-point and constructive his advice was. These were certainly among the most widely applicable and useful workshops for all CETRA participants. And the advice was always well thought through and delivered with clear, articulate words.

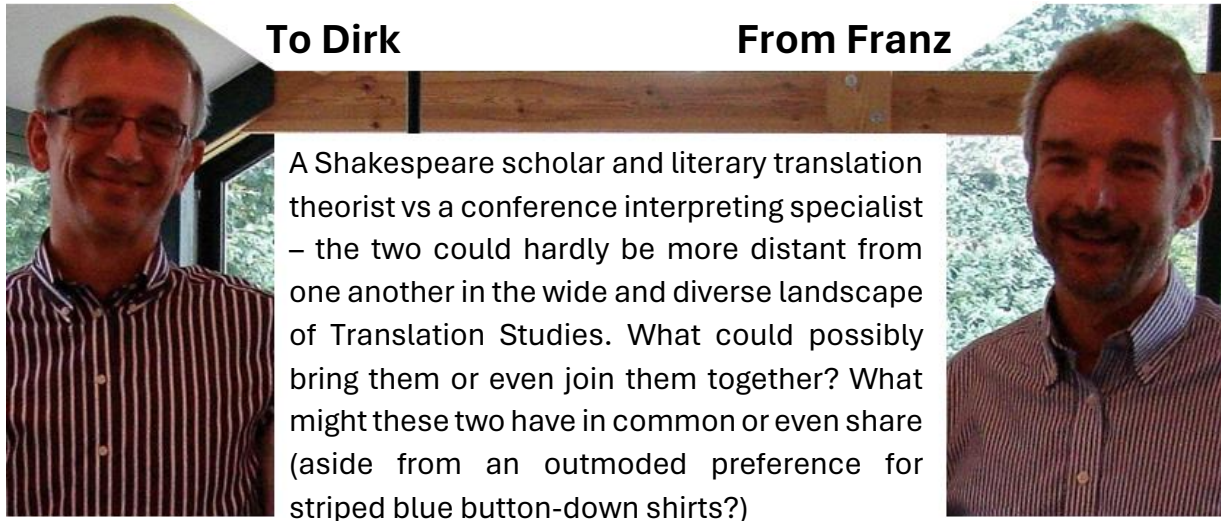
Physically, it is almost frustrating to see how little Dirk has changed over the years. Dorian Gray? I should not think so. Old enough to retire? I demand to see the evidence. Be it as it may, it has been a pleasure to interact with you, gentleman Dirk. Retired or not, I hope to see you from time to time in the future as well, and wish you the very best.

Daniel

To Dirk from Franz

Franz Pöchhacker

In a word, and in fact an acronym, it is CETRA, the brainchild of José Lambert that Dirk has done so much from the very beginning to nurture and help grow into the world's most successful research training program in our field. Open even to rookie interpreting researchers in the early 1990s, the then CERA Chair program allowed us to make initial contact. But it was not until well over a dozen years later, each of us busy 'doing our thing', that we found opportunities for 'growing together' within the CETRA Summer School community. The occasion was Miriam Shlesinger's incumbency as CETRA Chair Professor in 2007, when I first contributed to the Summer School as supporting staff. And this paved the way for discovering much further shared ground, thanks to all the wonderful colleagues reaching out and linking up, not only during lectures, seminars and presentations, but also, and especially, at a legendary dinner party hosted by Reine Meylaerts in her beautiful home.

It is the picture taken during that delightful and delicious Saturday evening in 2007 that I would like to share here – now in its entirety and without manipulation – as a most precious memory of the good times spent together as CETRA colleagues and friends.

The semiotically inclined will not fail to notice that the ingenious photographer apparently even managed to incorporate a symbolic tribute to the CETRA founder's inspirational brightness and 360° vision of the field. No less significant, José, rightfully in central position, is joined by Dirk as the man giving so much allegiance and support (and a safe ride home to us).

The photographic reminiscence featuring also Miriam is significant here in yet another way, but the second treasured DD memory I wish to share requires a few bits of background information. One is that Miriam and I had noticeably been taking advantage of CETRA sessions for our work as co-editors of a Benjamins journal – a role also assumed by Dirk, for *Target*, in 2012. As fellow journal editors, we indulged in sharing the joys as well as the frustrations of the job, most of which is done behind the scenes. Dirk changed that when he began offering his CETRA seminar on publishing (or rather, on getting published, or not) in *Translation Studies*, and this became an important fixture of the program.

In 2012, five years after the 'session' reflected in the photo, it was my turn to give CETRA Chair lectures, with Miriam among the star-studded cast of staff. Celebrating our friendship and collaboration over the years, at a time when some of us knew that she was struggling against a fatal illness, I slipped a poetic tribute to her into one of my lectures, to which she responded in kind – and, not surprisingly, in better style. Also addressed in this way, in the form of a Limerick, was Andrew Chesterman, who then came to provide the crucial inspiration for what has now turned into a CETRA tradition.

On top of all the key ideas he has given to *Translation Studies*, Andrew lifted CETRA's poetic standards to a new level by introducing staff and students to the Clerihew – a type of pseudo-biographical poem named after its inventor, the early 20th-century writer and humorist Edmund Clerihew Bentley. Following Andrew's instructions (that the

four lines of a Clerihew needed to be of unequal length and meter, with an AABB rhyme scheme and the person's name forming the first line), CETRA participants took to Clerihewing with great devotion, particularly at the CETRA Summer School sessions of 2016 and 2017. It was at the group dinner in 2017 that one of the best CETRA Clerihews ever was composed and presented by one of the participants, and it was devoted to the man honored in the present tribute. I am regrettably unable here to recreate the atmosphere of sincere appreciation and warmth with which that ingenious creation was presented to Dirk in celebration of his quintessential CETRA-ness and untiring devotion to highest standards of academic rigor, but I happily join in its amicable spirit, adding my my own admiration and gratitude, and my very best wishes to a most wonderful colleague!

Professor Delabastita

Advised a CETRA señorita:

'If TARGET rejects you, don't lament.

We accept just ten percent.'

A Belgian in Murcia: Dirk as European Shakespearean

Keith Gregor

I first met Dirk Delabastita in the late 1990s in Murcia, S.E. Spain. Dirk had been invited to the University to discuss the possibility of setting up an association of scholars whose common concern was the reception of Shakespeare in the European continent, including the UK. Dirk's main calling-card was the publication in 1993 of *European Shakespeares: Translating Shakespeare in the Romantic Age*, a volume coedited with Lieven D'hulst that had grown out of the conference with the same name held at the University of Antwerp. For those of us beginning to discover the wealth of scholarship devoted to Shakespeare's entry in different national cultures, both 'with' and 'without' his language, reading the essays and round-table discussion in this unassuming volume had been a genuine voyage of discovery. On the one hand, by examining instances of translation and adaptation in countries as diverse as France, Germany, Russia, Italy, Portugal and the Netherlands, the book provided concrete cultural evidence of the need to pluralize the proper noun 'Shakespeare'; on the other, whether directly or indirectly, it showed how instrumental the English playwright had been in the formation of national cultures other than his own.

In coming to Murcia, Dirk joined the likes of Balz Engler (Switzerland), Marta Gibinska (Poland), Mick Hattaway (UK), Ton Hoenselaars (Netherlands), Ángel-Luis Pujante (Spain) and Alexander Shurbanov (Bulgaria) in generously putting his time and expertise into the preparation of a conference, "Four Centuries of Shakespeare in Europe", from which would ensue not just an important publication but the germ of the European Shakespeare Research Association (ESRA), finally formalized at a conference in Iasi (Romania). Since those heady pre-Brexit days, the non-fee-paying Association has grown exponentially, its biannual conferences attracting literally hundreds of scholars from both Europe and the rest of the world.

Since that Murcia meeting, I have had plenty of opportunities to chat with Dirk and to benefit from his clear-headed views on Shakespeare's Europeanness, as well as the privilege to count on him as member of a series of research projects I've led on the reception of Shakespeare's work in Spain in a European framework. It was as a project member that Dirk returned to Murcia, this time for a seminar entitled "Romeo and Juliet in European Culture", for which he was an obvious pick as keynote speaker. It is at the same seminar that the idea was hatched not just of a book to mark the event, but of a whole book series to provide space for a theme that seemed to be gaining more and more adepts: Shakespeare in European culture. Thanks to Dirk's tireless efforts, the series idea was accepted by the same publishing-house that had brought out his *European Shakespeares*, John Benjamins. Amongst the aims of the collection, which Dirk would be coediting with myself, was that of highlighting not only "how Shakespearean texts,

models and myths have shaped European cultural identities, but also that there is no ‘Shakespeare’ without his European sources, influences and afterlives”. With Ton Hoenselaars and Juan Francisco Cerdá as Associate Editors, the series boasts a truly international team of advisors, including both young and established Shakespeare scholars, some of them ‘household names’ in international Shakespearianism such as Michael Dobson or Peter Holland, *all* of whom leapt at the opportunity of participating in a venture which had the ‘Delabastita’ seal of quality.

It was our *Romeo and Juliet in European Culture*, coedited with Cerdá, that got the series running back in 2017. Since then, there have been two more collections—Silvia Bigliuzzi’s *Shakespeare and Crisis: One Hundred Years of Italian Narratives* and *Othello in European Culture*, edited by Elena Bandín, Kaura Campillo and Fran Rayner—and, though economic considerations have challenged the viability of the series, there are one or two more in the pipeline. Running the series with Dirk has, for me, been a constant source of wonder and admiration: not only because of his meticulousness with style and other formal issues, but for the enviable critical acumen he has brought to every volume, the sharpness of his suggestions for improvement and, above all, the depth and range of his understanding of Shakespeare as a European phenomenon.

My latest contact with Dirk was to invite him once again to collaborate in a Murcian venture, this time as contributor to Shakespeare and the European Heritage, a festschrift for the retiring Professor of English Literature at Murcia, Ángel-Luis Pujante. Needless to say, and in spite of his numerous commitments, Dirk did not hesitate to answer the call, his essay on Shakespearean intertextuality in Ian McEwan’s *In an Nutshell* a characteristically witty and insightful study of the enduring presence of *Hamlet* in contemporary literature.

It remains for me to wish Dirk well on his retirement. A genuinely charming man whose immense knowledge and enviable clear-headedness has been a source of inspiration for those of us who’ve been lucky enough to know him and work with him.

Keith Gregor, University of Murcia

Squib

Etym: Eng. voetzoeker, schotschrift, (kort bericht als) opvullertje.

Een squib of spierinkje is een term uit de Amerikaanse linguïstiek voor een korte beschouwing over taalkundige feiten die een probleem vormen voor de bestaande theorieën of die nog niet bestudeerd zijn. De redactie van het tijdschrift *Spektator* heeft de term 'squib' ook van toepassing verklaard op de letterkunde en de literatuurwetenschap en heeft na een taalkundig squib-nummer (jrg. 6, nr. 7/8) twee afleveringen met letterkundige squibs gevuld (jrg. 10, nr. 6 en jrg. 18, nr. 5).

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Shakespeare *fartaytsht un farbessert*

Michael Boyden (Radboud Universiteit Nijmegen)

There is always room for improvement, even in serious scholarly fields such as Translation Studies. Let's take Shakespeare's multilingual wordplay as an example. Whole libraries have been written about the complexities involved in rendering the Bard's puns into other languages with necessarily less developed vocabularies and felicity conditions. Say you feel a humanitarian urge to make the linguistic riches of *King Henry V* available to the Samoan reader. You will discover it is well-nigh impossible to capture the humor in the French princess Katherine's English language lesson in act 3. Did you say you consider it your Benjaminian *Aufgabe* to translate *The Merry Wives of Windsor* into Crimean Tatar? You will give up once you reach the bit in Latin at the beginning of act 4! And then you can still count yourself lucky that Crimean Tatar belongs to the Turkic language family, which seems to rule out any unwanted interference between source and target languages (and even that is doubtful, given that Shakespeare first reached Turkish-speaking audiences by means of indirect translations from the French). Inevitably, any translator eager to elevate their cultural tradition by orbiting it closer to Shakespeare's genius will, as the saying goes, come home from a "bald trip" (no relation at all with the Spanish pulp comedy *Por los pelos*).

Luckily, we have at our disposal Dirk Delabastita's erudite scholarship which, if it does not help us to actually translate Shakespeare's wordplay into another tongue, usefully categorizes the multiple ways in which a joke can fall flat when it crosses linguistic and cultural boundaries. If there are indeed fifty ways to leave your lover, there are many more to kill an Elizabethan pun! This said, does not honesty demand that we also ask whether there is anything that Shakespeare might learn from *us*, flawed mortals? Suppose the Bard is brought back to life in a Chinese lab by means of illegal gene technology. What kind of advice would we give him should he choose to stage some of his plays for an audience with the focus span of a tweet (or rather xeet)? Thinking about it, there is nothing new about this question, not if you have read Joel Berkowitz's book with the admittedly (oxy-)moronic title *Shakespeare on the American Yiddish Stage* (2002). As Berkowitz documents, the tercentenary of Shakespeare's death in 1916 got quite a bit of attention in the then flourishing Yiddish press. All commentators agreed that, were the Bard to be raised *dybbuk*-like from the dead, he would have a hard time peddling his plays to the Jewish theater. In any event, the plays would have to be *upgraded* to match the audience's taste for sentimental pulp theater or *shund*. Luckily for the Bard, several competent translators were already doing that important cultural work for him at this particular juncture, which is why we can now pretend to read several translations of Shakespeare's plays, "*fartaytsht un farbessert*" (translated and improved), all accumulating digital dust in the Steven Spielberg Yiddish Library. Does it really matter

that, contrary to a persistent myth, none of these translations actually carries the subtitle “*fartaytsht un farbessert*”? What *does* matter is that the above-mentioned translators, who adapted Shakespeare’s oeuvre to popular Jewish taste in the golden years of the Yiddish theater, were guided by this noble ideal. Take, for example, Isidore Zolotarevsky’s *Der yeshive-bokher, oder, Der yidisher Hamlet*. Isn’t Hamlet’s torment much more urgent and heartfelt if he figures as a pale, emaciated student at a *yeshiva* or orthodox religious school? Early twentieth-century lovers of the Yiddish theater definitely thought so, and in these as in other matters the customer is always right!

Once we broaden our horizon in this way, it will open up a world of possibilities that were simply not on our radar when we were still pointlessly pursuing *le mot juste*. We will stop worrying about incestuous family connections between royalty, languages, or cultural traditions. We won’t have to figure out to which subgroup of the Kipchak family the Crimean Tatar language belongs. We no longer care about legitimate and illegitimate children in *King Lear*. Our mission, from now on, is to bastardize Lear, to drag him down to our level, to make him speak the speech *fun der gas* (street slang). In other words, adopting such a melioristic attitude will liberate us, and by extension the Bard of Avon, from the straightjacket of tradition – and we will all be better for it! I would like to believe that we can derive valuable lessons from this philosophy of adaptive enhancement for the practice of translation today, now that AI is making this difficult task so much easier, and in some respects redundant. Whatever happens, there will always be room for improvement!

De taalgevoelige snaar

Rainier Grutman (University of Ottawa)

‘I said it in Hebrew—I said it in Dutch—
I said it in German and Greek:
But I wholly forgot (and it vexes me much)
That English is what you speak!’
(Lewis Carroll, *The Hunting of the Snark*)

De teksten van Lewis Carroll beantwoorden aan meerdere interesses van Dirk Delabastita: ze bevatten heel wat woordspelingen, uiteraard (*œuf corse*), maar ze zetten ook aan tot reflecteren over vertalen en bevorderen bovendien de anglofilie, *the love of all things English*. Maar net zoals *Everyman* schatplichtig is aan *Elckerlijc* (of is het net andersom?), graait Carroll graag in de bak van gemeenschappelijke Germaanse wortels (tegenwoordig vaak *roots* geheten).

Neem bijvoorbeeld de *snark*, het beruchte beest waarop gejaagd wordt in zijn laatste nonsensgedicht. De traditie beschouwt dit neologisme als een zogenaamd “porte-manteauwoord” – een term die we trouwens aan Carroll zelf te danken hebben. Het zou nl. om een bewuste verstrengeling van *snail* (“slak”) en *shark* (“haai”) gaan. Jan Kuijper houdt het dan ook op “slaai” in zijn rijmende vertaling uit 2007, maar hij voegt er onmiddellijk een vraagteken aan toe: “Geen slak, geen haai, en per slot van rekening ook geen slaai?” Drie decennia eerder, ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van *The Hunting of the Snark* (1876), hadden Erdwin Spits en Evert Geradts respectievelijk geopteerd voor “trek” en “strok.” Geradts bedacht bovendien een ludieke vertaling voor de oorspronkelijke ondertitel: *An Agony in Eight Fits* werd bij hem *Een worsteling in acht dreunen...* Bij Kuijper lezen we daarentegen dat het om een *Een agonie in acht schokken* gaat, waarbij hij het Franse leenwoord “agonie” (i.p.v. het meer courante “doodsstrijd”) gebruikt om een mooie alliteratie met “acht” te creëren.¹ Henri Ruizenaar verkiest het Nederlandse equivalent (*Een doodsstrijd in 8 stuiptrekkingen*) maar laat tegelijkertijd het Engels staan in de titel van zijn eigen *Jacht op de Snark* (2001). Ook de meest recente Nederlandse vertaler, Tom van Weerden, schreef in 2013 gewoon “snark,” alsof dat woord ondertussen ook in onze taal gemeengoed was geworden. Antwerpenaar Paul Pourveur, tenslotte (voor zover ik weet de enige Vlaming in dit gezelschap), behield zelfs de volledige Engelse titel voor zijn toneelbewerking uit 1987.

Wat de titel betreft, is hier dus minder sprake van “de opgave van de vertaler” dan van “het opgeven van de vertaler”... Nu is daar niet noodzakelijk iets mis mee, temeer

---

¹ Kuijper volgt daarmee – al dan niet bewust – het voorbeeld van Oliver Sturm, die in 1996 *Die Jagd nach dem Schnatz* publiceerde met als ondertitel *Eine Agonie in acht Krämpfen*.

daar er een soort continuüm ontstaat door het feit het Engels soms wel erg dicht aanleunt bij andere Germaanse talen: Deens en Noors, weliswaar, maar ook Fries en Nederlands. Wanneer we pakweg bij Geoffrey Chaucer (einde de 14^e eeuw) lezen dat Arcite

*litel wiste how ny that was his care,
Til that Fortune had broght him in the snare.
(The Canterbury Tales, "The Knight's Tale," part 2)*

begrijpen wij beter dan de doorsnee Engelsman (of -vrouw) dat het personage in kwestie "amper *wist* hoe nabij zijn onheil was" totdat Fortuna, de godin van het (on)geluk, hem "strikte" of hem de "lus" (*snare*) om de nek deed. De voor die "lus" gebruikte koord is later onze "snaar" geworden (wanneer ze om een trommel werd gebonden), een betekenis die het Engelse *snare* (zoals in *snare drum*) er ook bijkreeg in de 17^e eeuw – niet toevallig de periode waarin een prins van Oranje de Engelse troon besteeg, wat gepaard ging met heel wat Nederlandse troepenbewegingen en de daarbij horende fanfares...

Voor de *snark* met een -k moeten we echter elders gaan zoeken. En het gaat om een heel ander soort muziek. In het Noord-Fries betekent *snoarkje* namelijk "snurken," en dat was blijkbaar ook zo in het Middelnederlands (*snarken* of *snorken*) en in het Middelhoogduits (*snarchen*, tegenwoordig *schnarchen*). De Zweden *snarkar* zelfs nog tot op de dag van vandaag en in sommige Engelse dialecten aan beide kanten van de grens met Schotland betekent *to snark* eveneens "snurken."

'Nu weten we waar Abraham (i.c. Lewis Carroll) de mosterd haalt!' zou je kunnen denken. Dat is misschien toch buiten de waard gerekend. De auteur van *Alice in Wonderland* was zeker niet te beroerd om etymologische spelletjes te spelen. Charles Lutwidge Dodgson wist bvb. maar al te goed dat zijn voornamen oorspronkelijk Latijns waren: *Carolus Ludovicus* (= Ludwig, Louis). Hij draaide ze gewoon om en vertaalde ze terug in het Engels, en zo werd Lewis Carroll geboren. Tegelijkertijd was het hem in zijn nonsensgedichten meer te doen om de klank dan om de inhoud. Net als in het eerder geschreven beroemde (en onder vertalers beruchte) "Jabberwocky," gaat het om woordbeelden, op zich nietszeggende neologismen wiens klanken echter dicht aanleunen bij bestaande woorden, zoals we net zagen met *snark* en verschillende variaties op "snurken." Het daarbij gepaard gaande creatieve proces van betekenisverschuiving ("[paronomasia](#)") heet dit in het *Algemeen Letterkundig Lexicon* waar Dirk aan meewerkte) opent een waaier van mogelijkheden. Het is dus niet zo dat alles kan herleid worden tot één enkele, zgn. "diepere" betekenis of "bron." Jan Kuijper vroeg zich dan ook terecht af: "Geen slak, geen haai, en per slot van rekening ook geen slaai?" Ook geen slang (*snake*), geen snaar (*snare*) en zelfs geen echte "snurker" maar wel een *snark*. In dat ene woord ligt een hele wereld verscholen, of anders gezegd, *since it is neither Dutch nor Deutsch, neither Ivrit nor Elliniká but English that you speak: a single word can contain (and conceal) a whole world.*

Dirk Delabastita:

“Ik kan in ruil daarvoor niets anders geven dan dank en altijd dank”

Ton Hoenselaars (Universiteit Utrecht)

De afgelopen weken heb ik veel tijd doorgebracht op het Internet, waar ik heb geprobeerd om het digitale doopceel te lichten van mijn dierbare collega Dirk Delabastita. Tijdens die speurtocht werd mijn oog al snel getroffen door een korte bijdrage van zijn hand aan de *Dietsche Warande en Belfort* (1988). Het ging om een recensie van de herziene uitgave van een door Harry Mulisch samengestelde bloemlezing van vertalingen en bewerkingen van de “To be or not to be”-monoloog uit *Hamlet*, met als titel *Woorden, woorden, woorden* (1973. Herziene uitgave Amsterdam: De Bezige Bij, 1987). Onder de recensie prijkte de mededeling: “Dirk Delabastita is Aspirant N.F.W.O.”

Wat mij het meest opviel bij het lezen van deze vroege Delabastita was dat de persoonlijkheid van Dirk – iemand die ik een aantal jaren later pas echt zou leren kennen – al zo duidelijk te herkennen was, of, anders gezegd, dat hij al in een heel vroeg stadium, een geheel eigen stijl had, een stijl ook die in de loop der jaren niet wezenlijk zou veranderen.

Iedereen die het voorrecht heeft gehad om met Dirk te mogen samenwerken, zal weten dat hij verkleinwoorden niet schuwt. Dat was in deze vroege recensie ook al het geval: “Zijn woorden ‘maar’ woorden,” vraagt de recensent zich af, “zijn het gewoon etiketjes voor dingen en betekenissen die zelfgenoegzaam zijn?” Deze tekst getuigt ook van oog voor detail, c.q. voor het ontbreken van detail, en een neiging om hier onomwonden over te rapporteren: “Die monoloog staat vooraan afgedrukt in Mulisch’ boek, op de eerste bladzijde zei ik bijna, maar een paginering ontbreekt helemaal.”¹

Wij zien een Dirk Delabastita in beeld komen die ongezouten kritiek levert op Harry Mulisch’ zogenaamd herziene bibliografie van de *Hamlet*-vertalingen: “Toch nog het volgende. Als het onder meer de bedoeling was van deze tweede editie om de collectie vertalingen van de monoloog up-to-date te houden, dan moet ik Mulisch erop attenderen dat zijn anthologietje vertalingen in feite nog verschillende ernstige omissies vertoont. Of worden die versies in de portefeuille gehouden voor een derde editie?” Ik weet niet of Harry Mulisch het destijds op prijs heeft gesteld dat een misschien wat al te strenge aspirant gewapend met de opgeheven wijsvinger en het dodelijke verkleinwoord – toch

---

¹ Ik denk niet dat Dirk verantwoordelijk is voor de fout in de volgende zin van de recensie: “Op het kaft vooraan zien we de befaamde Droeshout-gravure van Shakespeare, die de titelpagina sierde van de First Polio uit 1623.” Deze fout lijkt mij tijdens het digitaliseren van de gedrukte tekst te zijn ontstaan, waarbij een volgeslibde letter “F” is aangezien voor een “P”. Het gaat hier in meer dan één betekenis om een kinderziekte. Woorden, woorden, woorden.

wel erg weinig heel hield van zijn speelse bloemlezing. Wel weet ik dat als Dirk de lat voor Mulisch destijds erg hoog legde, hij dat voor zichzelf zijn hele carrière lang als Vertaalwetenschapper en als Shakespeariaan niet anders heeft gedaan.

Dat is mij in de loop der jaren op alle fronten duidelijk geworden. Tijdens de promoties waarbij wij samen betrokken waren. Als bestuurslid van het Shakespeare-Genootschap van Nederland en Vlaanderen en als redactielid van *Folio*. In de vele jaren dat wij vol overtuiging werkten aan de oprichting en de groei van de European Shakespeare Research Association. Bij het samenstellen en bijhouden van de geannoteerde *European Shakespeare Bibliography*. Bij ons werk aan het themanummer over meertaligheid van *English Text Construction* (2013), dat verscheen met een titel die alleen Dirk had kunnen bedenken: “‘If but as well I other accents borrow, that can my speech diffuse’: Multilingual Perspectives on English Renaissance Drama.” Bij onze inzet voor *Shakespeare and the Language of Translation*, de bundel voor de Arden Shakespeare-serie. Daar prijkt mijn naam op het titelblad, maar ik heb er nooit een geheim van gemaakt, en ben om die reden dan ook blij het hier nog eens te kunnen zeggen, dat het hele project zonder de raad, de medewerking, en de zegen van de vertaalpaus (zoals ik Dirk altijd omschrijf aan mijn collega’s in de Shakespeare-parochie) nooit een succes zou zijn geworden. Tijdens de jaren waarin wij samenwerkten, legde Dirk de lat altijd enorm hoog. Hij was dan de maatstaf voor mij. Met zijn unieke combinatie van plichtsgevoel en toewijding liet hij op voorbeeldige manier zien hoe bij hem de mens en de wetenschapper blijk geven van eenzelfde mate van integriteit.

Dirk Delabastita, 2023

Dirk heeft in de loop der jaren een enorme reputatie opgebouwd, op een groot aantal vakgebieden, en dit *liber amicorum* vormt daar het onomstotelijke bewijs van. Ondanks zijn naam en faam, echter, is Dirk altijd Dirk gebleven. Immer goed geluimd. Vriendelijk. Innemend. Van ijdelheid kan je hem niet betichten, eerder van een te grote bescheidenheid. Daarvan getuigt het werk dat hij kort voor zijn emeritaat heeft voltooid – een geannoteerde bibliografie voor “Shakespeare in Translation” die deel uitmaakt van

de nieuwe online-database van Oxford University Press. Dirk heeft véél belangwekkends gepubliceerd op zijn vakgebied, maar uit bescheidenheid bedenkt hij in deze bibliografie elke keer een manier om een bepaalde tekst van hemzelf wel te noemen, maar niet zijn eigen naam. Ik citeer:

Smith, Bruce, ed. 2016. *The Cambridge Guide to the Worlds of Shakespeare*. Two volumes. Cambridge: Cambridge University Press. [...] Volume 2 (*The World's Shakespeare, 1660-Present*) has a substantial section devoted to Shakespearean translations, as well as an array of articles on related international encounters. One of the best places to start and a solid foundation for more advanced research.

Wanneer Dirk het heeft over “a substantial section devoted to Shakespearean translations,” gaat het in werkelijkheid om een verzameling van 11 superbe essays, die speciaal onder aanvoederschap van Dirk voor de *Cambridge Guide* werden geschreven, met een inleiding van hemzelf waar je u tegen zegt.²

Nog een citaat uit de nieuwe geannoteerde bibliografie van Oxford University Press:

Baker, Mona, and Gabriela Saldanha, eds. 2009. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Second edition. London: Routledge. Contains an entry on the translation of Shakespeare but is also useful in that ...

U raadt het al. Met de frase “an entry” verwijst Dirk terecht, maar wederom op een al te bescheiden manier naar zijn eigen “Shakespeare Translation.” De bibliografie voor Oxford University Press bevat nog meer van dit soort voorbeelden, maar dat neemt u, hoop ik, inmiddels wel van mij aan.

Wat mij is bijgebleven is de volgende opmerking van Dirk: “No dedicated book-length reference work exists as yet on the specific theme of Shakespeare translation.” Dat is opvallend. Met dezelfde overtuiging als die van de Aspirant N.F.W.O. zien wij hier hoe Dirk, in zijn eigen bibliografie, niet alleen meldt wat erin staat, maar ook wat ontbreekt. Hier geeft Dirk in wezen het estafettestokje door aan de lezer. Hier begint de toekomst van Shakespeare en Vertalen, die ondenkbaar zou zijn geweest, dat moge duidelijk zijn, zonder de gigantische inzet van Dirk Delabastita.

---

² Verbaast het u dat één van deze essays – “Shakespeare without Sweat: Updating and Simplifying Shakespeare’s English” – ook nog eens door Dirk zelf werd geschreven?

DD issues

Noémie Nélis (Université de Namur)

As I am sitting here, in my hospital bed, waiting (not so) patiently for the arrival of my second son, I am also reading an email from Dirk, who is kindly asking me for news. Is the baby OK? Am I? Can he help in any way? As I am reading his words, I am reminded of the qualities I admire the most in him: his kindness and empathy, his patience and intrinsic decency, his dependability and his strong sense of duty and responsibility. Not uncoincidentally, one might also argue that these are *fatherly* qualities – qualities possessed by those who care for others, in ways that transcend their own well-being. This, I would argue, is what Dirk is to many of us on the fifth floor: our work dad, unobtrusively leading by example a family of many that, if they may not have “daddy issues,” certainly have “DD issues.”

While “daddy issues” supposedly arise from a lack of love, trust or support in a father-child relationship, “DD issues” are the exact opposite, as they originate in successful professional relationships built on exactly the kind of trust and support young (and old!) researchers need. Resulting symptoms involve a sense of anguish and grief at DD’s imminent retirement, not unlike the empty nest syndrome, but in reverse. Treatment may require a course of bibliotherapy (specialists recommend Berthoud & Elderkin’s *The Novel Cure*, which Dirk himself has been known to enjoy), and the creation of a written record of appreciation, known in some circles as a *liber amicorum* or a *Festschrift*. A book of friends indeed, written in celebration of one whose contributions both to his field and to our professional lives are invaluable.

Many contributions in this collection mention Dirk’s active participation in some of the most domestic aspects of our department’s life. Dirk is a creature of habit: he will mark any future event in his diary using a propelling pencil; he will do the dishes every day at work, even of those colleagues who lazily leave their unwashed mugs in the sink, knowing Dirk is bound to roll up his sleeves at some point. He will prepare coffee for twenty students and remember to buy biscuits for them ahead of our monthly book club – he knows I often forget. He will tap his belly whenever I compliment him on climbing the eight flights of stairs several times a day: there’s no pouch there, and he intends to keep fit. He will park in the most distant university car park, just because he enjoys the walk with the view of the river. He will give students additional time to finish their exams, will never – ever! – utter a mean comment against anyone, and unfailingly checks in on his younger colleagues and PhD students, giving them ample time for tutoring sessions, pep talks or informal chats. He will loudly say “entrez!” when one knocks on his door, will lower the organ music playing in the background, and will gesture towards the chair in front of him: “sit down, let’s have a chat!”. Although he is always busy, he is never too

busy if one needs his help; in his office, one is never unwelcome. Rather, he makes us all feel at home.

On a more personal level, Dirk in the past ten years has been my own work dad, my mentor and role model, my life coach at times. His discreet style of leadership is more powerful than it looks: I am certain I would not have made it through some of my darkest times as a PhD candidate had it not been out of loyalty to him. Like a child looking up to her father, I did not want to disappoint one who so clearly believed in me. Some of his catch phrases I still try to live by – “le mieux est l’ennemi du bien” is one – but I do not think I can lay down in words everything he has taught me. If only in terms of work ethics, Dirk truly embodies academic excellence, dedication, transmission, innovation, humility and common sense, all values I would like to try and live by myself. In working and teaching for and with him, I (hope to) have matured both as a researcher and as a human being, to the point that I do not think I would be the same person today without the intellectual connection I have with Dirk and his work both as a translation scholar and as a literature professor. For me, writing a PhD was always a highly personal endeavour, sometimes reawakening old anxieties I would rather have left untouched, but instead of being impatient with me, Dirk, always dad-like, unfailingly managed to restore my confidence and provide fresh inspiration, imparting his immense knowledge and great wisdom generously.

When thinking about what I would write in this piece, I thought about father figures in literature, and was surprised to realize I had very few that readily sprang to mind – at least not when looking for unflawed ones. But there is one particularly moving scene I thought of, from a novel Dirk and I both admire and love deeply: Kazuo Ishiguro’s *The Remains of the Day*. Halfway through the novel, Stevens, butler at Darlington Hall, hires his father, former head butler in another great house, only to see him taken ill in the middle of an unofficial international conference taking place at the Hall. Torn between professional and private duty, Stevens eventually favours the former, in this way simultaneously living up to his father’s standards and breaking his heart: their final dialogue fails; it is indifference that prevails. A textbook example of parental failure, the (non-)relationship between Stevens and his father can mostly be attributed to their shared understanding of what they believe makes a great butler, and which they call “dignity” – dignity “in keeping with [one’s] position,” never allowing oneself to be off duty or to “remov[e] one’s clothing in public”. As a result, Stevens seems to have no private self, only a professional one, which he devotes to an unworthy master and an unworthy cause. In a 1991 interview, Ishiguro explained his decision to have a butler as protagonist as follows:

Most of us are like butlers because we have these small, little tasks that we learn to do, but most of us don’t attempt to run the world. We just learn a job and try to do it to the best of our ability. We get our pride from that and then we offer up a little contribution to somebody up there, or an organization, or a cause, or a country. We

would like to tell ourselves that this larger thing that we're contributing towards is something good and not something bad and that's how we draw a lot of our dignity.

Many others writing in this "cahier" have described Dirk as a gentleman, and although in *The Remains of the Day* this too can be problematic, it is true that in many ways Dirk is one. Yet I would argue that, in a sense, he is also, like the rest of us, a butler. Not just because he does the dishes, but because he, too, has dedicated his professional life to excellence, to serving a greater cause discreetly, humbly, yet incredibly efficiently. Dirk is a born servant-leader, committed to making sure that those he works with – students, colleagues – develop and thrive. He is not interested in wielding power, but he will do so for the good of the department and of the institution. And one cannot deny the man has dignity – whether this refers to his professional bearing or his consistent sartorial elegance. No t-shirts or trainers on the job for him, thank you very much.

Despite all this, however, Dirk could not be more different to both Ishiguro's butler and his gentleman: there is nothing misguided about Dirk, nothing outdated. His innate sense of dignity is not a façade hiding some other, suppressed self – it is who he is, honest and transparent through and through. With Dirk, what you see is what you get. Not that he is not complex: if he is loyal to the institution, he is never blindly so; if he is attached to tradition, he is not a traditionalist; if he can commit to a cause, he also has a very clear sense of what is right and what is not, even in the service of a cause. If he has often overworked, losing himself in editing, reviewing, revising, preparing, teaching, etc., he has also, I believe, never lost sight of what matters most: family. The many pictures we have seen of his grandchildren are proof of that; so is the proud and loving way he always talks about his wife and kids. There is no doubt in my mind that Dirk is one of the lucky few to have managed to achieve this rare thing in an academic career, calmly striking that delicate, elusive balance between a successful professional life and a fulfilling private one. Moreover, if, in *The Remains of the Day*, Stevens's naïve hopes that his actions may have "consequences of unimaginable largeness" ultimately prove misguided, the testimonies collected here show that Dirk's own actions both as a scholar and as a teacher have had highly beneficial and far-reaching repercussions.

Let us not entirely dismiss poor Stevens though: as he travels across the British West Country, away from Darlington Hall and through places ever more mundane, the aging butler progressively sheds his professional persona, and starts questioning the nostalgia he feels about his professional past and the fictionality of the misguided beliefs and myths that have determined it. He is helped in this endeavour by several picturesque characters he meets on the road, with each encounter participating in Stevens's new, patchwork identity, to the point that he arguably becomes a fluid, plural, relational being – shaped by his critical connections to the world at large and those that inhabit it. I, too, like all of us, have been shaped by those I have met on my own journey, but there is no doubt that the path I have trodden alongside you, Dirk, these last ten years, has been key

to my own patchwork identity. All that remains, then, is for me to thank you, and to encourage you to do just what Stevens is urged to do at the end of the novel, as he starts to contemplate retirement:

You've got to keep looking forward. [...] You've got to enjoy yourself. The evening's the best part of the day. You've done your day's work. Now you can put your feet up and enjoy it. That's how I look at it. Ask anybody, they'll all tell you. The evening's the best part of the day.

Thanks, Dirk, for everything. I do not think I will ever solve my "DD issues."

Noémie

*Think where man's glory most begins and ends,
and say my glory was I had such friends.*

William Butler Yeats

Versie

ЕТΥМ: Lat. versio = verdraaiing, verandering, vertaling < vertere = wenden, keren.

Term uit de *tekstkritiek* voor een tekst die het resultaat is van een bewerkingsproces (*bewerking, adaptatie*). Met name gedurende de middeleeuwen was het heel gebruikelijk dat teksten in de loop der tijd bewust veranderd, bewerkt of aangepast werden. (...)

De term versie is ook van toepassing op vertaalde teksten; men spreekt dan van een versie in een vreemde taal.

Bron: *Algemeen Letterkundig Lexicon* op dbnl.org.

Quelques vers en traduction, pour un collègue et ami

Valérie Bada & Christine Pagnouille (CIRTI, Université de Liège)

Dirk est un ami de longue date, à l'humour très British, et un collègue sur qui on peut compter en toutes circonstances. Notre complicité remonte au millénaire passé lors de rencontres de traducteurs et traductologues. Elle s'est resserrée il y a 10 ans, lorsque, sur proposition de la filière de Traduction et interprétation de l'Université de Liège, le professeur Delabastita obtenait une Chaire Francqui au titre belge et nous faisait l'honneur de six conférences qui ont marqué collègues et étudiant·es tant par l'originalité de la perspective critique que par l'élégance teintée d'humour de leur présentation. Depuis, nous avons tissé avec cet esprit distingué et brillant maintes collaborations, que ce soit lors d'un colloque organisé par notre Centre interdisciplinaire de recherches en traduction et en interprétation (CIRTI), d'une conférence, ou encore pour évaluer un manuscrit de notre collection *Truchements* (aux Presses Universitaires de Liège).

Dirk Delabastita a la simplicité et la modestie qui caractérisent les grandes intelligences ; il impressionne tant par son talent pédagogique que par l'aisance avec laquelle il combine les savoirs critiques. Son approche traductologique accommode les perspectives sociologique, historique, linguistique, littéraire ou encore idéologique pour nourrir une réflexion remarquable par sa finesse et par son originalité. Il observe les « interactions individuelles, les contacts interculturels et les rapports de force qui s'établissent inévitablement dans les contacts et les transferts entre les langues », montrant que la traductologie nous ramène aux questions d'identité, d'idéologie, d'éthique parfois (Delabastita, cité dans *Le 15e Jour du mois*, n° 231, février 2014) et mettant en évidence une transdisciplinarité qui « préfigur[e] les stratégies scientifiques de demain » (ibid.). Pionnier tout autant que visionnaire, Dirk Delabastita est ainsi une figure tutélaire qui ne cesse d'inspirer et de nourrir tant notre enseignement que notre recherche.

En guise d'humble geste de remerciement, nous lui dédions la traduction de ces trois poèmes de John Glenday. En souvenir aussi d'un jeu de ping-pong traductif sur la plage de Douvres...

Auteur de plusieurs recueils de poèmes, dont *The Apple Ghost* (1989), *Undark* (1995), *Grain* (2009), *The Golden Mean* (2015) et *The Firth* (2020), John Glenday a grandi à Monifieth, à une dizaine de kilomètres de Dundee. Il a voyagé un peu partout et vécu ailleurs en Écosse, mais reste attaché à cette ville maintes fois détruite et mal reconstruite, mais aux habitants tellement accueillants. Aujourd'hui retraité, il a travaillé en milieu psychiatrique et avec des jeunes en difficulté. Il y a peu de facettes de l'existence qu'il ne connaisse.

Le premier poème évoque une flamme à protéger, qui est à la fois propre à chacun et qui existe en dehors de nous, « semée bien avant ta naissance ». Le deuxième nous

semble particulièrement pertinent dès qu'il s'agit d'interprétation littéraire : l'important, c'est la tache de l'incertitude. Dans le troisième, nous avons presque une vision de la Jérusalem Céleste, mais titre et première strophe établissent l'impossibilité de la quête.

The Matchsafe

for AN

If you must carry fire, carry it in
your heart – somewhere sheltered but hidden,
polished by hands that once loved it.

The lining may be scorched and blackened
but only you must ever know this.
That easy hush you sometimes hear at night

as the darkness stirs in you, is not
the accustomed ache of blood, but a flame
shivering against the wind –

a meagre flame seeded long before you were born
which you have always known must be kept
burning forever, and offered to no one.

La boîte d'allumettes

pour AN

*S'il te faut porter du feu, porte-le
dans ton cœur – là où il est protégé mais caché,
poli par des mains qui l'aimèrent. L'ont aimé ?*

*La doublure est peut-être abîmée
mais tu es seule à le savoir.
Ce petit murmure que tu entends la nuit*

*quand l'ombre frémit en toi, ce n'est pas
l'élan habituel du sang, mais une flamme
qui vacille face au vent*

*une faible flamme semée bien avant ta naissance
dont tu as toujours su qu'il fallait en garder
à jamais la lumière, et ne l'offrir à personne.*

Self Portrait in a Dirty Window
after James Morrison, 'The Window 1961'

Don't grumble if this window grants
you only what you see in it.

If you must have light, step out into the world.
If you need shadow, step out into the light.

For once, there is no weight in detail. Who cares
if that's an oily handprint, a belaboured

field or far-off hills? The dirt stain of uncertainty
is all that matters. It fills the room

with neither light nor dark, but the promise
of meaning, which, in itself, means nothing

though it's what you came here for.

*Auto-portrait à la fenêtre sale
d'après James Morrison, 'The Window 1961'*

*Ne protestez pas si cette fenêtre ne vous
renvoie que ce que vous y voyez.*

*S'il vous faut de la lumière, sortez dans le vaste monde.
S'il vous faut de l'ombre, sortez dans la lumière.*

*Pour une fois, les détails sont sans importance. Quelle différence
s'il s'agit d'une trace de doigts, d'un champ*

*labouré ou de collines au loin ? La tache de l'incertitude
c'est tout ce qui compte. Elle remplit la pièce*

*de ce qui n'est ni ombre ni lumière, mais la promesse
de sens, qui, en soi, ne signifie rien*

même si c'est ça que vous êtes venu chercher.

Abaton

(from the Greek a, not; baino, I go)

Let's head for a place, neighbouring and impossible,
that city neither of us has ever found;
it swithers somewhere between elsewhere
and here, anchored to the leeward dusk
fettered in cloud.

Look how it flourishes in decline –
no buttresses, no walls, no astragals,
only those luminous avenues of weather
gathering the cluttered light like window glass,
all furnished in the trceries of wind and rain.

Abaton

(du grec alpha privatif et bainein, aller)

*Allons dans un endroit, tout proche et impossible,
cette ville que nous n'avons jamais trouvée ;
elle vacille quelque part entre ailleurs
et ici, ancrée dans l'ombre sous le vent
entravée de nuage.*

*Vois comme elle prospère en son déclin –
ni contreforts, ni remparts, ni astragales,
rien que ces avenues lumineuses où le vent
rassemble des faisceaux de lumière en vitraux,
tous sertis dans des torsades de vent et de pluie.*

(trois poèmes de John Glenday, tirés du recueil *The Golden Mean / La Voie royale*,
reproduits avec l'aimable autorisation de l'auteur)

Sentimentele collega's

Adaptation libre et commentée de Paul Verlaine, « Colloque sentimental » (1869)

Maud Gonne & Wout Van Praet (Université de Liège & Université de Namur)

Dans le vieux parc inondé de lumière,
Deux collègues tout à l'heure se croisèrent.

Zijn doctoraat, en haar postdoc in Namen,
Vóór ze elkaar in Luik weer tegenkwamen.

Dans le vieux parc, inondé de lumière,
Ils évoquent un professeur littéraire.

– Te souviens-tu de Dirk, notre collègue à Namur?
– Die sprak over Shakespeare met zoveel passie en vuur !

– Blijkbaar stopt hij er weldra mee,
gaat hij bijna op pensioen. – Allez!

– Ah! Die mooie dagen op the fifth floor,
Et le dévouement de Dirk. – Mon mentor!

– Dat hij toch lang de spil van het departement was,
A qui manquera maintenant une force tranquille. – Hélas.

Tels ils parlaient affectueusement de Dirk,
En vertaalden hun tijd in Namen en heel de cirque.

Les traducteurs infidèles de ce classique de la littérature française ont tenté, au travers d'une adaptation libre, d'exprimer le sentiment de mélancolie intraduisible associé à une époque éphémère et à un espace idyllique, inextricablement liés à la figure d'un Dirk lyrique et biographique, irremplaçable force tranquille, modèle et mentor. L'introduction d'éléments hétérolingues dans le texte cible sert deux fonctions : d'une part, à reproduire, avec une pointe d'exotisme, le multilinguisme constitutif d'un « fifth floor » idéalisé et, d'autre part, à faire l'éloge d'un homme qui, à la croisée des langues et des cultures, a franchi quotidiennement la frontière linguistique franco-flamande pour

exercer sa passion pour la langue anglaise. Détournant le dialogue stérile et empreint de désillusion des personnages fantomatiques de Verlaine, la traduction – elle-même mise en abyme – scénarise la rencontre fortuite de deux collègues bien vivants, mais néanmoins fantômes d’une époque et d’un lieu qu’ils se remémorent avec une douce nostalgie. La chaleur printanière du jardin ensoleillé fonctionne comme le déclencheur synesthésique qui replonge les collègues, traducteurs intradiégétiques, au cinquième étage de la rue de Bruxelles 61, à Namur.

DD, een schat!

Elisabeth Leijnse (Université de Namur)

‘Een schat! Ik zou verliefd op hem kunnen worden. Als ik jonger was.’ Woordelijk was dit het eerste wat ik hoorde over Dirk Delabastita. Ik kende alleen de naam: hij stond onder boekbesprekingen in *Dietsche Warande & Belfort*. Een intrigerende naam, alsof de Spaanse Nederlanden er opnieuw in verenigd werden. Nu, 1988, zou Dirk Delabastita aan de FUNDP mijn collega-assistent worden, na zijn NFWO-aspirantschap aan de KULeuven. De uitbundige KUL-hoogleraar Spaanstalige letterkunde Luz Rodriguez schetste me in de gangen van een ALW-colloquium wie ik kon verwachten. Een schat.

We zijn 36 jaar later. Luz had gelijk. Dirk is een schat. Niet een zacht eitje, hoor, maar een rijkdom.

Anderhalf jaar na zijn aanwerving als assistent aan de FUNDP verdedigde hij zijn doctoraat voor een indrukwekkende corona in de Leuvense promotiezaal. Rustig, helder, bijna zwierig. Welgemikt dropte hij enkele shakespeariaanse woordspelingen. Als hij twijfelde aan een antwoord, zei hij dat gewoon. Hier stond iemand die heel jong heel rijp was. Ik (nog niet gepromoveerd) kreeg er faalangst van.

Het stond buiten kijf dat Dirk een ideale opvolger zou zijn van de Naamse hoogleraar Engelse literatuur Leo Somers, die in deze tijd ziek was geworden. Dirk was al vele keren met brio voor Leo ingesprongen in de eindfase van zijn proefschrift. Toch had een enkele oudere collega in de faculteit (die Dirk niet persoonlijk kende) twijfels bij de aanstelling van een zo prille studax, zo werd me onlangs duidelijk bij de opruiming van departementsarchieven. Deze hoogleraar¹ vond de benoemingspolitiek van de Germaanse afdeling onbezonnen:

nommer définitivement, aussitôt après doctorat, sans grande expérience d’enseignement, sans passage par le secondaire, des personnalités brillantes, certes, mais poussées comme des plantes en pot, enfants gâtés de la recherche, dans une carrière où ils n’ont fait jusque-là que suivre leurs maîtres jusque dans la retraite et où ils vieilliront, de triennale en triennale, sans véritable nécessité de combat pendant plus de trente ans, - n’est-ce pas courir le risque d’immobiliser l’université dans le piétinement des méthodes dépassées et les répartitions inadaptables du personnel ?

Zelden zijn minder profetische woorden geschreven. De voorspelling dat déze jonge hoogleraar in de loop van de volgende dertig jaar zou verworden tot een zichzelf dubbende dinosaurus (Dino Dirk?), doet nu in de lach schieten. Met welke zin voor

---

¹ Het betreft een overigens uiterst beminnelijke man die inmiddels op hoge leeftijd is overleden.

vernieuwing én volharding Dirk aan de weg heeft getimmerd van de vertaalwetenschap, lexicografie en Shakespearstudie, daarover schrijven vakgenoten in dit getuigenisboek. Met welk perfectionisme hij zijn syllabi en powerpoints tot het eind van zijn carrière heeft geüpdatet en bijgeschaafd, daarvan getuigen studenten en medewerkers. Ik wil hier graag iets zeggen over Dirk als naaste collega, mijn buurman op de vijfde verdieping.

Het is een (beetje provincialistische) gewoonte dat werknemers van UNamur hun universiteit 'la maison' noemen. Dirk geeft aan deze aanduiding (die hij zelf niet gebruikt) een zeer concrete inhoud. Zelf niet een 'ancien' van UNamur, heeft hij er zich geworteld als een eik. Toen de Germaanse afdeling vijftig jaar bestond, bestudeerde hij de geschiedenis van 'la maison' met de drive waarmee sommige mensen zich in hun familiegeschiedenis verdiepen. Zijn archiefonderzoek groeide uit tot een bijna tweehonderd bladzijden tellende publicatie, *Germa 50! Cinquante ans de langues et littératures germaniques à Namur (1961-2011)*, waar ook alle generaties docenten en studenten aan het woord kwamen. Vanzelfsprekend zorgde Dirk zelf voor de lay-out en uitgave bij de PUN zonder dat zijn naam op de cover stond. Typisch: DD trekt de kar en presenteert het resultaat als een gemeenschappelijk project.

Van de vijfde verdieping maakt hij een thuis, met rust in de keet. Toen na 2000 het ruimtegebrek nijpend werd, trok Dirk het voortouw om zijn en mijn bureau, met de oppervlakte van een suite in Ritz Paris (een erfenis uit de tijd dat jezuïeten in hun werkkamer woonden en sliepen), te verbouwen tot één seminarie, twee bureaus en een gemeenschappelijke keuken. Goed voor de studenten, nog beter voor het team, het allerbeste voor ons beiden: eindelijk verlost van de sociale gêne over onze balzaalbureaus, zeker als collega's van andere universiteiten op bezoek kwamen. Dirk tekende een plan, onderhandelde met de hoogste instanties en de werkmannen, bestelde de ikea-keuken, zorgde voor servies, magnetron en senseo. Met zijn geliefde Dymo labelmachientje gaf hij in de keukenkasten de dingen hun plaats: mugs, glazen, borden, bestek, mandjes etc etc (Dymo Dirk). Dirk is een zorgdier. Hij doet de afwas en kijkt naar de versheidsdata in de ijskast.

De dingen een plaats geven. Zaken faciliteren, maar ze zich niet toe-eigenen. Een bijzondere kant van Dirk is dat hij in gelijke mate van het concrete en van het abstracte houdt. Op vaagheden kun je hem niet betrappen, maar achter de concrete stappen ligt altijd het hogere schema, het geconceptualiseerde model (liefst symmetrisch) dat hem drijft. Daarom is Dirk immer toekomstgericht, en een natuurlijke leider. Wat dienend leiderschap betekent, liet Dirk tien jaar lang zien als departementshoofd met een perfect gevoerde administratie en opbeurende departementsvergaderingen, en even-zovele jaren als vice-decaan. Hij bewaakt de grenzen van zijn team en heeft ook nog de wijsheid om zijn eigen grenzen te bewaken.

Volgens een typologie in de gezondheidsleer is Dirk, naar mijn inschatting, een milde pessimist. Deze mensen leven het langst. Ze hebben niet de overmoed van de optimisten en staan risicovermijndend in het leven. Wel zijn ze aanhanger van de

(wils)kracht van positief denken. Groots en meeslepend leven laat Dirk over aan de flamboyanten en de opbranders. Liever huldigt hij het gezegde ‘Le mieux est l’ennemi du bien.’ Of, een heel geliefde van hem: ‘Less is more.’ Of naar een bekend gedicht van J.C. Bloem: ‘Alles is veel voor wie niet veel verwacht.’ Dirk is domweg dapper (DD) in de Rue de Bruxelles.

Er is bij Dirk geen verschil tussen wat hij is, denkt, zegt en doet. Elke zeven jaar, schat ik, heeft hij een upheaval. Dat is wanneer er een barst dreigt te komen in wat hij is en denkt, en wat hij zou moeten zeggen of doen. Als een minister van onderwijs onzinnige vernieuwingen implementeert, kruipt Dirk in de pen. Als een bestuurder zich niet houdt aan de regels van transparantie die hij zelf predikt, blijft dit jaren door zijn hoofd spoken.

Alle samenstellingen waar het woord trouw in zit, zijn op Dirk van toepassing. Voor velen is hij een vertrouwenspersoon. Hij is een hondstrouwe kameraad: of je in de penarie zit, of iets te vieren hebt, Dirk kijkt niet naar tijd of afstand, hij komt. (Tip: vraag hem als je moet verhuizen, hij combineert overleg en spierkracht). Betrouwbaar is hij in de hoogste graad, zoals op infodagen voor de faculteit: zonder het ooit te laten afweten, geeft hij al decennia—lang blijmoedig en realistisch toekomstige studenten advies over hun studiekeuze, van de grootste beurzen tot de verst gelegen middelbare scholen. Ook is hij de meest getrouwde man van de UNamur (hoewel Lieve misschien weleens zal hebben gezegd dat hij getrouwd is met zijn werk).

Ik schrijf dit allemaal in de OTT, als bezwering van de gedachte dat Dirk nu weggaat. Ik zal hem heel erg missen. Het is een buitengewoon privilege om een collega te hebben die ook een vriend is. Vertrekken zal voor Dirk, de realistische optimist, makkelijker zijn dan voor ons achterblijven. Hoewel hij weinig plaats inneemt, zal hij een grote leegte achterlaten. De belangstellende vraag elke werkdag, het goede humeur (het milde gesakker op de administratie meegerekend), het nooit-en-nimmer-kwaadspreken (een toevallige licht ironische opmerking inbegrepen)... Volgens de Amerikaanse dichteres Elizabeth Bishop (1911-1979) kun je het vrij gemakkelijk leren, dat missen. Als eerbetoon aan Dirk besluit ik met twee Nederlandse vertalingen van haar gedicht ‘One Art’. De eerste vertaling is van Daan Bronkhorst² (die Dirk bij deze hartelijk feliciteert met zijn nieuwe leven), de tweede van mij. Op welke wijze de doeltaalteksten zich verhouden tot de brontaaltekst, laat ik aan het vakkundige oordeel over van prof. em. D. Delabastita.

Voor wie je bent en wat je hebt gedaan: Dank, Dirk (DD)! Pluk elke dag van je pensioen.

---

² Gepubliceerd in: Daan Bronkhorst (sam.), *Een boek van wondere dingen*. Amsterdam: De Geus, 2018.

Elizabeth Bishop

One Art

The art of losing isn't hard to master;
so many things seem filled with the intent
to be lost that their loss is no disaster.

Lose something every day. Accept the fluster
of lost door keys, the hour badly spent.
The art of losing isn't hard to master.

Then practice losing farther, losing faster:
places, and names, and where it was you meant
to travel. None of these will bring disaster.

I lost my mother's watch. And look! my last, or
next-to-last, of three loved houses went.
The art of losing isn't hard to master.

I lost two cities, lovely ones. And, vaster,
some realms I owned, two rivers, a continent.
I miss them, but it wasn't a disaster.

—Even losing you (the joking voice, a gesture
I love) I shan't have lied. It's evident
the art of losing's not too hard to master
though it may look like (*Write it!*) like disaster.

Een kunst

De kunst van het verliezen leer je gauw;
zo veel dingen lijken zo graag kwijt
te willen zijn dat hun verlies geen ramp is.

Verlies elke dag iets. Accepteer dat je
je sleutelbos niet vindt en je uren zoekraken.
De kunst van het verliezen leer je gauw.

Oefen dan om méér en sneller te verliezen:
plaatsen en namen en waar je ook alweer
naartoe zou gaan. Niets daarvan is een ramp.

Ik verloor het horloge van mijn moeder. En ook
mijn laatste, bijna laatste van drie geliefde huizen.
De kunst van het verliezen leer je gauw.

Ik verloor twee steden, heel mooie. En grootser
een paar rijken, twee rivieren, een continent.
Ik mis ze, maar een ramp was het niet.

—Zelfs jou verliezen (je geplaag, dat gebaar
dat me zo lief is) logenstrafft dat niet. Kennelijk
leer je de kunst van het verliezen gauw
ook al leek het eerst (noteer dat) een ramp.

(vert. Daan Bronkhorst, 2018)

Een kunst

De kunst van het verliezen is niet moeilijk te leren;
zo veel dingen lijken bedoeld om verloren te gaan
dat hun verlies gemakkelijk is te verteren.

Verlies iedere dag iets. Wat kan het je deren
dat sleutels zoekraken of een uur wordt verspild.
De kunst van het verliezen is niet moeilijk te leren.

Daarna kun je verder en sneller verlies uitproberen:
plaatsen weg, en namen, en waar je van plan was
heen te gaan. Dat is allemaal goed te verteren.

Ik verloor het horloge van mijn moeder. En meer!
Mijn laatste, of voorlaatste van drie geliefde huizen verdween.
De kunst van het verliezen is niet moeilijk te leren.

Ik verloor twee schitterende steden. En, breder,
rijken die van mij waren, twee stromen, een werelddeel.
Ik mis ze, maar het viel wel te verteren.

—Zelfs als DD ons verlaat (de stembuiging bij een grap,
een typisch gebaar van hem) blijf ik het beweren.
De kunst van het verliezen is niet al te moeilijk te leren
hoewel het lijkt (*Schrijf dit op!*) lijkt dat dit niet is te verteren.

(vert. Elisabeth Leijnse, 2023)

Au bord de la mer

Valérie Leyh (Université de Namur)

Cher Dirk,

En 1964, l'écrivaine Ingeborg Bachmann écrit ce poème que tu connais puisque nous l'avons lu ensemble dernièrement :

Böhmen liegt am Meer

Sind hierorts Häuser grün, tret ich noch in ein Haus.
Sind hier die Brücken heil, geh ich auf gutem Grund.
Ist Liebesmüh in alle Zeit verloren, verlier ich sie hier gern.

Bin ich's nicht, ist es einer, der ist so gut wie ich.

Grenzt hier ein Wort an mich, so laß ich's grenzen.
Liegt Böhmen noch am Meer, glaub ich den Meeren wieder.
Und glaub ich noch ans Meer, so hoffe ich auf Land.

Bin ich's, so ist's ein jeder, der ist soviel wie ich.
Ich will nichts mehr für mich. Ich will zugrunde gehn.

Zugrund – das heißt zum Meer, dort find ich Böhmen wieder.
Zugrund gerichtet, wach ich ruhig auf.
Von Grund auf weiß ich jetzt, und ich bin unverloren.

Kommt her, ihr Böhmen alle, Seefahrer, Hafenhuren und Schiffe
unverankert. Wollt ihr nicht böhmisch sein, Illyrer, Veroneser,
und Venezianer alle. Spielt die Komödien, die lachen machen

Und die zum Weinen sind. Und irrt euch hundertmal,
wie ich mich irte und Proben nie bestand,
doch hab ich sie bestanden, ein um das andre Mal.

Wie Böhmen sie bestand und eines schönen Tags
ans Meer begnadigt wurde und jetzt am Wasser liegt.

Ich grenz noch an ein Wort und an ein andres Land,
ich grenz, wie wenig auch, an alles immer mehr,

ein Böhme, ein Vagant, der nichts hat, den nichts hält,
begabt nur noch, vom Meer, das strittig ist, Land meiner
Wahl zu sehen.

La Bohême est au bord de la mer

Si les maisons par ici sont vertes, je peux encore entrer dans une maison.

Si les ponts ici sont intacts, je marche sur un bon fond.

Si peine d'amour est à jamais perdue, je la perds ici de bon gré.

Si ce n'est pas moi, c'est quelqu'un qui vaut autant que moi.

Si un mot ici touche à mes frontières, je le laisse y toucher.

Si la Bohême est encore au bord de la mer, de nouveau je crois aux mers.

Et si je crois à la mer, alors j'ai espoir en la terre.

Si c'est moi, c'est tout un chacun, qui est autant que moi.

Je ne veux plus rien pour moi. Je veux toucher le fond.

Au fond, c'est-à-dire en la mer, je retrouverai la Bohême.

Ayant touché le fond, je m'éveille paisiblement.

Resurgissant du fond je sais maintenant et plus rien ne me perd.

Venez à moi, vous tous Bohémiens, navigateurs, filles des ports et navires
jamais ancrés. Ne voulez-vous pas être bohémiens, vous tous, Illyriens, Véronais
et Vénitiens ? Jouez ces comédies qui font rire

Et qui sont à pleurer. Et trompez-vous cent fois,
comme je me trompais et ne surmontais jamais les épreuves,
et pourtant les ai surmontées, chaque fois de nouveau.

Comme les surmonta la Bohême et un beau jour
reçut la grâce d'aller à la mer et maintenant se trouve au bord.

Je touche encore aux frontières d'un mot et d'un autre pays,
Je touche, fût-ce si peu, toujours plus à toutes les frontières,

un Bohémien, un nomade, qui n'a rien, que rien ne retient,
n'ayant pour seul don, depuis la mer, la mer contestée, que de voir
pays de mon choix.¹

---

¹ Ingeborg Bachmann, *Toute personne qui tombe a des ailes (Poèmes 1942-1967)*. Edition, introduction et traduction de l'allemand (Autriche) par F. RÉTIF. Edition bilingue. Paris, Gallimard, 2015, p. 428-431.

Ce texte est une allusion, un souvenir, il se veut aussi être une marque de reconnaissance. Dans le cadre de ton éméritat, je voudrais te l'offrir avec quelques réflexions et remerciements. Certes, c'est peu original. Mais les grands poèmes ont l'avantage d'être intemporels, de pouvoir être relus bien souvent et de permettre à chaque fois de nouveaux angles d'approche.

Toutefois, ce texte n'est – à première vue – pas particulièrement optimiste. Pourquoi ne pas avoir choisi un texte bien plus approprié à nos festivités, comme le poème *Mailed* de Goethe ? Les trois premières strophes sont une ode au bonheur, une invitation à la fête :

Wie herrlich leuchtet
Mir die Natur!
Wie glänzt die Sonne!
Wie lacht die Flur!

Es dringen Blüten
Aus jedem Zweig
Und tausend Stimmen
Aus dem Gesträuch

Und Freud' und Wonne
Aus jeder Brust.
O Erd', o Sonne!
O Glück, o Lust!

Je pourrais répondre de manière humoristique et un peu provocatrice : oh, non, pas l'éternel Goethe ! Place à d'autres auteurs, place aux femmes ! Mais mes pensées vont plus loin.

Le poème *Böhmen liegt am Meer* d'Ingeborg Bachmann est complexe, ambivalent. J'ai décidé de le choisir pour au moins quatre raisons. Premièrement, il s'agit bien sûr de l'un des grands textes de la littérature germanophone et de l'un des chefs d'œuvres de Bachmann. Elle l'écrivit en 1964, lors d'un voyage à Prague qui lui donna une nouvelle confiance en soi, de l'énergie et de l'enthousiasme après une phase de sa vie particulièrement difficile. Le poème en parle indirectement lorsqu'il est question des épreuves jamais surmontées – et quand même surmontées. Il décrit le réveil paisible après l'expérience du « fond », par un jeu subtil avec les mots « Grund » et « zugrund », pouvant évoquer l'abîme et le risque d'effondrement mais aussi le sol robuste, qui confère stabilité et vigueur.

Si nous avons lu ce poème ensemble, c'est parce que tu es venu récemment à l'exposition sur Ingeborg Bachmann que Guillaume Etienne, ton ancien étudiant, et moi

avons organisée (en collaboration avec le Forum culturel autrichien de Bruxelles) à la Bibliothèque Universitaire Moretus Plantin. Et ta participation à cette visite est la deuxième raison qui explique mon choix : car elle me permet de mentionner ton soutien inconditionnel aux collègues, aux étudiants et doctorants que tu as encadrés dans le cadre des cours ou des thèses, la joie, que tu m'as plusieurs fois évoquée, de revoir des anciens étudiants, que ce soit dans le cadre d'activités organisées par notre Département, comme la « Christmas Party » annuelle, ou d'occasions tout à fait inattendues.

Troisièmement, ce texte d'Ingeborg Bachmann fait allusion à l'auteur anglais qui t'accompagne depuis si longtemps dans tes recherches. Le titre « Böhmen liegt am Meer » fait en effet référence à la pièce *The Winter's Tale* de Shakespeare dans laquelle est cité un lieu nommé « Bohemia » décrit comme « a desert country near the sea ». Chez Bachmann, la Bohème située près de la mer devient l'expression d'une utopie, d'un lieu où les maisons sont « vertes », où les ponts sont « intacts » et où il y a de l'« espoir ». Quand Bachmann évoque les « Illyriens, Véronais / et Vénitiens » et qu'elle les incite à jouer « ces comédies qui font rire / Et qui sont à pleurer », je ne peux par ailleurs m'empêcher de penser à la pièce *The Merchant of Venice* de Shakespeare, qui justement combine – si je ne me trompe – des éléments comiques et tragiques, se rapprochant ainsi de l'essence même de la vie.

Enfin, ce poème me fait penser à toi parce qu'il parle des « frontières d'un mot et d'un autre pays », qu'il fait donc allusion aux échanges entre les langues et les cultures, au multilinguisme, à la complexité de la notion de frontière qui signale à la fois les différences et les similitudes. Et en ce qui concerne justement les communautés et frontières linguistiques, je voudrais souligner à quel point je trouve enrichissant qu'à notre cher 5e étage, nos trois langues et communautés belges se mélangent si harmonieusement.

Je pourrais dresser une liste de toutes les qualités que j'apprécie chez toi, au risque de te faire rougir. Je ne dirai donc que ceci : que j'ai profondément admiré au cours des dernières années ton intérêt pour toutes les activités de notre département, ton ouverture. Dans notre monde contemporain souvent frénétique, cela ne va pas de soi. Et comme le poème de Bachmann parle – malgré toutes les hésitations et contradictions intrinsèques à la vie – de confiance, je voudrais aussi souligner la confiance que tu inspires aux étudiants, que tu m'as également inspirée depuis que je suis à Namur.

La fin du poème est ouverte : « un Bohémien, un nomade, qui n'a rien, que rien ne retient, / n'ayant pour seul don, depuis la mer, la mer contestée, que de voir / pays de mon choix ». En essayant de m'imaginer l'être humain esquissé par Bachmann, j'ai l'impression de voir la mer sous un ciel complètement dégagé, ouvrant de nouvelles réflexions, de nouveaux horizons. Pour toi aussi, de nouvelles perspectives vont apparaître, et pour les prochains mois, les prochaines années, je te souhaite donc un

immense plaisir à découvrir ces nouveaux coins du monde, de la vie familiale et amicale, ainsi que, bien sûr, de la littérature !

Valérie Leyh, janvier 2024

Etudiant·e·s et collègues (actuel·le·s ou « ancien·ne·s » de tous âges), ami·e·s, compagnes/compagnons de route, autant de voix qui résonnent tout au long de ce cahier publié à l'occasion de l'accession à l'éméritat de Dirk Delabastita, Professeur de littérature anglophone et théorie littéraire à l'Université de Namur. Études, hommages, envois, créations artistiques sont au rendez-vous pour dire un grand merci et un au revoir ému à ce « perfect gentleman ».

